

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Arbejdsmark

1960

NATIONALMUSEETS
ARBEJDSMARK
1960

NATIONALMUSEETS
ARBEJDSMARK
1960

NATIONALMUSEET
KØBENHAVN

INDHOLD

<i>Johannes Brøndsted: En rigsantikvars betragtninger</i>	5
<i>Harald Andersen: Hovedstaden i riget</i>	13
<i>David Wilson: Irsk-britisk import i Lejre</i>	36
<i>Marie-Louise Buhl: En fornem ægypterinde</i>	38
<i>Egil Knuth: Aron fra Kangeq</i>	45
<i>Aage Roussell: Museet for Danmarks Frihedskamp 1940-45</i> . .	65
<i>Johanne Nielsen: Bryllup på en skipperø</i>	72
<i>Otto Mørkholm: Et lykisk skattefund</i>	86
<i>J. Troels-Smith: Ertebølle tidens fangstfolk og bønder</i>	95
<i>Halfdan Süger: Middelalderlig moskelampe af rigt farvet glas</i>	120
<i>Erik Moltke: Runepindene fra Ribe</i>	122

Omslaget viser et af vikingetidens fineste kunstarbejder, rovdyrhovedet på den ene mankestol fra Søllested. Forgyldt bronze. Fot. Lennart Larsen.

Titelvignetten afbilder et andet, mindre rovdyrhovede i bronze fra vikingetiden, fundet i en grav i Lejre. Hovedet afslutter et skrinbeslag (jfr. s. 27).
Fot. Lennart Larsen.

En rigsantikvars betragtninger

Af JOHANNES BRØNDSTED

HVAD ER en rigsantikvar? En embedsmand, hvem staten har overdraget at tilse „rigets antikviteter“. Og hvad er saa disse for noget? Danmarks materielle kulturværdier taget i vid forstand: minderne om vor fortid (den forhistoriske saavel som den historiske), lige fra jord- og bygningsfaste monumenter til løsgenstande.

Hvornaar fik vi navnet rigsantikvar herhjemme? Det er ikke længe siden. Mens denne betegnelse gennem lang tid har været anvendt saavel i Norge som da navnlig i Sverige (hvis „riksantikvarieämbete“ er mere end 300 aar gammelt), saa blev den hos os indført saa sent som i 1958. Ved en lovændring, indeholdt i lønningskommissionens 2. betænkning, afløstes den hidtidige lønningslovs udtryk „direktøren for Nationalmuseet“ af ordet „rigsantikvaren“, med følgende begrundende bemærkninger: „Embedet er ikke begrænset til ledelsen af nationalmuseet, men omfatter tilsynet med de i riget værende fortidsminder („antikviteter“), fredede mindesmærker, ligesom embedets indehaver er formand for Det særlige Bygningssyn, konsulent for undervisningsministeriet i museumsspørgsmaal, og har særlige opgaver i forholdet til provinsmuseerne“. Forholdet er altsaa det, at rigsantikvarbetegnelsen kom til at dække ogsaa saadanne ud over Nationalmuseets ledelse rækkende pligter og opgaver som i forvejen paahvilede direktørembedets indehaver.

Rigsantikvaren som embedsmand kan herhjemme sammenstilles med rigsarkivaren og rigsbibliotekaren, hvis respektive omraader – arkivalier og bøger – svarer til „antikviteternes“. Ogsaa i Norge og i Sverige findes som nævnt rigsantikvarembeder, dog ikke ens. Det norske omfatter ikke museer. Vort staar det svenske nærmest.

Inden rigsantikvarens pligter og beføjelser i det følgende betragtes nærmere, kan det være nyttigt at hidsætte nogle „antikvariske“ punkter og mærkeaar:

1752 undergik danefæ-bestemmelserne (se nedenfor) ved Kgl. Plakat af 7. august en drejning bort fra det finansielle (fiskale) synspunkt henimod det antikvariske (ælde og rarhed).

1807 nedsattes Oldsagskommissionen (Frederik Münter) og grundlagdes Museet for nordiske Oldsager (Rasmus Nyerup).

1816 blev Chr. Jürgensen Thomsen museets leder.

1847 blev J. J. A. Worsaae inspektør (senere direktør) for Oldtidsminder-nes Bevaring. Frivillige fredninger genoptoges.

1849 udpegede rigsdagen Prinsens Palæ som samlingssted for statens kulturhistoriske museer.

1873 opnaaede Worsaae aarlig støtte paa finansloven til arkæologisk kortlægning af Danmark.

1892 opnaaede Sophus Müller aarlig støtte paa finansloven til udgravninger.

1892 indførtes ved kongelig resolution betegnelsen „Nationalmuseet“ for statssamlingerne i Prinsens Palæ.

1918 vedtoges loven om bygningsfredning og om Det særlige Bygningssyn.

1937 vedtoges loven om naturfredning, hvis § 2 omhandler forhistoriske og historiske mindesmærker.

1948 indførtes gennem den færøske hjemmestyreløvs selvstyre paa Færøerne hvad angaar museer og fredning.

1958 indførtes ved lovændring betegnelsen „rigsantikvar“.

1958 vedtoges loven om de kulturhistoriske lokalmuseer og om lokalmuseumstilsynet.

Rigsantikvarens hovedopgave er at sikre beskytte og bevare landets materielle kulturværdier. Dette sker ad to veje: dels ved ejendomsrettens placering hos staten, dels gennem fredning.

Som eksempler paa mindesmærker eller bygninger af særlig kulturværdi, hvis eksistens er eller paatænkes sikret gennem henlæggelse under rigsantikvarens administration, kan nævnes: vikingelejrene „Trelleborg“ ved Slagelse og „Fyrkat“ ved Hobro; vikingeskibsgraven ved Ladby paa Fyn; fregatten „Jylland“; Nationalmuseets kommandørgaard paa Rømø; visse ejendomme rundt om i købstæder (som f. eks. Kalundborg); visse øde kirker. Men ellers kommer hovedparten af, hvad der ad denne vej tilgødeses samfundet af antikvariske værdier, ind under begrebet „danefæ“, hvilket vil sige: værdifulde løsgenstande af en vis alder og fremkommet under visse omstændigheder. Her har lovbestemmelser gennem tiderne lagt ikke ubetydelige magtbeføjelser i rigsantikvarens haand. Lad os da høre lidt om danefæ.

Egentlig betyder ordet: „dødt“ (hjemfaldent) gods. Om kongens ret hertil

udtaler sig baade Valdemar Sejrs Jyske Lov og Eriks Sjællandske Lov. I Christian V's Danske Lov af 1683 bearbejdes og formuleres disse ældre lovbestemmelser til følgende dictum (5. Bog 9. Capitel 3. Artikel): „Guld og Sølv, som findes enten i Høje eller efter Ploven eller andetsteds og ingen kender sig ved og kaldes Danefæ, det hør Kongen alene til og ingen anden“. En udvidelse fik saa dette ved den kongelige forordning af 22. marts 1737, der udsiger: „Guld, Sølv, Metal og al anden Skat, som findes enten nedgravet eller forborget i Jord, Skov, Mark, Hus eller andetsteds og ingen kender sig ved, det kaldes Danefæ og hører Kongen alene til og ingen anden“. Endelig udstedtes 7. august 1752 en Kongelig Plakat af følgende ordlyd: „Hvo, som maatte finde gamle Mønter og andet, som formedelst dets Ælde eller særdeles Beskaffenhed af nogen Rarhed kan anses, skal, imod at samme til Vores Rente-Cammer behørigen indsendes, derfor nyde efter dets Værd fuldkommen Betaling“.

Her er altsaa tale om, saa langt danefæ-begrebet rækker, en pligtmæssig aflevering til staten mod fuld erstatning til finderens. Fundene indgaar nuomdage til Nationalmuseet som repræsenterende staten, og det er rigsantikvarens beføjelse for det første at godkende bestemmelsen danefæ, dernæst at fastsætte erstatningens størrelse under hensyn dels til materialets værdi (guld) dels til den fundet iboende kulturhistoriske og videnskabelige betydning. Hvis lokale hensyn taler derfor – og sikkerhedsmæssige ikke imod – staar det rigsantikvaren aabent at deponere danefæ i et andet kulturhistorisk museum end Nationalmuseet. Er det end ikke altid saa let at afgøre hvad der bør betragtes som danefæ og hvad ikke, vil det dog næppe være tilraadeligt gennem yderligere lovbestemmelser at søge rammerne herfor gjort stivere; en vis elasticitet, som vi har den nu, er det nok fornuftigt at bibeholde. Talrige værdifulde kulturobjekter af ælde og kvalitet er i tidens løb indvundet for samfundet gennem danefælovene.

Saa at sige i kreds uden om danefæ-verdenen befinder sig saa de mange kulturgenstande der vel er ønskelige at sikre for det offentlige men hvor hensynet til ejendomsrettens beskyttelse nødvendiggør en erhvervelse paa privatretlig basis. Rigsantikvaren har her ikke specielle magtbeføjelser, og hans fremgang paa dette omraade over for „hans eget“ museum, dvs Nationalmuseet, beror paa hvor store økonomiske midler han kan mobilisere; dels i form af statsbevillinger til køb og til arkæologiske udgravninger dels i skikkelse af gaver andetstedsfra og da i første række fra Ny Carlsbergfondet, denne gavmilde støtte for saa mange danske kunst- og kunstindustrisamlinger.

En ikke saa ringe part af hele det danske samfunds museale behov for genstandsindsamling og for udgravninger varetages af de kulturhistoriske lokalmuseer, hvert for sig virkende indenfor sit regionalt afgrænsede om-

raade. Rigsantikvaren faar her kontakt og indflydelse gennem sit formandskab i det ved lov af 1958 oprettede „Statens Lokalmuseumstilsyn“.

I denne forbindelse skal erindres om en række museer der kunde kaldes kulturhistoriske specialmuseer. I dobbelt henseende adskiller disse sig fra lokalmuseerne: samtidig med at arbejdsomraadet er større (landsomfattende) er det faglig set snævrere, idet de genstande det her drejer sig om at indsamle og bevare er begrænset mere eller mindre skarpt til særlige kategorier. Eksempler paa saadanne kulturhistoriske samlinger er: Frederiksborgmuseet, Handels- og Søfartsmuseet paa Kronborg, Kunstindustrimuseet, Orlogsmuseet, Herregaardsmuseerne Gl. Estrup i Jylland og Pederstrup paa Lolland, Landbrugsmuseet i Lyngby, „Den gamle By“ i Aarhus. Overfor disse museer, der gennemgaaende ikke er i statseje, har rigsantikvaren ingen embedsmæssige beføjelser, men det gælder at han gennem regelmæssig kontakt med deres bestyrelser har mulighed for at formidle samarbejde med Nationalmuseet. Tilfældigheder i museernes stilling kan iøvrigt spille ind. At saaledes „Den gamle By“ i Aarhus (som er friluftsmuseum for købstadhuse fra alle egne af landet) er en selvejende institution, mens Frilandsmuseet ved Sorgenfri (der er friluftsmuseum for landbygninger ligeledes fra alle egne af landet) er en afdeling af Nationalmuseet. – det er en historisk tilfældighed: for en museal betragtning kunde den stik modsatte ordning være lige saa vel motiveret. Det maa da være rigsantikvaren magtpaaliggende ud fra synspunkter hævet over de enkelte museer (derunder hans eget) at bidrage til kulturværdiernes mest hensigtsmæssige bevaring. – Sluttelig skal nævnes som andre eksempler paa kulturhistoriske specialmuseer udenfor rigsantikvarens omraade: Rosenborg, Ny Carlsberg Glyptotek, Teknisk Museum, Fiskerimuseet, Jagt- og Skovbrugsmuseet i Hørsholm.

Vi vender os nu til det andet ovenfor nævnte middel, der staar til rigsantikvarens raadighed i hans bestræbelser for at løse sit embedes hovedopgave at sikre rigets materielle kulturværdier. Dette middel er fredning.

I medfør af § 2 i naturfredningsloven af 7. maj 1937 har rigsantikvaren i sin egenskab af Nationalmuseets chef vigtige beføjelser hvor det gælder administrationen af denne lovbestemmelse, der jo fastsætter en indskrænkning af den almindelige ejendomsretlige raaden over landets „jordfaste Fortidsminder“. Til nærmere forklaring af, hvad dette fænomen omfatter, nævner paragraffen følgende: „Gravhøje, Gravpladser, Stendysser og Bavtastene, Voldsteder og lignende gamle Befæstningsanlæg samt Ruiner“. Alt dette blev fredet i 1937. Det er siden da lykkedes Nationalmuseet i samarbejde med fredningsnævnene at fuldføre en sontring: dvs udskyde og ved særligt friggørelsesdokument undtage fra fredning et stort antal mere eller mindre øde-

lagte fortidsminder, men til gengæld udfærdige og til rette vedkommende udsende bindende fredningsdokumenter paa over 23.700 jordfaste minder. Disse er underlagt regelmæssigt tilsyn fra dommernes side. Herudover vil der sikkert i fremtiden dukke frem en del nu jorddækkede og derfor ukendte monumenter af tilstrækkelig god kvalitet til at indlemmes i de fredlyste mindesmærkers skare.

Et betydeligt fremskridt fra tidligere tiders tilstand betød og betyder denne lov og dens administration. Alligevel tiltrænges forbedringer. Simplethen: altfor mange fredede høje forsvinder den dag i dag og vil stadig forsvinde saa længe straffene for overgreb er for milde, bøderne for smaa. For øjeblikket er det ikke langt fra at kunne betale sig for en lodsejer at grave minderne bort mod erlæggelse af en altfor lempelig bøde! Dette er uholdbart. Men hvordan beregne bødens størrelse? Ja, maaske kunde man lægge til grund hvad en videnskabeligt forsvarlig udgravning af det ødelagte oldtidsminde vilde have kostet staten og saa dertil føje omkostningerne ved en genopførelse af mindesmærket (hvorved den landskabelige værdi i nogen grad vilde kunne genvindes). Loven trænger under alle omstændigheder til revision paa disse punkter. Vigtigt er ogsaa at bekæmpe urimelig bevoxning, der altfor ofte faar lov at brede sig henover for sluttelig at dække og aldeles skjule de gamle minder.

I denne forbindelse maa der peges paa, at den ovenfor citerede sætning i naturfredningslovens § 2 slutter med ordet: „Ruiner“. Dem skal der ogsaa holdes hævd over. Men ruiner passer ikke sig selv, eller rettere: ruiner der ikke passes vil i tidens løb forsvinde. Hvem har ikke følt historiens aandedust fra Kalø, fra Hammershus, fra Gurre? Skal Nationalmuseet her gøre sin pligt, maa bevillingerne øges.

Det samme gælder oldtidsudgravningerne. Der kaldes paa Nationalmuseets arkæologer baade ude- og indefra: hvor uventede fund pludselig rapporteres: hvor frigivne oldtidsminder skal videnskabeligt undersøges inden de forsvinder; hvor egne forskningsmaal paalægger os særlige gravninger. Vel skylder vi staten taknemlighed for arbejdshjælp og arbejds løn stillet til raadighed fra arbejdsministeriet overfor større opgaver. Men ikke desto mindre: altfor talrige er de tilfælde hvor Nationalmuseet staar uden tilstrækkeligt mange kvalificerede arkæologer og uden penge nok. En hjælp vil dog komme (den er allerede mærkbar): naar nemlig opgaverne landet over i større grad vil kunne overtages af lokalmuseernes dygtige folk. – Specialisering indenfor Nationalmuseets arkæologiske stab finder allerede nu sted: vi har særlig kyndige folk til stenalders moseundersøgelser, til pollenanalyser, til korn- og frøbestemmelser, til virksomhed i C 14-laboratoriet. Men yderligere udspecialisering er næppe at anbefale. Det maa ikke glemmes, at den enkelte arkæolog

bør være mangesidig; aaben skal han være og erfaren paa mere end ét af forskningens mange himmelstrøg. – Et ord endnu: vore dages stadig mere intensive aktivitet – i disse vejbygningernes og grundgravningernes travle tider – stiller store krav til Nationalmuseet om at følge med; hvad om staten afsatte en vis procentdel af anlægssummerne til arkæologisk virksomhed?

En betydningsfuld opgave, grænsende op til fredning, røgtes af Nationalmuseet og sorterer dermed under rigsantikvaren, nemlig konsulentvirksomheden overfor kirkeministeriet i sager vedrørende de gamle kirkebygninger som kulturhistoriske mindesmærker, saavel deres arkitektur som deres inventar. Herved arbejdes der paa bevaring og paa ret pasning af en saare vigtig del af landets kulturarv.

Som formand for Det særlige Bygningssyn, nedsat 1918 paa basis af den da vedtagne lov om bygningsfredning, har rigsantikvaren mulighed for at øve direkte indflydelse paa administrationen af de herhen hørende lovbestemmelser. Rigets gamle kulturprægede bygninger, inddelt efter kvalitet i to fredningsklasser A og B, nyder lovbeskyttelse saavidt Synets kompetence og pengemidler rækker. Her øves et godt og gavnligt virke, omend det maa beklages at begrebet „milieufredning“ – hvorefter et i sig selv ikke fredningsværdigt hus, hvis det indgaar naturligt i fredningsværdige samhang og omgivelser, bør følge disse i fredningen – ikke var tilstrækkelig diskussionsmodent paa det tidspunkt da loven om bygningsfredning vedtoges. Bygningssynet bør iøvrigt fremtidig kunne raade over betydeligt større pengemidler end nu.

En særlig gren paa fredningens store træ danner de historiske skibsvrag. Herhen hørende spørgsmaal har meldt sig i den seneste tid, efter at nye metoder ved dykkerundersøgelser (frømænd) har bragt disse i gammel tid sunkne fartøjer i farezonen og paa den anden side øget mulighederne for at hæve dem. Et lovforslag om fredning af historiske vrag er nylig fremsat; der tillægges her rigsantikvaren vigtige beføjelser med hensyn til lovens administration.

Der kendes en række privatretlige individuelle fredninger af enkelte ejendomme, hvor rigsantikvaren er paataleberettiget. De supplerer de generelle lovbestemmelser og har den fordel at kunne formuleres netop paa den maade som tilsiges af hensynet til det konkrete objekt. Vigtige eksempler paa saadanne fredninger fra de senere aar er de der angaar værdifulde møllebygninger, saavel vand- som vindmøller. Nationalmuseets „mølleudvalg“ har indlagt sig fortjeneste paa dette felt. Det tilstræber ikke blot at møllerne undgaar overlast eller ændringer men ogsaa at mølleværket holdes i gang, hvorfor man i deklARATIONERNE optager bestemmelse om at Nationalmuseet, dersom ejeren gennem et tidsrum af en vis længde indstiller driften, er berettiget til at overtage denne.

Et enkelt og indtil videre enestaaende eksempel paa totalfredning af storgodser skal omtales som sluteffekt paa vort kapitel om fredning. Holckenhavn ved Nyborg og Næsbyholm-Bavelse paa Sjælland tilsammen er nylig underlagt en totalfredning, omfattende ikke alene bygninger med indbo og parker men ogsaa alt jordtilliggende: agre, skove, enge, moser. Der opnaas herved bevaring af et kulturmilieu som helhed, et fuldstændigt billede af en herregaardstilværelse ude og inde. Denne egenartede fredning er tiltraadt af de hidtidige ejere og af staten. I et tremandstilsyn har rigsantikvaren sæde.

Hermed er gennemgaaet rigsantikvarens hovedopgave, som er kulturværdiernes bevaring og sikring. Men denne embedsmand har to andre vigtige pligter.

Den ene er at vække og sprede forstaaelse af kulturmateriale. At opstille og vise det paa ret maade i sit store museum, saavel i Prinsens Palæ som til sin tid i Brede; at stille det i forskellig belysning gennem skiftende udstillinger, kort sagt popularisere det. Til hjælp i denne bestræbelse har han sine fagkolleger og medarbejdere, først og fremmest ved Nationalmuseet men ogsaa udenfor dette, hos lokalmuseerne og ved universiteterne, hvorfra mangen idé og impuls har kunnet hentes. Nationalmuseets store savn paa dette omraade er en virkelig rummelig, efter nutidsprinciper konstrueret udstillingssal (der vilde kunne placeres, bygget i to etager, i den lange aabne gaard der ligger indenfor søjlegangen langs en del af Stormgades østende). Intet er mere oplivende og inspirerende for et stort museum end talrige skiftende udstillinger, store og smaa. En saadan sal er vel for Nationalmuseet øjeblikkets mest brændende ønske.

Rigsantikvarens anden vigtige pligt er at tilgodese den herhen hørende videnskabelige forskning, som jo til syvende og sidst er populariseringens basis. Rigtigt er det, at denne forskning varetages ogsaa fra anden side, i første række af universiteterne (hvor i parentes bemærket adskillige lærestole beklædes af tidligere nationalmuseumsfolk, og saadan vil det nok fortsætte ud i fremtiden!). Men det maa aldrig gaa saa vidt, at Nationalmuseet svigter sine arkæologiske og etnografiske videnskaber i den forstand, at primærforskningen paa disse omraader slippes og overtages af andre institutioner. Hvor det videnskabelige stof samles ordnes og opstilles, bør ogsaa vedkommende videnskaber selv dyrkes. Og den linie der, med gunstig og uundværlig hjælp fra Carlsbergfondet, er fulgt af Nationalmuseet gennem de senere aar, at udsende statsstøttede videnskabelige publikationer paa museets eget forlag, i dets egne skrifterækker, er sund og rigtig.

Betænker man det store kulturelle omraade, der saaledes er henlagt til rigsantikvarens omsorg og tilsyn, er det ikke at undres over, at forskellige

synspunkter og interesser ofte brydes. Det kan være nødvendigt at anlægge et helhedssyn hvorefter de enkelte afgørelser bøjes. Man vil eksempelvis kunne nære sympati for lokale ønsker om at beholde i de middelalderlige kirker eller tilbageføre dertil fremragende kunstnerisk eller kulturhistorisk inventar; og man bør saa alligevel herimod afveje de modsatte synspunkter, der vil fremholde museernes større evne til beskyttelse, eller understrege betænkeligheden ved gennem afgivelser at svække Nationalmuseets højt skattede samlinger eller serier. Se eder vel for, o ulve! Af problemer er der nok. Man kunde saaledes diskutere spørgsmaalet om, hvor højt op imod vor egen tid Nationalmuseet bør gaa med forøgelse af sine samlinger; her gaar meningerne mod hinanden, og megen skoling og erfaring udkræves uden tvivl af den der skal afgøre, hvilke dele af vor egen tids genstande der i en eftertids øjne vil blive anerkendt som karakteristiske for kultur og smag. Vanskelige er disse skøn. Museumsmanden gør nok i almindelighed vel i med sine indsamlinger at holde en vis afstand til sin egen tid.

Som regel vil rigsantikvarens virke være begrænset til det danske riges nuværende grænser. Den undtagelse skal dog nævnes, at han som den danske stats repræsentant har sæde i den tyske kommission, der har til opgave at sikre Danevirkes fredning.

Iøvrigt er rigsantikvarens opgaver intetsteds udtømmende angivet og bør vel heller ikke være det. Let kunde en saadan afgrænsning føre til uheldig vilkaarlighed. Det maa være nok at resumere: hans hovedopgave er de materielle kulturværdiers bevaring; hans vigtigste pligter herudover er at fremme paa den ene side populariseringen, paa den anden forskningen.

Til slut et spørgsmaal: Bør rigsantikvaren være videnskabsmand? Jeg mener ja. Kan han end ikke beherske alle sit omraades mangfoldige felter, saa har det betydning, at han véd hvad forskning er og hvad videnskab kræver.

Kornerupåen, som ses på billedet, og den nærliggende Lejre å har sikkert spillet en rolle for kongernes valg af Lejre til hovedstad. – På bakken til venstre ligger Grydehøj, som her er delvis skjult bag udgravningens jorddynger.

Hovedstaden i riget

Af HARALD ANDERSEN

DER ER et sted i hine egne, hovedstaden i riget ved navn Lederun i den landsdel, der kaldes Selon, hvor de hvert niende år i januar måned, noget senere end vor kristne jul, samles alle og ofrer til deres guder 99 mennesker og lige så mange heste, hunde og haner eller (?) høge, menende at disse vil tjene dem i dødsriget og sone deres misgerninger.”

Med disse ord, nedskrevet tidligt i 1000-tallet, indfører den tyske historiker Tietmar af Merseburg navnet Lederun (Lejre) i historien. Tietmar omtaler, som man vil se, Lejre på en sådan måde, at læseren må tro, at byen endnu på hans tid var i funktion som rigshovedstad og offersted. Anderledes med de danske historieskrivere, der et par århundreder senere tager tråden op og skriver om Lejre – nemlig Sakse, Sven Aggesen og den ukendte forfatter til den lille Lejre-krønike. Hos dem er der ingen tvivl om, at Lejres herlighed

hører fortiden til. Deres beretninger om kongebyen er krønike i mere end een forstand. De bygger på fortællinger, som har gået fra mund til mund gennem århundreder – amnestuehistorier, hvis indhold af sandfærdig beretning er blevet tyndere år for år. Endnu mere udvandede er de Lejreberetninger, vi møder i de noget yngre islandske kilder. De er begivenhederne fjernere, både i tid og sted, og deres historiske kildeværdi nærmer sig nulpunktet.

Man skriver ikke middelalderens historie på grundlag af Ingemanns romaner og Hjortens Flugt. Man har nemlig renere kilder at øse af. Men med kilderne til Lejrekongesædets historie må vi tage til takke, skønt vi er os deres ringe værd bevidst, for vi har dem ikke bedre. Kritikken sold må altså frem, hvis det er sandheden, vi vil have fat i og ikke bare en samling gode historier. Sandheden findes nemlig kun i een udgave, ikke i flere mere eller mindre morsomme, som man kan vælge imellem.

Lejres navn er i krønikerne nøje sammenknyttet med en bestemt kongeslægt, Skjoldungerne, der også kendes fra en væsentlig ældre kilde, nemlig det angelsaksiske helte-digt Beowulf. Dette oldtidskvad er en eventyrfortælling, ind i hvilken er vævet en mængde historier om nordiske konger og helte. Her møder vi kong Skjold selv og en lille, velkendt flok af hans slægt: Halfdan, Roar, Helge og Rolf. Det er de samme personer, som danner kernen i Saksens og hans samtidiges lange Skjoldungerække. I sin bog Danmarks Helte-digtning fremsætter Axel Olrik den formodning, at disse navne, som han mener dækker virkelige historiske personer, udgør en lille sammenhængende stump kongerække, som han antager hører hjemme i tiden omkring år 500, idet han i digtet finder omtalt en begivenhed, som med temmelig stor sikkerhed kan knyttes til denne tid. Olrik mener, at disse konger har boet i Lejre, som under dem har haft en kortvarig storhedstid, der brat afsluttes med Rolfs fald. Efter den tid er Lejre efter Olriks mening blevet opgivet som kongesæde. Hvordan det nu end forholder sig hermed, så er det dog værd at mærke sig, at Beowulf-kvadet slet ikke kender Lejre. Det er først de middelalderlige kilder, Sakse og hans samtidige, der anbringer de fire konger og hele Skjoldungeslægten der.

Uden mindste respekt for vort nationale arvegods har senere en anden historiker, N. C. Lukman, antaget, at Skjoldungerne slet ikke er danske konger, men at Rolf og hans kreds har levet i Mellemeuropa, og at sagnene om dem er kommet til Danmark med en af de folkevandringer, som hører tiden til. Der må tilkendes denne teori megen rimelighed, for det er klart, at et folk, som skifter land, tager sin fortid med sig. At en sådan traditionsflytning har fundet sted i dette tilfælde, kan næppe siges at være bevist; men det er rigtigt at holde sig muligheden for øje.

Af Skjoldungernes brogede, men lidet troværdige historie, skal fremhæves

en enkelt begivenhed, et dramatisk højdepunkt, som de middelalderlige kilder henlægger til Lejre. Det er fortællingen om kongsgårdens brand. Vi møder den allerede i Beowulf:

— — — Og hallen knejste
 gavlbred og høj; — men hærges den skulle
 af lysende luer, — dog længe det vared,
 før fjendskab blandt frænder fik følge af had
 — — — (Adolf Hansens oversættelse).

Uden tvivl er det, som her skildres, det samme, som har afgivet stof til Bjarkemål, det danske oldtidskvad, hvis oprindelige form er gået tabt, men som kendes i Saksens latinske omskabelse. Det fortæller om Rolfs kamp mod svogeren Hjørvard, om hans død og om Lejreborgens brand, og det er antagelig blevet til i begyndelsen af 900-tallet.

At Lejre-kongesædet har eksisteret, kan ikke med rimelighed betvivles, men det må med beklagelse erkendes, at om personer og begivenheder, som knytter sig til det, ved vi intet med sikkerhed. Vi må tro, at enkelte af de mange Skjoldungekonger er virkelige, historiske personer, men ikke engang disse ribbede rester af den berømmelige kongeslægt tør vi med sikkerhed knytte til Lejre. — Selv i Tietmars tilsyneladende så troværdige beretning om rigsofferstedet ved Lejre gnaver tvivlens orm, for vi mener at vide, at hovedstaden på Tietmars tid hed Roskilde, og ingen anden kilde omtaler med et ord de vældige ofringer, som altså skulle have fundet sted på et tidspunkt, hvor kristendommen i hvert fald var godt på vej til at blive statsreligion. Disse århundreders historie er imidlertid tyndt belyst, og det kan være et tilfælde, at strålen ikke er faldet tiere på dette sted. Det er klart, at Tietmars vidnesbyrd ikke kan lades upåagtet; men simpel forsigtighed kræver, at vi søger bekræftelse, før vi for alvor tager det til os.

Det var ventet, at arbejdet med dette stof fra overgangen mellem forhistorisk og historisk tid ikke ville give fede resultater, men det fuldkomne negative facit vil nok falde nogen for brystet. Heldigvis er det jo imidlertid sådan, at selv om intet i Lejres historie er sikkert, så er der en del, som er muligt eller endog sandsynligt. Når Sakse beretter om kong Olaf, som „styrkede landet i borgerkrig“ og fortæller, at „han faldt i striden, og hans lig blev jordet i en høj ved Lejre, der er kendt under Olafs navn“, så er det, som Axel Olrik efter indgående undersøgelser har vist, muligt, at der ligger virkelig, omend forvansket historie bag.

☆

Tietmars oplysning, at Lederun ligger „i den landsdel, der kaldes Selon (Sjælland)“, giver et fingerpeg om, hvor vi skal søge oldtidskongesædet, og

en af de senere kilder udtrykker sig på dette punkt med prisværdig tydelighed. Det er Sven Aggesen, der om Rolf fortæller, at han „blev dræbt på Lejre, som dengang var en meget berømt kongsgård, men nu derimod, nær som den ligger ved Roskilde by, næsten hører til de allerringeste landsbyer og knapt nok er beboet.“ Den by, Sven Aggesen tænker på, kan næppe være nogen anden end den lille landsby Lejre, som ligger en milsvej vest for Roskilde, og denne by udpeges da også som kongebyen af en stedlig tradition, som kan følges tilbage til 1600-tallet, men som ganske vist ikke kan tillægges videre vægt, da man ikke kan udelukke, at den kan være inspireret netop af Sven Aggesens ovenomtalte stedsbestemmelse. Vi må altså alene støtte os til krønikeskriveren Sven og håbe, at han har været velunderrettet, og at den tradition, han byggede på, var ægte. Og det skulle der være rimelig mulighed for, for det, at en by har været landets hovedstad, er ingen småting, som bliver glemt den dag, kongen ryster støvet af sine fødder og flytter andetsteds hen.

Tidsrummet, fra historieskriverne tabte interessen for Lejre, og til historieforskerne fandt den igen, er på 400 år. I 1643 udsendte lægen og oldforskeren Ole Worm sit store latinske værk om Danmarks fortidsminder. Blandt bogens mange billeder er også et, som viser landskabet ved Lejre med de mindesmærker indtegnet, som efter Worms mening var de vigtigste, og det falder sig så heldigt, at vi nogenlunde kan dele hans opfattelse på dette punkt. Med noget afvigende tekst blev illustrationen gentaget et par år senere af Johannes Stephanius i hans udgave af Saksens krønike, og det er den store udbredelse, som dette værk opnåede, vi kan takke for, at interessen for Lejre i de følgende to århundreder levede og blomstrede. Lærde mænd fra ind- og udland tog til byen ved Roskilde, og deres nedskrevne iagttagelser, kortskitser og tegninger er i dag en overordentlig vigtig kilde til studiet af Lejre-egnens arkæologi, som vi i det følgende skal vende blikket imod. Det vil føre for vidt at nævne alle disse mænd, hvis arbejder er af højst ulige værdi, og her skal da blot opregnes nogle få, som har indlagt sig særlig fortjeneste.

1753 lod Christopher Hammer trykke et kort over Lejre-egnen i stor målestok og med de vigtigste oldtidsminder indtegnet. Dette kort blev senere kopieret et par gange, og samtidig blev friske enkeltheder føjet ind. En af kopierne var udarbejdet af den tyske historiker Gebhardi og blev offentliggjort i hans værk om Danmarks og Norges historie, som udkom i 1770. Gebhardi kendte Lejre af selvsyn. Han havde været der i 1758. Den kostelige frugt af dette besøg var – foruden det omtalte kort – en række planer og skitser, udført med største omhu og en for denne tidsalder ganske usædvanlig nøjagtighed.

Omkring perlekæden grupperer sig tre sølvskåle, en hvæssesten og et vægtlod. Disse ting udgør en del af det rige vikingetidsfund, som i årene 1850-51 blev opgravet på en bakkeskråning vest for Lejre by; stedet kendes ikke nøjagtigt, og det er uvist, om det drejer sig om et gravfund eller et skattefund. Den største af skålene fik en slem medfart, idet finderens klippede den i stykker med en saks. Om dette ejendommelige stykke se nærmere s. 36.

Kort efter år 1800 foretog to mænd, biskop Friederich Münter og historikeren E. C. Werlauff, sammen en udflugt til Lejre. Münter udgav senere en lille bog, *Leire i Sielland, om besøget, mens turen for Werlauffs vedkommende resulterede i en række utrykte optegnelser, som nu opbevares på Det kgl. Bibliotek.*

Fantasteriets tidsler gror tæt mellem de mere vellykkede vækster fra denne tid. Da spillet omsider fik regler, og oldgranskningen blev til videnskaben arkæologi, hvilket skete i første halvdel af forrige århundrede, bevarede Lejre sin plads i forgrunden, men kom samtidig i en mærkelig stilling. Den første, der for alvor ryddede op og satte tingene på plads, var arkæologen J. J. A. Worsaae. Uden egentlig at tvivle på, at Lejre ved Roskilde var identisk med oldtidskongebyen, måtte han dog påpege, at en meget stor del af Lejreegnens oldtidsminder lod sig henføre til sten- og bronzealderen, mens fund og mindesmærker fra den sene jernalder – fra kongesædetiden – i påfaldende grad syntes at mangle. Denne ganske rigtige iagttagelse – fremsat 1842 – blev fulgt op af andre mænd, som hver havde sin løsning på problemet. Henry Petersen søgte således at begrunde, at Ringsted havde været den egentlige hovedstad. Lejre derimod en kongsgård af mindre betydning. Andre ansete forskere går videre endnu. De forkaster helt det nuværende Lejre som mulighed og peger på andre steder her i landet, hvor kongesædet kan have ligget. Midt under alt dette nedkom Lejre ellers i al stilfærdighed med et rigt fund fra vikingetid – bl. a. indeholdende 4 sølvkar – men det hæftede man sig ikke ved. Lejre – den kønne, lille landsby med de mange stråttækte gårde og de store traditioner – måtte i mere end et halvt århundrede opleve den tort at se sit gode navn slæbt i skarnet, og det er kun naturligt, at beboerne følte sig ilde berørt. Heldigvis har sagen siden taget den vending, som plejer at danne udgangen på de gode historier.

Først i tyverne udsendte Vilhelm la Cour sine „Lejrestudier“ (i *Danske Studier* 1920, 21 og 24). Som den første foretager han en grundig gennemgang af Lejre-egnens arkæologiske mindesmærker med inddragelse af alt til rådighed stående arkivmateriale. Ved at betragte et kort over egnens gravhøje, ser han, at højene samler sig i rækker, og at disse rækker udstråler fra byen Lejre. Da højene antagelig er opkastet langs de gamle vejlinjer, må der altså her have været et trafikalt knudepunkt, og selv om det tegnede færdselsbillede nærmest hører hjemme i bronzealderen, så har vi alligevel her et forhold, som kan forklare, at stedet har fået en særlig betydning. Det er la Cours opfattelse, at Lejre er identisk med oldtidskongebyen.

Som man ser, er den store skibssætning ikke sluppet uskadt gennem det årtusinde. den har tilbragt på marken ved Lejre. Til højre i billedet ses nogle sten fra en anden, mindre skibssætning.

Blandt de mindesmærker, som la Cour henledte opmærksomheden på, var også en gruppe store sten – kaldet Tingstenene – som fandtes tæt ved byen, og han påviste ud fra arkivmateriale, at der i nabolaget har været et antal lignende stensætninger, som nu forlængst er fjernet. Endnu dengang var man ikke klar over, hvad disse stensætninger var. Opklaringen kom kort efter, under dramatiske omstændigheder. Ejeren af Tingstenene begyndte nemlig at sprænge disse. Ved det knald vågnede Lejre. En kreds af historisk interesserede mennesker sluttede sig sammen og dannede Lejre Fredningsforening, der i fællesskab med Historisk Samfund for Københavns Amt købte Tingstenene, lod pladsen frede og stenene genrejse. Uden dette prisværdige – og for de implicerede temmelig kostbare – initiativ havde vi sikkert i dag været et af landets fornemste oldtidsminder foruden. Det er ret og rimeligt, at man senere fra statens side har givet de to foreninger midler i hænde, så de har kunnet lægge nyt land til det først erhvervede område.

I forbindelse med restaureringsarbejdet kom Carl Neergaard fra Nationalmuseet til stede, og det var ham, der nu så, at disse stensætninger var skibssætninger, som på grund af deres størrelse antagelig måtte henregnes til jernalderens slutningsafsnit. – Tyve år senere blev den arkæologiske undersøgelse af Lejres fortidsminder påbegyndt.

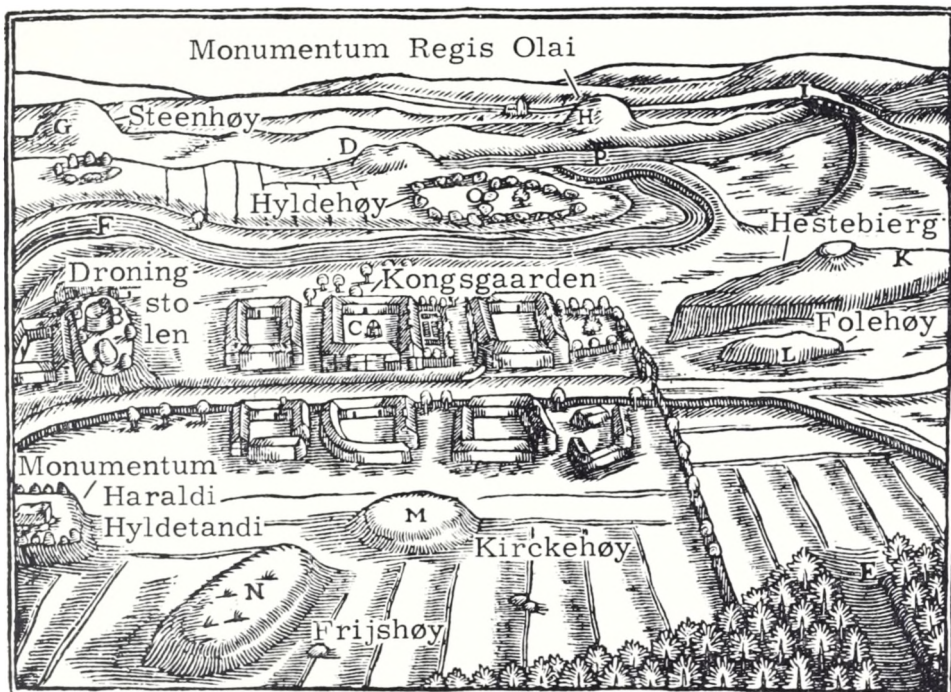
En kortfattet beskrivelse af Lejre-egnens oldtidsminder – både dem som er, og dem som var – vil være på sin plads som optakt til omtalen af udgravningsresultaterne. Til støtte for denne mønstring er udvalgt to af de gamle kort, nemlig Worms prospekt, som jo er ældst af de kilder, der beskæftiger sig med Lejres oldtidsminder, og Gebhardis udgave af Hammers kort. Ingen af disse kort er præcise i nutidsforstand, heller ikke sidstnævnte, skønt det altså har været under behandling af den samme Gebhardi, som ovenfor blev berømmet for sine velskabte tegningers skyld.

Landskabet ved Lejre er gennemstrømmet af åer. Kornerup å løber øst om Lejre by; den kommer fra syd og løber til Kattinge vig, som er en gren af Roskildefjorden. Den nu udtørrede Lejre å udsprang af en meget vandrig kilde beliggende ud for byen og ganske tæt ved Kornerupåen. Det er forkert, når der på Gebhardis kort er tegnet forbindelse mellem de to åer; Wormsprospektet giver på dette punkt et rigtigere indtryk af forholdene. Også Lejreåen løb nordpå, men til en anden gren af Roskildefjorden. Åen blev udtørret ved anlæggelsen af Lejrevandværket, som leverer vand til København; så den gamle hovedstads vande rinder altså nu i den nye hovedstads vandhaner.

De fleste af egnens oldtidsminder har navne, og navnene er et besværligt kapitel for sig, for de gamle berettere tog det ikke så nøje og byttede jævnlig rundt på dem, og nyere Lejreskribenter synes på dette punkt at have taget vel meget ved lære af de gamle. Mindesmærkerne fordeler sig på tre kategorier, nemlig dysser, skibssætninger og høje. Af de sidstnævnte er der mangfoldige, og kun de største og – formentlig – vigtigste er nævnt i det følgende. De er til gengæld store, 4–5 m i højden.

Den vigtigste gruppe af mindesmærker ligger på landtungen mellem de to åer, og her er det derfor naturligt at begynde vandringen. Her ligger de ovenomtalte „Tingsten“, der er en forholdsvis beskedn rest af en gruppe på mindst fire skibssætninger, som vi lykkeligvis ved ret god besked med, da Gebhardi har tegnet og kortlagt dem. Den største af skibssætningerne, der er delvis bevaret, må have været op mod 80 m lang, hvilket sætter den i klasse med de største, som kendes, selv når nabolandene tages med. Ved siden af denne skibssætning står nogle få sten af en mindre, hvis oprindelige mål ikke kan bedømmes, mens der intet er tilbage af de to stenskibe, som har ligget yderst på næsset. Alle skibene har naturligvis eksisteret på Worms tid; men på prospektet har han af pladshensyn slået dem sammen til een, som han har givet en stenrække tværs over midten, muligvis for at antyde flertal.

Nær ved Tingstenene ligger Grydehøj, der er blevet overpløjet i nyere tid; Worm afbilder den under mærkebogstavet D, men navngiver den ikke. 300 m nordligere, skjult bag bevoksning og bebyggelse, ligger Hyldehøj. Den har et gabende krater i toppen, og et lignende plyndringshul har Grydehøj

Ole Worms prospekt fra 1643 med indsatte navne, som Worm opgiver dem. Steenhøj hedder nu Ravnhøj, og navnet Hyldehøj, som Worm læster på skibssætningen, hører til en høj, som falder uden for billedet. Set fra vest.

haft, indtil pløjningen slettede det ud. Hyldehøj falder uden for Wormprospektet, men er med på Gebhardis kort, hvor den er angivet med signatur, men uden navn. Som eksempel på den ovenomtalte navneforvirring kan nævnes, at navnet Hyldehøj af Worm knyttes til hans store skibssætning. Da Stephanius gentager Wormprospektet i sin Sakseudgave, flytter han Hyldehøjnavnet over på nabohøjen D, hvor det stædigt holder sig – vel at mærke hos de lærde, der naturligvis måtte tro mere på deres ligemand Stephanius end på den uvidende almue i Lejre, som hårdnakket kaldte højen Grydehøj. Gebhardi danner i denne henseende ingen undtagelse; også han kalder på tegninger og kort Grydehøj for Hyldehøj. Sandsynligheden taler iøvrigt for, at den placering, som navnene har nutildags, er den oprindelige.

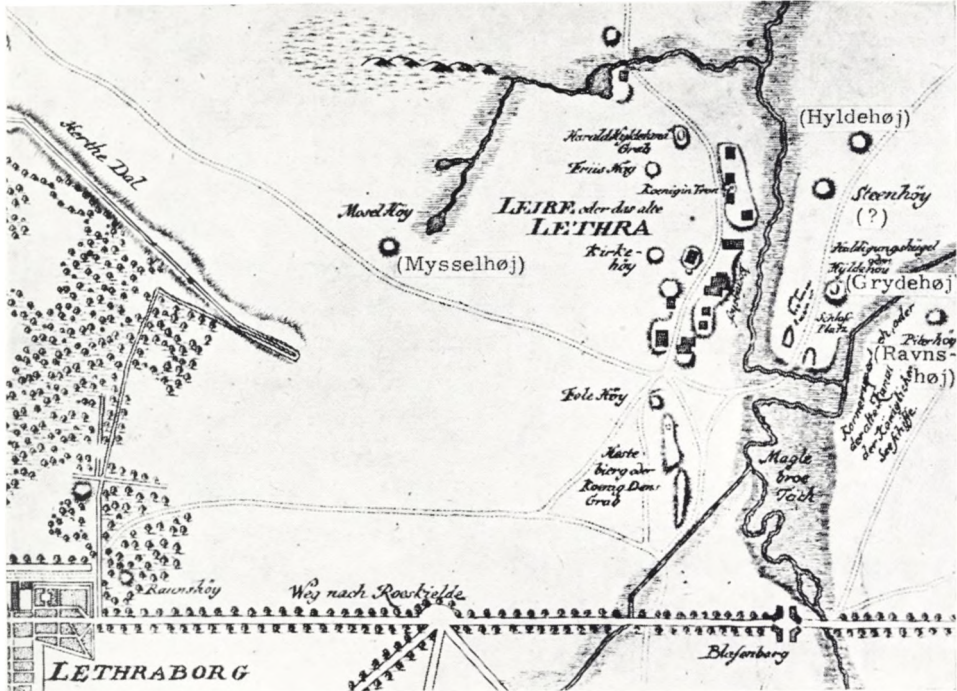
I området mellem de to høje står nu en stor oprejst sten, Margrethestenen. Hvad der oprindeligt har været af mindesmærker i dette område, er noget uklart. Worm viser her en stensætning, som man umiddelbart skulle tro var en skibssætning, Gebhardi derimod en høj „Steenhöy“. Området omtales også af Münter og Werlauff, og alt taget i betragtning kan det siges, at der er sikkerhed for, at der her har været mindst to mindesmærker; om det har været

dysser eller skibssætninger, er vi desværre på nærværende tidspunkt ude af stand til at afgøre.

Øst for åerne viser prospektet to høje. Worm kalder den ene Steenhöy, om den anden oplyser han, at her ligger kong Oluf begravet. Den førstnævnte, som Gebhardi har med på sit kort under navn af Pilerhöy, ligger i dag frit og smukt på bakken oven for Kornerupåen. Den hedder nu Ravnshøj, og meget tyder på, at dette navn er det oprindelige. Den anden høj er vanskeligere at identificere. Der findes i dag i dette område to høje, som begge vides tidligere at have heddet Olufshøj eller Olshøj. Den ene hedder det endnu, den anden, der ligger tæt syd for Ledreborg-alléen, har nu tabt navnet; men ikke desto mindre er den nok det bedste bud, når Worms Olufshøj skal udpeges, og det kan vel ikke udelukkes, at det er denne høj, som Sakse hentyder til, når han fortæller om kong Olaf, at han blev „jordet i en høj ved Lejre, der er kendt under Olafs navn“. Såvel denne høj som Ravnshøj har det efterhånden velkendte plyndringshul i toppen. – I nærheden af Ravnshøj har antagelig ligget en skibssætning. I hvert fald findes der på Det kgl. Bibliotek en omhyggeligt opmålt, men udateret og usigneret, plan af en sådan, og den vedføjede stedsbestemmelse peger herhen.

I bakklandet vest for Lejre by ligger den store og for en gangs skyld helt velbevarede Mysselhøj (Gebhardis Mosel Höy) og noget længere mod vest, ved Ledreborg, træffer man flere store høje. Disse mindesmærker falder uden for Wormprospektet, der til gengæld har andre høje på sit program. To af disse, nemlig Hestebjerg og Frijsøj er imidlertid naturlige grusbakker og altså uden interesse for os, mens tre andre, Dronningstolen, Folehøj og Kirkehøj muligvis har været dysser fra stenalderen; de er nu helt eller delvis sløjfede, så bestemmelsen volder vanskelighed. Dette sidste kan ikke siges om den høj, som Worm tildeler Harald Hyldetand. På selve prospektet røber den sig som dysse. Hyldetandshøjen, der findes endnu, omend i noget bearbejdet skikkelse, har muligvis haft sit navn allerede på Sakses tid; i hvert fald lader han de jordiske rester af sagnkongen Harald Hildetand føre fra Bråvalla til Lejre og jorde der – hvilket altså under ingen omstændigheder kan have sin rigtighed, da højen er årtusinder ældre end sagnkongen Harald. Denne utvivlsomme fadæse hos Sakse var iøvrigt stærkt medvirkende til at vække Worsaaes mistro til Lejretraditionens troværdighed.

Er således disse sidstnævnte mindesmærker af begrænset værdi for Lejreforskningen, så har der til gengæld noget nordligere og ligeledes vest for Lejreåen ligget et oldtidsminde, hvis totale forsvinden man ikke noksom må beklage. Det er Ørstenene, om hvilke Münster skriver: „– nordvest for byen, i en frastand af en halv fjerdingvej, findes endnu en oval stensætning bestående af 31 meget store sten, som fordom stode oprejste, men nu er nedsunkne

Udsnit af Hammers kort (1753) med Gebhardis tilføjelser (1758). Moderne navne er indsat i parentes.

i jorden. Den kaldes nu Ørstenene, er 140 skridt lang og 30 skridt bred og har, i fald man tør slutte af stenenes størrelse, været bestemt til et vigtigt øjemed – . Dette ærværdige mindesmærke vil ikke mere være til i mange år. Det skal nu ødelægges, og mange sten fandt jeg allerede sprængt”.

Den ovale form og stenenes størrelse taler for skibssætning snarere end for dysse – og mellem de to muligheder må valget stå. Vigtigere er dog de opgivne mål, for selv om måleenheden er usikker, så synes den angivne bredde at være alt for stor til, at der kan være tale om en dysse. Stensætningen må iøvrigt have været ikke så lidt større end den bevarede Lejreskibssætning, hvis størrelse før blev fremhævet.

☆

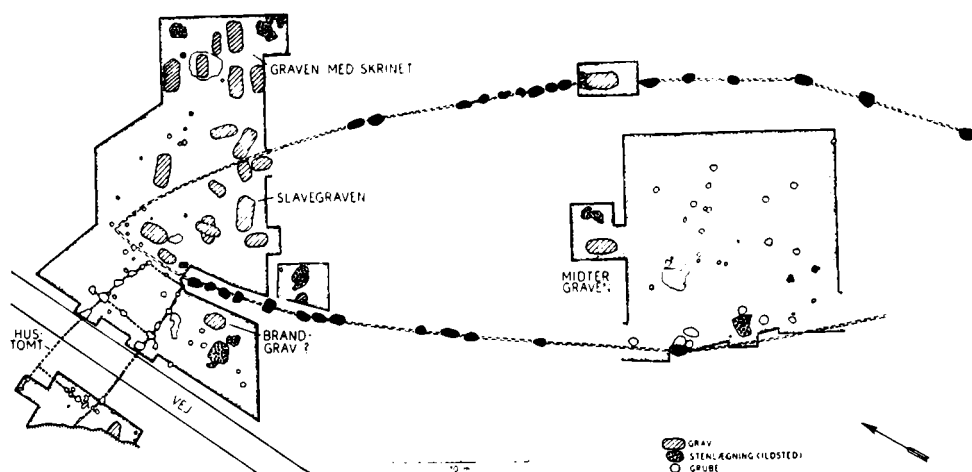
I 1847 nedsatte Videnskabernes Selskab en kommission, kaldet Lejrekommisionen, hvis opgave skulle være at udforske Lejres historie – i Lejre. Den fik tre medlemmer, nemlig arkæologen Worsaae, geologen Forchhammer og zoologen Steenstrup. Det blev de to sidstnævnte, der i første række kom til at præge arbejdet, idet man til en begyndelse tog sig på at underkaste stedets naturforhold en indgående undersøgelse med det formål at få fastslået, om

man i oldtiden havde kunnet sejle til Lejre. Længere nåede man desværre ikke, og selv om kommissionens arbejde på ingen måde kan anses for spildt, må det dog fastslås, at den som Lejrekommision betragtet var mislykket. – Studiet af det gamle kongesæde fortsatte ved skrivebordene.

Nu hengik der 100 år, og op omkring Lejre voksede en tjørnehæk af teorier, som allerede fortalt. I 1944 blev imidlertid tråden taget op, denne gang på foranledning af Johannes Brøndsted. Nævnte år foretog Axel Steensberg en undersøgelse af grunden under den delvis nedrevne „Kongsgaard“ i Lejre. Der blev ikke fundet sikre rester af ældre bygninger, men kulturlag og enkelte genstande af tidlig-middelalderlige former. Samtidig påbegyndtes – ved undertegnede – udgravningen af området omkring Tingstenene, og denne undersøgelse har været fortsat siden, omend kun i lejlighedsvis kampanjer med årelange afbrydelser. Bag opgavens løsning står to institutioner, nemlig Nationalmuseet og Forhistorisk Museum, og størsteparten af de til arbejdet medgåede pengemidler er ydet af Videnskabsfondet. Pengemæssigt blev udgravningen også støttet af forfatteren Martin A. Hansen og dennes hustru; begge nærede en varm interesse for den egn, hvor de henlevede en årrække af deres liv. For god og effektiv hjælp i barske efterårsmåneder takker jeg mine hjælpere, museumsassistent Dorte Hansen og maleren Knud Riisgaard.

Udgravningen har vist, at den store skibssætning er tilknyttet en gravplads. Der er grave ved midten af stensætningen; men de fleste ligger inden for, uden for og under skibets nordspids. At der også findes grave under stene i skibssætningen, er værd at mærke sig. Gravpladsen indretter sig altså ikke efter skibet. Det er snarere omvendt, for skibssætningen må nok nærmest

Plan over skibssætningen med de vigtigste udgravningsfelter indtegnede.

opfattes som en overbygning over en enkelt af gravpladsens grave. Desværre er det ikke indlysende, hvilken af dem der kan være tale om; flere melder sig som muligheder.

22 grave er undersøgt. Tre af dem har givet daterende fund, som samstemmende peger hen mod 900-tallets første halvdel og midte. Disse dateringer taler altså for, at gravpladsen er en enhed, tilblevet inden for et kortere åremål, og denne opfattelse bestyrkes derved, at gravene synes at respektere hinanden; kun i et enkelt tilfælde skærer en grav ind i en ældre grav. Hvad skibssætningen angår, så kan den naturligvis ikke være ældre end de grave, som dens sten er stillet ovenpå. Ingen af gravene under stenrækkerne hører imidlertid til de sikkert daterede, hvilket er beklageligt, da en nøjagtig tidsfæstelse af skibssætningen selvsagt ligger os meget på sinde. Vi må da nøjes med at fastslå, at gravpladsen sandsynligvis er en enhed, og at skibssætningen er yngre end, eller snarere samtidig med denne, hvilket vil sige, at vi, omend med betænkelighed, kan hæfte det ovennævnte årstal også på stenskipet.

Alle de til dato undersøgte grave – muligvis på een nær – har været jordfæstegrave. Nogle gange viste der sig store sten, der som et dække var lagt over graven; men almindeligvis var gravene blot jordfyldte nedgravninger. Skeletterne var meget forskelligt bevaret, hvilket sikkert hænger sammen med jordbundens stærkt vekslende beskaffenhed. I en grav kunne således skelettet ligge helt og velbevaret til mindste fingerknogle, mens der af nabogravens beboer måske kun var tandemaljen tilbage. Gravene rummede døde af begge køn, og barnegrave var ikke sjældne. I bedste overensstemmelse med den gængse opfattelse af vikingerne fremviste flere af skeletterne mærker af helede knoglebrud; men det gode indtryk blev desværre noget spoleret af andre, mindre mandige tegn på sygelighed. Et par gange blev der fundet spor, som viste, at de døde har været lagt i kister. Gravgaverne var ofte yderst tarvelige; men det hænger muligvis mere sammen med skik og brug, end det kan tages som udtryk for de pågældendes plads på datidens sociale rangstige. En simpel jernkniv og en hvæssesten var standardudstyret.

Fire grave skal gøres til genstand for en nærmere omtale. Den første af dem er en lille grav, placeret uden for skibssætningen. Den lignede ikke gravpladsens andre grave, men var flad og temmelig trækulfyldt, og det lod sig ikke med sikkerhed afgøre, om der var tale om en brandgrav eller en jordfæstegrav. Blandt andre sager fandtes i graven tre jernknive, en stump guld og to dyreornamenterede spænder. Det ene af disse sidstnævnte lader sig datere til 900-tallet, mens det andet mærkeligt nok synes at være op mod et par århundreder ældre. Et arvestykke er her åbenbart kommet med i graven. Man takker meget, fordi gravlæggerne også gav andet med og derved sparede udgraverne for en pinlig fejldatering. Et tankevækkende fund.

Den anden grav lå også uden for skibssætningen, og heri fandtes det velbevarede skelet af en voksen kvinde. Over hendes fødder har der stået et skrin. Dets tilstand var ynkværdig, kun beslaget var bevaret, men engang har det skinnet af blanke søm på låget. Det dyrehovedprydede låsetøj har været i funktion, da skrinet blev stillet ned; indholdet har vel ikke kommet andre ved. Af dette indhold var kun en enkelt ting bevaret, nemlig vægten til en håndten. Hjemmets sysler har åbenbart ikke været ukendte i den verden, hvortil den døde ventedes. Hvad det var for en verden, fik vi at vide gennem et andet fund, nemlig to små amuletter, som lå på den dodes bryst. Thors-hamre!

Grav nr. 3 i rækken lå inden for skibssætningen, nærmere betegnet i dens midte, dog ikke i det absolutte midtpunkt. Når denne grav er nævneværdig, er det ikke på grund af dens indhold, som var såre beskedent, men fordi graven kan tænkes at være den, til hvis ære skibssætningen er rejst. Nogle spredte skår, en jernspids, et stykke af en skjoldbule og stumper af et spænde var hele udstyret. Det lå underligt splittet, og den tanke opstod, at graven kunne være plyndret. Af den døde fandtes kun spredte knoglestumper.

Den fjerde og sidste – og bedste – grav, som skal omtales her, lå også inden i skibet, men i dettes nordende, mellem andre grave. Den indeholdt to personer. Nederst det velbevarede skelet af en ret lille mand, der lå udstrakt på ryggen. Dr. Vilhelm Møller-Christensen, hvis besøg ved udgravningen var os til stor nytte, kunne fortælle os, at manden har haft sygeligt deformerede fødder. På sig havde han kniv, hvæssesten og et nydeligt lille spænde med slyngede ornamenters i vikingetidens stil. Denne døde var øjensynlig gravlagt på ganske normal måde, hvad man ikke kan sige om gravens anden beboer. Han – thi det var også en mand – var placeret over den førstnævnte og frembød et makabert skue. Han lå på maven, udstrakt i gravfylden. Hænder og fødder lå samlet på en unaturlig måde, antagelig fordi manden har været bundet. Hovedet var afhugget og anbragt ved venstre skulder med ansigtet ned i jorden. Det skarpe snit af bøddeløksen sås tydeligt i den gennemhuggede halshvirvel, og – hvad der er nok så opsigtsvækkende – i underkæben.

At vikingetidens storfolk undertiden tog trælle med sig i graven, ved vi fra litterære kilder. En svensk vikingehøvding, som fandt sit sidste hvilested i Ruslands indre omtrent på samme tid, som den fodsvage Lejreviking blev lagt i graven, fik således en trækvinde med sig på rejsen. Hun meldte sig frivilligt til den dodes tjeneste, og efter nogle privilegerede dage måtte hun gennemleve ofringens indviklede ceremonier for sluttelig at blive stukket ned af en gammel kvinde, kaldet „dødens engel“. Denne og lignende beretninger har flere gange fundet bekræftelse i nordiske gravfund, men aldrig tydeligere end i Lejregraven. Måske er også manden her en frivillig, som har meldt sig,

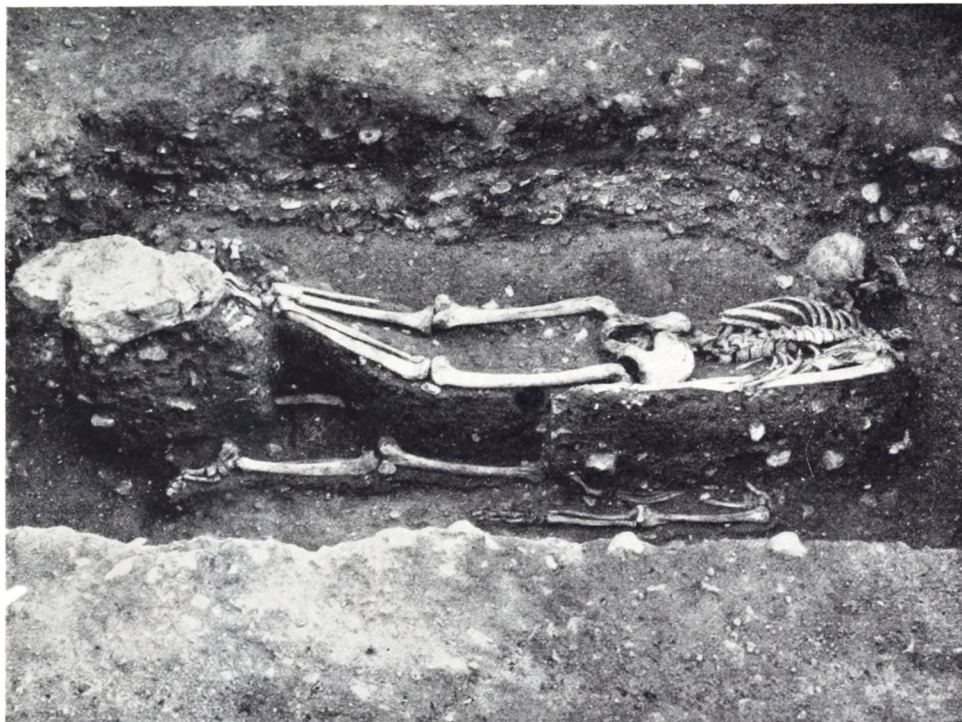
Jordblokken over kvindens fødder blev forsigtigt lempet i en kasse og ført til Nationalmuseet, hvor undersøgelsen af skrinet kunne foregå under lunere forhold end dem, som Lejre kunne byde på. Udgravningen fandt sted i november.

Den halshuggede ligger på maven. Han har antagelig været bundet på hænderne. Skelettet blev optaget i jordblok og kan nu ses på Forhistorisk Museum.

og måske har han, ligesom kvinden i ovennævnte beretning, fået betænkeligheder, da den bitre del af forestillingen stod for døren. De bundne hænder og hugget i kæben, som vel skyldes urolig adfærd hos offeret under eksekutionen, kunne i hvert fald tyde på, at der har været måde med villigheden. – Der var iøvrigt andre Lejregrave end denne, som indeholdt to skeletter, men bevaringstilstanden i disse grave var for ringe til at tillade sammenlignende slutninger. Derimod kan man pege på, at der for nogle år siden i en grusgrav ikke langt fra skibssætningerne blev fundet vikingegrave med ofrede hunde. Slave eller hund har vel ikke gjort nogen større forskel for datidens standspersoner.

De dræbte dyr og mennesker i gravene er ikke ene om at bevidne, at der har fundet ofringer sted på gravpladsen. I gravenes fyld var der tit blandet trækul, dyrebene, stumper af brændte knogler og potteskår, og tæt op ad gravene lå ofte ildsteder med et meget lignende materiale mellem stenene. Trækul og brændte ben kunne danne små dynger i gravenes hjørner, og et par gange blev det set, at dyngerne bredte sig op ad den skrånende gravside, hvilket må betyde, at dette ikke er tilfældig indblanding i gravfylden, men noget, der er nedlagt med velberåd hu, mens graven stod åben. Man må tro, at disse dynger repræsenterer resultatet af det, som her er foregået. Hvad det

Graven med menneskeofferet. Nederst herren, øverst tjeneren.

er, kan vi kun gætte på, men vi finder støtte for gætterierne i skik og brug hos nutidens primitive folk. Antagelig er her foretaget et brændoffer. Ceremoniellen har, i hvert fald undertiden, ført med sig, at de brændte ben af offerdyret er blevet lagt samlet i graven. Den døde har hermed fået sit; de ubrændte dyreknogeter og skårene repræsenterer vel de levendes part, mad og drikke, som er blevet indtaget ved den åbne grav. Måske har man med vilje knust krukkerne, som har indeholdt festens våde varer, fordi lerkar, som har gjort tjeneste ved ofring, ikke må bruges mere. Skår og knogler er sammen med jorden kommet i gravene. De ubrændte knogler, som Ulrik Møhl har artsbestemt, var af ko, svin, får og hest.

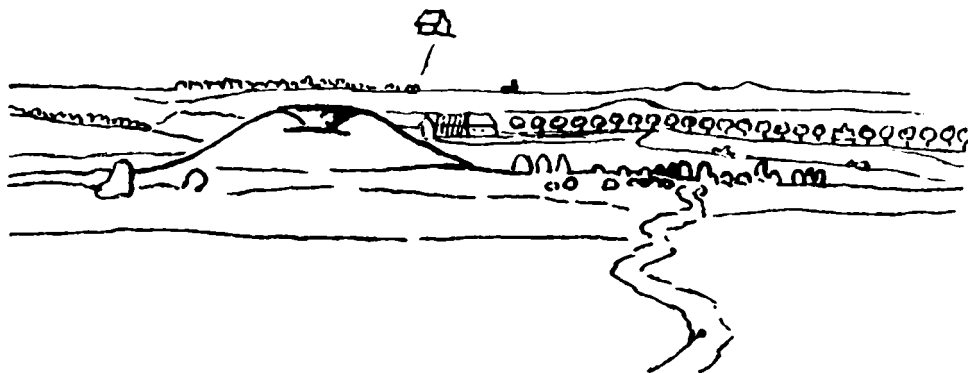
Ved en af gravene fandtes hovedet af en ko, nedgravet i en lille grube for sig selv. Også her er der jo uden tvivl tale om et offer. – Den megen ofren, som kan spores på denne gravplads, er næppe en specialitet for Lejre. Tidens gravskik har krævet den, og vi kan ikke heri finde nogen bekræftelse på Tietmars beretning om de store Lejreofringer.

Mellem og omkring gravene sås mange mørke spor, der formentlig skyldes nedgravede stolper. Et sted tegnede disse stolpehuller omridset af et hus. Desværre var muldlaget på dette sted meget tykt, hvilket forringede det billede,

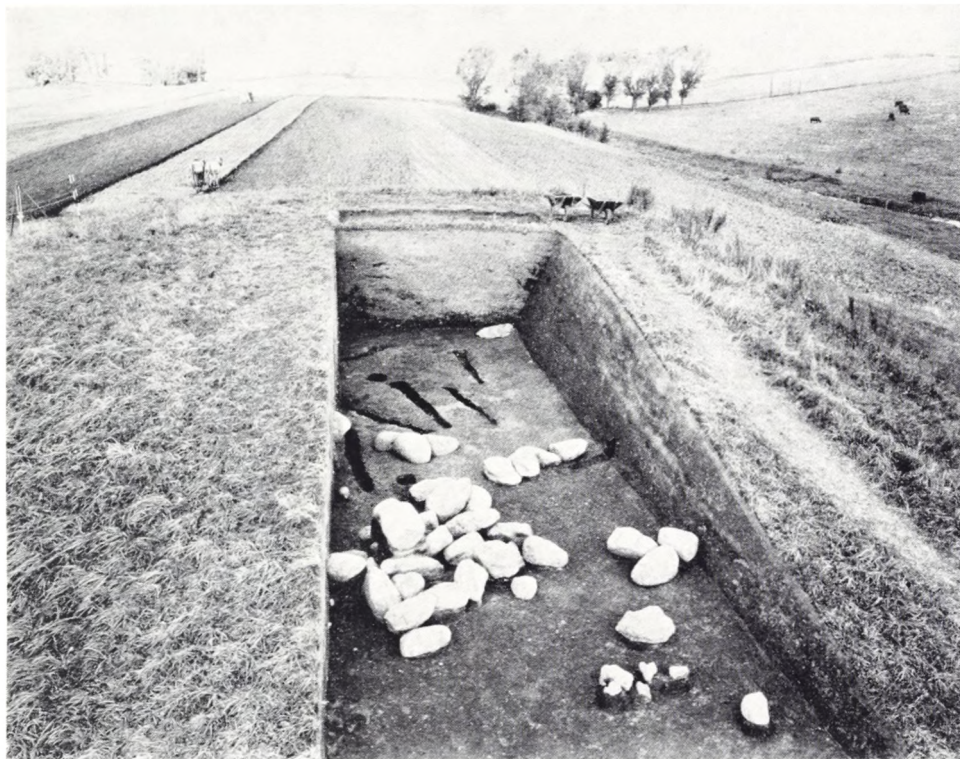
som udgravningen afdækkede. En grusgrav havde skåret en ende af huset, og en vej gik hen over det, så at midtpartiet ikke kunne undersøges. Trods alle disse mangler kan der næppe være tvivl om, at dette hus har været af den fra Trelleborgene kendte type med tre rum og buede langsider. I tid synes denne hustype at spænde over et længere tidsrum, omfattende det meste af yngre jernalder og en del af middelalderen. I strid med al sædvane fandtes der ikke i dette hus mindste spor af menneskelig færden og altså heller intet, der kunne hjælpe til en nøjere datering. Vi er derfor ude af stand til at afgøre, om huset har ligget der på gravenes tid. Hvis huset har eksisteret samtidig med skibssætningen, har det trykket gavlen tæt op ad denne, en lidt påfaldende beliggenhed, som jo imidlertid kan have haft sin bestemte mening.

Udgravningens foreløbige punktum blev sat efteråret 1958 med undersøgelsen af Grydehøj. Gennem 300 år har Lejreegnens store høje pirret den arkæologiske nysgerrighed, som nu altså endelig blev – i hvert fald foreløbigt – tilfredsstillet. Når netop Grydehøj blev valgt, skyldes det, at den oprindelig meget store høj nu var blevet en del udjævnet gennem overpløjning, hvilket gjorde den let at gå til. Bestemmende for valget var det også, at højen ligger inden for det fredede område, så at ingen ejerinteresser blev krænket.

I sine velmagtsdage har Grydehøj antagelig været mindst 4 meter i højden. Gebhardis tegning viser med al tydelighed, at højen har været genstand for plyndring; men ethvert spor af denne var nu udjævnet. Højen ligger, som man vil huske, tæt op ad den store skibssætning, men deraf følger naturligvis ikke, at de to anlæg nødvendigvis må være samtidige. At vi gerne så højen dateret til yngre jernalder – til kongesædetiden – siger sig selv, men når man ved, hvor sjældne jernalderens storhøje er i sammenligning med bronzealderens, vil man forstå, at forventningerne klogeligt blev holdt på et rimeligt niveau. Skulle man imidlertid have nogen mulighed for at finde en kongegrav

Gebhardis tegning af Grydehøj fra 1758. Til højre for højen ses skibssætningerne, til venstre et par rejste sten; af dem er nu kun den ene – Margrethestenen – tilbage. Tegneren har stået på Hyldehøj med ansigtet mod syd.

Den åbnede Grydehøj. De sorte streger inderst i højen er hulrum efter bortrånede bjælker. Træværk og store sten er – tilsyneladende i vild forvirring – blevet spredt ud over højbundens bællag.

– og det må man have et berettiget håb om, når man graver i Lejre – så var Grydehøj stedet at lede.

Det blev da gjort, og var umagen værd. Højen *var* fra yngre jernalder. Den er bygget i eet stræk, og man har ikke, som det ellers er almindeligt, inddraget en ældre høj i anlægget for derved at give sin egen præstation mere fylde. Højen er med andre ord efter jernalderforhold et betydeligt monument. Også gravstedet, som blev fundet, var – dets art taget i betragtning – af usædvanligt format. Det var en brandgrav, et mørkt lag opfyldt af trækul og brændte ben. I vekslende tykkelse strakte det sig ud over højbunden. Bållaget blev ikke undersøgt i sin helhed, men kun inden for et begrænset udgravningsfelt, der dog var stort nok til at vise, at laget bredte sig over et stort område i den indre høj, og at det stedvis strakte tunger ud næsten til højfoden, hvilket gav det en udstrækning på indtil 32 meter. Dette store brandlag var næsten ubeskadiget. Gravrøverne er åbenbart hurtigt blevet klar over, at de kunne spare sig ulejligheden og har skuffet trukket sig tilbage.

Tilsyneladende uden nogen form for orden og plan har man dynget træ

og store sten oven på båltaget. Tynde stokke og lange planker, større og mindre stammer lå snart i dyng, snart spredt og enkeltvis, og på samme måde fordelte stenene sig. Træet var stærkt opløst, de svære bjælker var således næsten bortrådnet, men havde efterladt sig hulrum i højfylden. Midt i uordenen fandtes et enkelt sted en række af nedrammede pæle, om hvis betydning desværre intet kan siges.

Mængden af brændte knogler i brandlaget var betydelig, og man må sikkert gå ud fra, at der foruden den døde selv også er rester af offerdyr. Gravgoods var det derimod småt med. Op mod en snes jernnagler, et antal ubestemmelige bronzestumper og en mængde ganske fine guldtråde, sikkert fra guldbroderi på tøj, var hele udstyret – eller rettere, det var, hvad vi fandt inden for udgravningsfeltets begrænsede ramme. Selv om guldfundene viser, at den døde ikke har været nogen ringe person, så kunne man måske nok under så store forhold have ventet sig mere. Men en brandgrav giver jo ifølge sagens natur aldrig samme muligheder for fund som en jordfæstegrav, og inden for den yngre jernalders lange tidsrum er der perioder, hvor skik og brug ikke kræver noget stort gravudstyr; måske hører graven herhen. Nogen præcis datering tillod fundet desværre ikke. Vi må nøjes med den allerede nævnte, som omfatter tiden fra ca. 400 e. Kr. og oldtiden ud.

Den markflade, som bålresterne var spredt ud over, var riflet som et vaskebræt. Forklaringen er sikkert den, at marken har været pløjet. Dette er den samme slags smalle, højryggede agre, som for få år siden blev fundet for første gang på Lindholm ved Nørresundby. Antagelig hører denne agertype den senere jernalder til.

Det påtrængende spørgsmål, om den gravlagte så har været af kongeligt blod, kan ikke besvares med sikkerhed, hvilket også ville være rigeligt for langt, men muligheden er til stede og kan ikke engang siges at være særlig usandsynlig, når man tager stedets traditioner i betragtning. I de urolige århundreder, som talen her er om, har regent efterfulgt regent i hastig rækkefølge, og højene har lukket sig over de døde i samme takt.

Hvad er der nu kommet ud af alt dette, og hvad er det egentlig, der er sket, siden Lejre sidst var fremme i lyset? Ikke så lidt. Det er med spiger blevet slået fast, at fund fra jernalderen – nærmere betegnet fra yngre jernalder – ikke mangler i Lejre. Vi mønstrer en samling grave og fund, en hus-tomt, en anelig høj og først og sidst et antal skibssætninger, hvoraf flere af fremragende størrelse. Havde alt dette været kendt på Worsaaes tid, ville tvivlen næppe været opstået. Det, der kendetegner oldtidens kongebyer – Jelling, Uppsala, Borre – er jo de særligt fremragende oldtidsminder. Lejre

står på dette punkt ikke tilbage, mindesmærkerne er blot af en anden art. Man kan, forekommer det, uden videre feje de sidste betæneligheder bort og godtage Sven Aggesens klare vidnesbyrd, at oldtidens Lejre er identisk med Lejre ved Roskilde. Dette er det første og største resultat.

Olriks teori, at Lejres storhedstid skulle falde i en kortvarig periode omkring år 500, finder ingen støtte i fundene, der peger mod en senere – mod en overraskende sen – tid. Ingen ved jo imidlertid, hvad jorden kan give fra sig i fremtiden, og iøvrigt må det erkendes, at flere af vore dateringer er rummelige; hustypen med de buede vægge kan således godt være ældre end vikingetiden, og det har jo heller ikke været muligt at fastslå, hvornår i yngre jernalders lange tidsrum Grydehøj er blevet til. Et faktum er det imidlertid, at ingen fund fra Lejre regnen har kunnet knyttes netop til tiden omkring 500. Fra perioden nærmest forud for denne tid kendes derimod et antal grave og løsfund, hvoraf ingen dog er særlig fremtrædende. Vilhelm la Cour har, som omtalt, vist, at bronzealderens vejlinier har løbet sammen i Lejre, og måske har vi her forklaringen på, at kongen valgte at slå sig ned netop på dette sted. Hvornår det skete, har vi desværre ingen anelse om. Med lidt større sikkerhed tør vi besvare det næste spørgsmål, hvornår han flyttede derfra igen.

Som ovenfor begrundet er den store, delvis bevarede skibssætning næppe ældre end 900-tallet, og med en vis rimelighed tør man vel antage, at de andre skibssætninger, i hvert fald de nærmest liggende af dem, er af omtrent samme alder. Det er altså nogle af Lejres bedste oldtidsminder, som falder ind under denne datering. At bygge stensætninger i denne størrelsesorden er et betydeligt arbejde. Her må have boet mange mennesker, og mellem dem fornemme folk, som krævede standsmæssige gravminder. Det synes, under de givne omstændigheder, nærliggende at tænke på kongen og hans mænd. At Jelling på dette tidspunkt var i fuld funktion som kongesæde behøver ikke at omstøde denne antagelse, for datidens konger har utvivlsomt, ligesom deres nærmere efterkommere, haft flere gårde, hvor de lejlighedsvis tog ophold på rejserne rundt i riget, og at en enkelt af disse har været det foretrukne opholdssted forhindrer ikke, at en eller flere af de øvrige kan have været med i forgrunden. Dertil kommer, at Danmarks samling til eet rige antagelig finder sted omkring ved denne tid. De småriger, som denne proces smeltede sammen, har haft egne regenter med egne kongesæder, som de nye eneherskere overtog. Lejre kan have været et af dem, Jelling et andet, og de to kongesæder kan meget vel tænkes i det nye riges første tid at have været nogenlunde jævnybyrdige.

Nogen støtte for formodningen om Lejrekongesædets beståen op i 900-tallet kan antagelig hentes i den omstændighed, at nabobyen Roskilde just på denne tid overtager kongestolen. Netop i vikingetiden virkede havet dragende,

og det, som er sket, er da antagelig, at man har flyttet kongsgården ud til vandet. Det påfaldende ved, at de to kongebyer ligger så nær hinanden, får da sin meget naturlige forklaring, og man kan iøvrigt minde om, at processen jo har gentaget sig en gang senere, nemlig da kongen flyttede fra Roskilde til København – fra den snævre fjord ud til Øresunds åbne vand. Den i litteraturen oftere anvendte formulering, at kongesædet blev flyttet fra Jelling til Roskilde, må nok anses for uheldig. Kongsgården i Jelling blev ikke flyttet, den levede videre op i tiden. Hvad Lejre angår har vi derimod Sven Aggesens ord for, at byen på hans tid manglede kongelig tilknytning.

Det antages almindeligvis, at det var Harald Blåtand, der oprettede det nye kongesæde, og denne antagelse har vel også sandsynligheden for sig, eftersom det ret sikkert vides, at Harald byggede kirke i Roskilde, og at han, som den første af en række danske konger, lod sig gravlægge der. Lejrekongesædet skulle altså være nedlagt engang i sidste halvdel af 900-tallet, hvilket stemmer godt med fundenes vidnesbyrd. Tietmars meddelelse, at Lejre endnu var kongesæde i tiden kort efter år 1000, må herefter antages at være forkert; men fejlen er forklarlig, for flytningen har endnu på den tid været af så ny dato, at det er forståeligt, at det nye navn ikke har nået at fæstne sig i en udlændings bevidsthed. Ret beset må man sige, at Tietmars udsagn og fundenes vidnesbyrd yder hinanden værdifuld støtte, hvad angår spørgsmålet om Lejres sene eksistens, mens det samme ikke kan siges i sagen om de store Lejreofringer; her forholder arkæologien sig foreløbig neutral.

Som man vil have bemærket, har ovenstående betragtninger gjort Skjoldungerne en smule hjemløse. Det er ikke lykkedes at finde mindste arkæologiske bekræftelse på sagnenes glørværdige vidnesbyrd om Rolf og hans kreds. Det kan bero på et tilfælde, men en anden mulighed, der måske er nok så trolig, er den, at middelalderens historieskrivere er kommet til at kombinere en berømt kongeslægt og en berømt kongsgård, som intet har med hinanden at gøre, og Skjoldungerne kan i så fald godt have boet i Mellemeuropa, om det skal være. Beowulfkvadet, som er den ældste kilde, der omtaler Skjoldungerne, nævner, som man vil huske, overhovedet ikke Lejre, og allerede det er jo mistænkeligt. Da krønikerne blev til, var erindringen om kongesædet Lejre endnu forholdsvis frisk – kun et par århundreder gammel, om vore formodninger da holder stik. De begivenheder, der ligger til grund for Skjoldungesagnene, var derimod – antagelig – krønikeskriverne lige så fjerne i tid, som de selv er os. De gamle skribenter, og deres meddelere gennem utallige led, var ikke nøjeregnende, og intet ville falde dem naturligere end en sådan kombination af kendte faktorer. Heller ikke nu til dags tager man det jo altid så tungt, når man koger suppe på fortiden.

Der er langt igen, før den arkæologiske undersøgelse af Lejre kan siges at være ført til bunds. At den heller ikke bliver det i denne omgang, er kun godt, for der kommer andre efter os, og de har større erfaring og bedre metoder. Opgaven er dog så omfattende, at man nok tør tillade sig at gå noget videre, før spaden stilles ind for vinteren. De store høje lokker, pladserne for de forsvundne skibssætninger kalder, og den endnu helt usporede kongsgård piner sindet. Det er Lejres hemmelighed, hvor vi skal søge denne sidstnævnte. En af byens gårde bærer som omtalt navnet „Kongsgård“. Var det her? Eller har den, som Eigil Knuth har foreslået, ligget, hvor nu slottet Ledreborg ligger? Ingen af mulighederne kan på forhånd afvises. Eller har den ligget på næsset mellem åerne, der hvor gravene findes? Det sidste er nok det sandsynligste, for hvorfor skulle man give en gravplads alene denne strategisk gunstige beliggenhed? Netop sådan anbragte man jo vikingetidens borge. Ved borgene ligger der gravpladser, men det er klart, at det ikke er for de dodes skyld, men for de levendes, at man valgte disse steder. En kongsgård er ganske vist ikke det samme som en militærlejr, men også den har brug for værn. Mon ikke ved nærmere eftersyn det ene hus, vi har fundet, skulle vise sig at blive til flere? De skal være velkomne, når de kommer – også selv om det, vi finder, måske ikke netop bliver Beowulfs Hjorthal, hvor Rolf boede, og Bjarkemål blev til.

Flyvende fantasivæsen fra en kop i Lejre-sølvfundet.

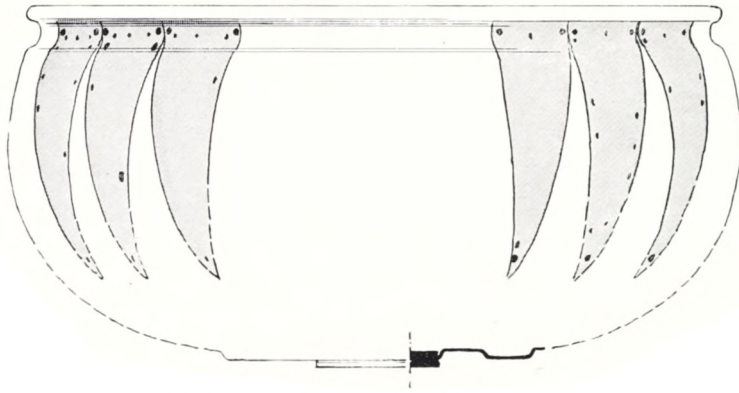

Fig. 1. Sølvskål med guld- og sølvbeslag fra Lejre, fundet 1850.
Nederst t.h. vises et snit af bundens højre halvdel. 2 : 3 (jfr. s. 27).

Irsk-britisk import i Lejre

Af DAVID WILSON

VED DE nye undersøgelser i Lejre fremkom i graven med den fint beslagne kiste (se s. 27) to små bronzeplader med emaljeindlægning i to farver, den ene gul, den anden vanskeligt erkendbar. De er tydeligt nok import, vel fra Irland eller Skotland, hvor der kendes parallelstof fra det 8. årh. e. Kr.

Det er derfor højst interessant, at der i det velkendte fund fra Lejre, fremkommet i 1850 (jfr. s. 17), er en sølvskål, som tydeligt nok er irsk-britisk arbejde, tilmed af sjældnen type. Også den er fra det 8. årh. og således betydeligt ældre end den anden, fint ornamenterede nordiske sølvskål (se også s. 35), der er fra det 10. årh. Man spørger sig, om dette er et samlet skattefund.

Af den fragmenterede store Lejre-skål (fig. 1) foreligger randen, det meste af siden, som buer fint, og bunden med to guldbeslag. På overdelen ses indridsede linjer, nagler (naglehuller) og en affarvning, som viser, at her oprindeligt har siddet 4 beslag, åbenbart til ophængningshager, hvert med 3 nedhængende, trekantede stykker, ca. 5 cm lange. Der er tydelige spor efter tre beslag, men et brud i siden gør det umuligt at erkende et fjerde; det er dog åbenbart, at der har været et sådant.

Nagler har holdt disse beslag fast i kanten – sine steder i al fald indfattet i en ramme – men også fine stifter har fæstet de trekantede udløbere til karsiden. Hvor disse trekantede stykker mødes, ses tre nagler eller huller dertil. Yderst i samme niveau er endnu een.

Vi har noteret et ejendommeligt træk, de fine ridser, som har været dækket af beslagene. Forfærdigeren af skålen har vel udført dem som vejledning

ved beslagenes placering. De var i al fald ikke beregnet på at ses. Nogle steder holder de op, andre steder viser de fine hulrækker, hvori stifter i beslagenes kant må være sat, en lidt afvigende retning. Men i hovedsagen underligger ridserne mønsteret.

Bundfragmentet har et rundt guldbeslag ovenpå og et omtrent tilsvarende forneden, fint ornamenteret med filigrantråd. Den nedre plade har – som det fremgår af fig. 2 – en kant af ret tyk tråd med en tynd til hver side. Inden for dette felt er 17 små ringe af filigrantråd, som omgiver en bort af tre tråde som den ydre og seks småringe. Lige i midten af 4 af de ydre småringe er en sølvnagle, som holder beslaget fast. Et lignende, omend knap så vel-fæstet beslag ses på bundens overside.

Kun to sølvhængekar kendes i øvrigt, begge fra de britiske øer. Det ene er gået tabt (tegninger af det er publiceret af Kendrick i *Antiquaries Journal*, 1941). Det fandtes i begyndelsen af det 19. årh. i floden Witham nær Lincoln og var smykket med 4 beslag til hager, hvori karret har været ophængt. På bundens under- og overside sad elegante runde beslag med filigranudsmykning.

Den anden parallel stammer fra den nyligt fundne skat i St. Ninians ø, en lillebitte klippeø med kirkeruin i Shetland. Også den har runde beslag på bundens over- og underside, men ikke dekoreret med filigran (publiceret i *Antiquity*, december 1959).

Selv om Lejre-skålen afviger i detaljer fra de to paralleller, er den dog tydeligt udgået fra samme håndværkskreds. Med sin profil står den endvidere som et formidlene led til de karakteristiske større bronzehængeskåle, der er så smukt repræsenterede i skandinaviske vikingegrave. Også bronzekarrene er import eller rov fra de britiske øer (med Irland).

Filigranmønstrene er af betydning for bedømmelsen af irsk-britisk håndværksteknik. De er blandt de ganske få eksempler fra denne tid.

Fundet på et sted, som synes at have haft en særlig betydning i dansk historie, er denne sølvskål således et vigtigt led i den række af arkæologiske fund, der forbinder Danmark med de britiske øer i vikingetiden.

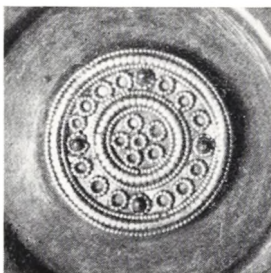

Fig. 2. Bundens nedre guldbeslag med filigranmønstre. 1 : 1.

En fornem ægypterinde

Af MARIE-LOUISE BUHL

„**E**NGANG i løbet af det syvende århundrede fik grækerne lyst til at hugge store menneskefigurer i sten, og i denne beskæftigelse fandt de i den grad sig selv, at det måske er drilagtigt at minde om, at det var noget, de lærte af ægypterne“. Disse ord skrev en dansk klassisk arkæolog og kunsthistoriker for nogle år siden. Grækerne erkendte selv deres gæld til ægypterne, for i deres sagn lod de skaberen af den første græske kunst, Daidalos = „den der arbejder med kunst“, tage ophold i Ægypten for på denne måde at antyde, hvor han havde haft sine læremestre. Talrige arkaiske bygninger og statuer, især af træ, både i selve Grækenland og på øer i Middelhavet, blev anset for at være udfærdiget af ham. Man mente også, at han var den, som havde bygget pyramiderne, og som havde opfundet „de levende statuer“ med armene løsnede fra kroppen, benene i skridtstilling og med åbne øjne. Enten kan der have levet en kunstner ved navn Daidalos, eller også drejer det sig om en ren mytologisk skikkelse, som har skullet repræsentere kunsten. Den sidste formodning synes mest sandsynlig, for smedekunstens gud Hephaistos er også af og til blevet kaldt Daidalos.

Når man i Nationalmuseets antiksamling betragter den prægtige træstatuette af en ægyptisk kvinde (fig. 1), som Ny Carlsbergfondet fornylig skænkede museet, vil man uvilkårligt komme til at tænke på, hvad grækerne kunne takke ægypterne for. Kunstværket stammer fra en ikke nærmere angivet grav i Asyut i Øvreægypten. Både den og to tilsvarende kvindefigurer i British Museum også fra Asyut, må p. g. a. lighed i stilen med statuer og statuetter fra 12. dynasti (2165–1788 f. C.) tilhøre denne periode, som var en af den ægyptiske kunsts rigeste. Ligesom Julius Lange vil man ikke give den græske filosof Platon ret, når han hævder, at kunsten i Ægypten til alle tider har stået på ét og samme niveau.

Den ene af statuetterne i British Museum bærer en indskrift, der bl. a. indeholder navnet på ejerinden Idi-Keki (fig. 3); men det kan ikke hjælpe os til at finde hendes gravs nøjagtige beliggenhed. Desværre er Asyut-grav-

Fig. 1. Træstatuette af ægypterinde fra Asyut i Nationalmuseets antiksamling. 12. dynasti (2165-1788 f. C.). Gave fra Ny Carlsbergfondet. Fot. Lennart Larsen.

pladsen blevet dårligt udforsket og publiceret omkring begyndelsen af dette århundrede, og de foreliggende oplysninger om grave her fra tiden efter 6. dynasti (2420–2280 f. C.) er meget få og uden interesse i forbindelse med de tre ovennævnte statuetter.

Antiksamlingens ægypterinde fra Asyut er en i alle henseender strålende repræsentant for sin tids kunst. Hovedet er indrammet af et stort hår, som i to brede masser falder ned fortil over skuldre og bryst og bagtil dækker den øverste del af ryggen. Håret ender i små fletninger, en mode som i vore dage endnu anvendes af kvinderne i Siwa-oasen i den libyske ørken. Hår og øjne bærer spor af sort farve, men ansigt og legeme har været dækket af et tyndt lag stuk med lys, gullig farve. Netop ansigtet med det lidt mutte og tænkssomme udtryk viser, at man har at gøre med et 12. dynastis portræt. De kraftige kindben er skyld i, at man ved første øjekast kan få indtryk af, at dette kunstværk afbilder en fellahkvinde; men skikkelsen med de fine smalle hænder viser ikke tegn på, at den fremstillede har været bebyrdet med strengt legemligt arbejde. Den gullige hudfarve antyder tværtimod, at kvinden, modsat mænd og tjenestekvinder, hvis hud gengives rødbrun, repræsenterer en haremsdame, som ikke har været udsat for den brændende sol, men beskærmet bag husets mure. Selv i moderne tid anses det visse steder i Orienten, hvor kvinderne har lagt sløret, for upassende at lade sig brune af solens stråler. Kunstneren har på raffineret måde angivet legemets spæde former som gennem et fint slør. Det venstre ben ses skubbet lidt foran det højre; kvinden er altså tænkt som skridende frem mod beskueren. Desværre mangler statuetten, som måler 48 cm, fødderne, men de har uden tvivl været der, anbragt på en træsokkel ligesom hos figuren i British Museum. Det drejer sig altså ikke om en af de mange konkubinefigurer, på hvilke fødderne med forsæt ikke har været udarbejdet. Til trods for at den gammelægyptiske ægtemand må anses for at have været ret trofast mod sin hustru, hvis stilling i høj grad var respekteret (hun hed på ægyptisk *per-nebet* = husets herskerinde), havde han ved siden af hende en skare konkubiner. Hos de gamle sumerere og nubiere lod man, når en fornem mand døde, hele hans husstand levende begrave med ham. Denne skik be-
tragtede ægypterne med største afsky, og man nøjedes med allerede i de forhistoriske mandsgrave at nedlægge små figurer af nøgne kvinder. Dem tænkte man sig levendegjort, så at de kunne underholde deres herre i det hinsides. I Antiksamlingen findes en nydelig kalkstatuette af en ung kvinde uden fødder (fig. 6); den blev fundet i en 12. dynastis grav i Theben i Øvreægypten. Det sorte hår er fortil skåret som pagehår, på hver side og bagtil ordnet i fletninger, mens store dele af baghovedet er gengivet raget, et fænomen som genfindes hos visse nutidsnegre, bl. a. i det sydvestlige Abessinien. Som eneste prydelser er på den ellers nøgne kvindeskikkelse malet en flerradet perlekæde.

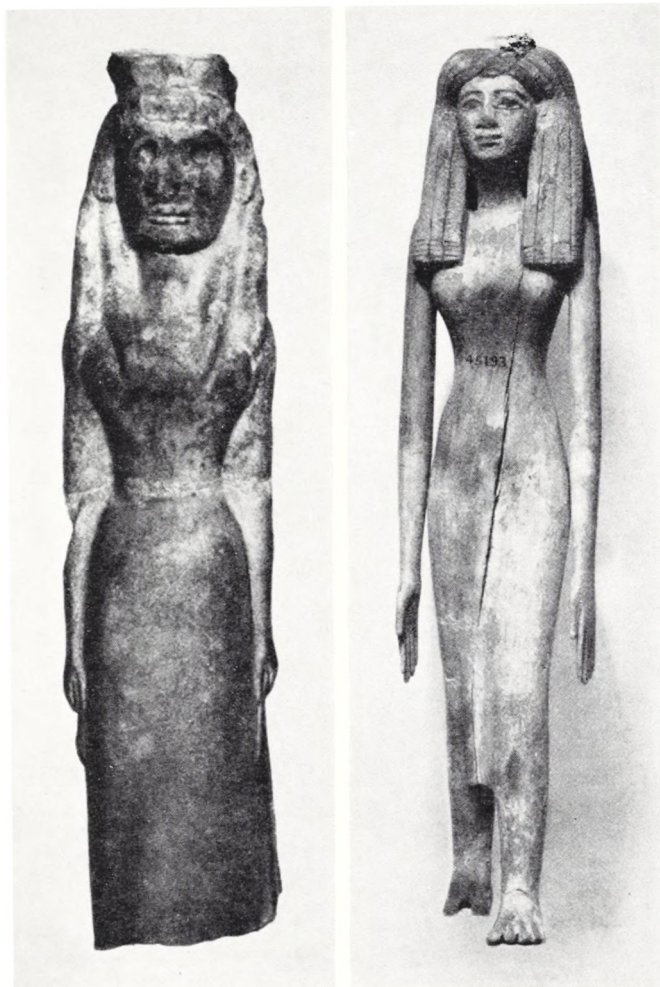

Fig. 2. Kore fra Olympia. Ca. 600 f. C. Efter Olympia III fig. 5.

Fig. 3. Træstatuette af ægypterinde fra Asyut i British Museum. 12. dynasti. Fot. British Museum. Offentliggjort med tilladelse fra The Trustees.

For at små glædespiger af denne art ikke skulle løbe bort fra graven, undlod man simpelthen i nogle tilfælde at udforme fødderne.

Den kunstneriske ydelse i 12. dynasti fik afgørende betydning for senere perioder med det resultat, at man så sent som i det 26. dynasti (663–525 f. C.) imiterede kunsten fra denne storhedstid; forskerne står ofte over for ægyptiske kunstværker uden at vide, om de skal datere dem til det ene eller det andet af de to dynastier. Kunsten i det 12. dynasti havde aldrig kunnet nå sit høje stadi, dersom man ikke havde haft et solidt grundlag at bygge på. De ægyptiske billedskærere i Asyut arbejdede tydeligt nok efter traditionerne fra 6. dynasti, når de skabte deres gravfigurer, og der kan med rette tales om en Asyutkunstskele, men de nåede videre, idet de gav deres arbejder indre liv,

hvad Antiksamlingens statuette så afgjort antyder. Den voksende tilnærmelse til naturbilledet i 2. halvdel af Det Gamle Rige (3000–2280 f. C.) førte til, at kunstnerne borthuggede partiet mellem benene på deres statuer og underskar armene; men med trangen til at gøre et kunstværk „virkeligt“ fulgte, at selve dets indhold blev ringere. Portrættet i Det Mellemste Rige (2065–1660 f. C.) var ikke mere et udtænkt idealbillede, men heller ikke endnu en helt realistisk gengivelse. Ganske vist kunne herskerens særlige skæbne påvirke kunstneren, og man forsøgte i kongebillederne stadig at udtrykke sin egen tids ånd. Et bevis herpå er Antiksamlingens herlige kongehoved af sandsten, som sandsynligvis afbilder Amenemhet III fra slutningen af 12. dynasti (se Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1952 p. 80, fig. 3). Selvom ansigtet er noget beskadiget, aner man af mundens træk, at denne konge herskede på en tid, hvor livet i Ægypten ikke var alt for let. Litteraturen fra samme periode understøtter denne opfattelse.

Nogle forskere mener, at de græske kunstnere, som besøgte Ægypten i det syvende århundrede, blev påvirket af det 26. dynastis kunst; men netop fordi ægypterne på dette tidspunkt søgte deres idealer i fortiden, blev det den ægyptiske kunst i almindelighed, som gjorde sig gældende over for de fremmede.

I Nationalmuseets antiksamling findes en kalkstensgruppe hugget som to siddende fuldstændig ens figurer og en stående nøgen dreng (se Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1941 p. 60–66, fig. 2). Stykket er fundet i Saqqara i det nordlige Ægypten og kan dateres til 5. dynasti (2560–2420 f. C.). Det er drengen, som man her især skal hæfte sig ved (fig. 5). Figurerne er tilhugget efter frontalitetsprincippet, som Julius Lange første gang gjorde opmærksom på. Efter dette kan der langs en statues lodrette midtakse føres et plan, der deler legemet i to symmetriske halvdele. En sådan figur er frontal, fremadvendt. Det er denne stående type, som har inspireret de græske kunstnere til at skabe deres „kuroi“ = ynglinge. Her kan som eksempel nævnes en kuros i Metropolitanmuseet (fig. 4). Den er udført i marmor omkring 600 f. C. Ligesom den ægyptiske dreng har den græske venstre ben skudt lidt frem, armene hænger ned langs siderne af kroppen, og hænderne er knyttet med tommelfingrene strakt nedefter. Det er ejendommeligt, at grækerne uden videre overtog benstillingen med placeringen af venstre fod fra ægypterne, da den venstre del af det menneskelige legeme efter grækernes mening var den uheldige; faktisk blev indførelsen af skridtstillingen tillagt Daidalos.

Også de græske kvindefremstillinger fra syvende århundrede har paralleller i ægyptisk kunst. Lighed med vor ægypterinde fra Asyut ses hos en marmorstatuette af en ung kvinde, på græsk „kore“, fra Olympia (fig. 2). Den har sammen med to tilsvarende kvindefremstillinger på hovedet båret et bækken, og hver figur har stået på ryggen af en løve. Olympiakoren, som ikke

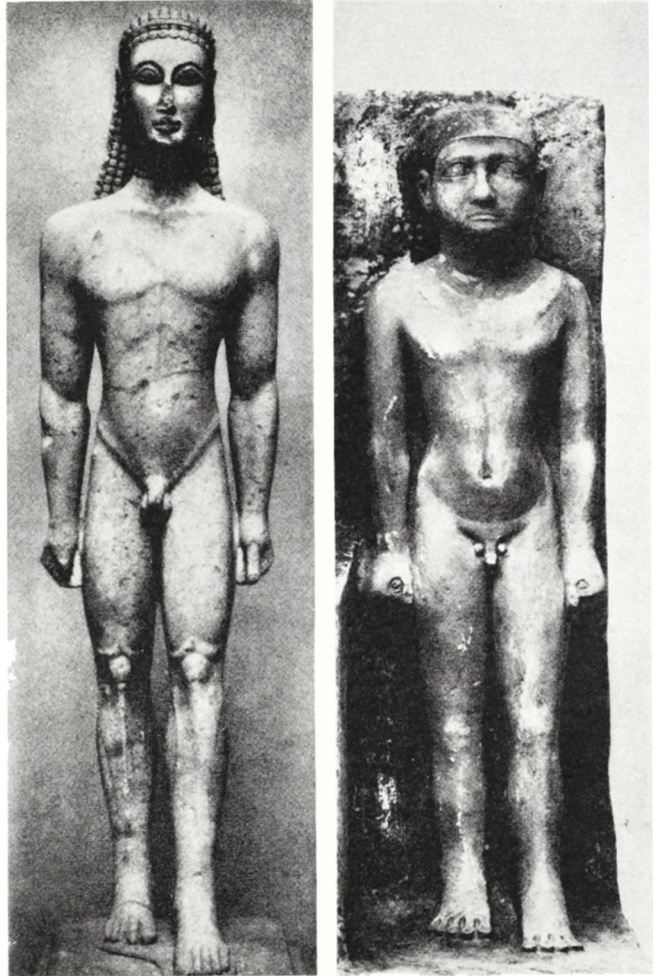

Fig. 4. Kuros i Metropolitanmuseet. New York. Ca. 600 f. C. Efter G. Richter. A Handbook of Greek Art fig. 51.

Fig. 5. Figur tilhørende kalkstensgruppe fra Saqqara i Nationalmuseets antiksamling. 5. dynasti (2560-2420 f. C.). Fot. Lennart Larsen.

ejer ægypterindens ynde og charme, er gengivet med en lang snæver dragt, en såkaldt peplos. Den kan ligesom kurosen fra New York dateres til ca. 600 f. C.

Det varede ikke længe, før de græske kunstnere gik deres egne veje uden at føle sig bundet af symmetrien, og på den måde lykkedes det dem at gøre deres værker endnu mere levende og nå til en overlegenhed og sikkerhed, som vi alle må beundre. Derfor behøver vi ikke at glemme, hvad den ægyptiske kunst har betydet for efterverdenen, og ingen har bedre end Frederik Poulsen understreget dette, når han lader sin bog „Ægyptens Kunst“ slutte med følgende smukke ord: „Også verdenshistorien kender til uretfærdighed. Det ægyptiske kunstgeni blev først fuldt forstået af vor tid, og måske vil vore

efterkommere forstå det endnu bedre. Men allerede nu står ægypterne ved hellenernes side som oldtidens ypperste kunstfolk, og deres bedste værker taler ikke blot til vort syn og vore sanser, men også til vort hjerte, så vi gennem dem oplever et rigt udrustet folks lykke og smerter.“

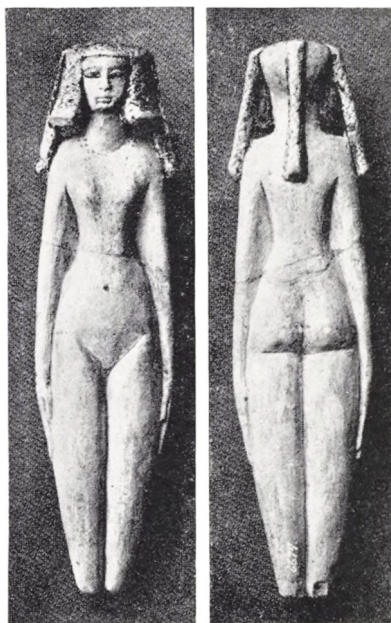
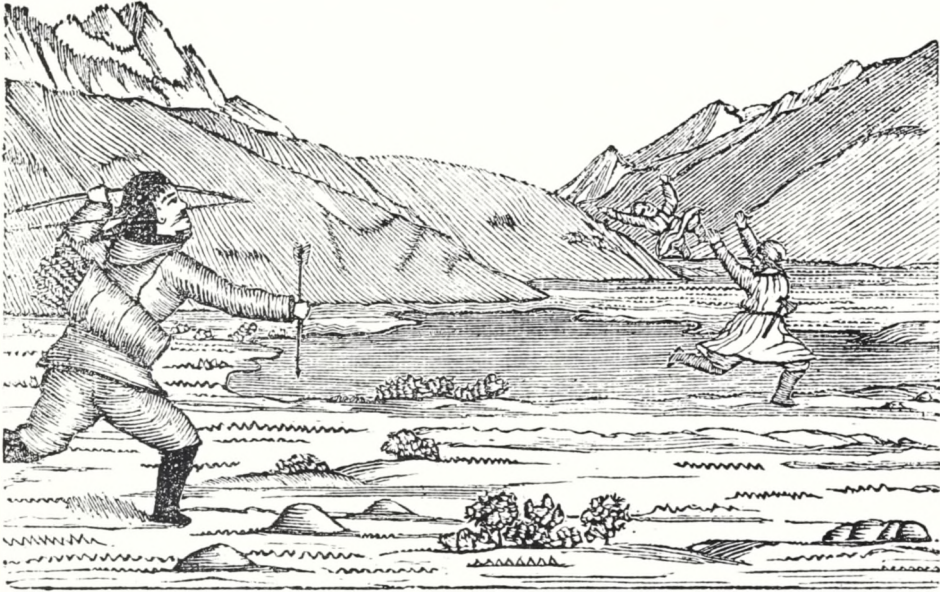

Fig. 6. Kalkstensstatuette fra Theben
i Nationalmuseets antiksamling. 12. dynasti.
Fot. Lennart Larsen.

Aron fra Kangeq

GRØNLANDS GULDALDERMESTER

(1822–1869)

Af EIGIL KNUTH

GENNEM farvereproduktionerne på de følgende sider delagtiggør Nationalmusæet for første gang offentligheden i, at det ejer et ukendt kunstgalleri indenfor sine mure. Selv for hovedparten af musæets egen stab vil afsløringen komme som en overraskelse, skønt galleriet omfatter ikke mindre end 220 malerier, der ved overdragelsen for godt og vel et halvt århundrede siden betegnedes som „en af de mærkværdigste Billedsamlinger i Verden“. Alle værkerne er akvareller af postkortformat med eskimoiske sagnmotiver, og hele galleriet skjuler sig i en papæske.

Den værdifuldeste og langt den overvejende del af æskens indhold hidrører fra én kunstnerpersonlighed, sælfangeren *Aron fra Kangeq*. Navnet har

i hundrede år hævdet sin klang i forbindelse med en serie træsnit, som mentes at være det eneste overleverede af hans produktion. Man behøver ikke at lede længere tilbage i sin hukommelse end til sidste efterår, da disse træsnit pludselig fyldte avisspalterne som en højst forbavsende billedreportage, der fulgte lige i kølvandet på Russernes fotografering af månens bagside. Så megen virak vandt Aron sig midt i atomalderen, fordi et lille billedhæfte med hans træsnit, startet som en anden Lunik-raket fra Godthåbs trykkeri i året 1860, havde vakt forstyrrelse på bogmarkedet i London ved at fastslå sin salgsværdi til 3600 kroner.

Også træsnittene skildrer eskimoiske sagn. De blev, som aviserne fortalte, skåret af Aron, da han allerede i en årrække havde ligget brystsyg på sin sovebriks, ude af stand til at gå på kajakfangst. Forudsætningerne for den nye beskæftigelse indskrænkede sig til et medfødt tegnetalent og en skriftlig anvisning, sendt ham fra den danske inspektør for Sydgrønland, *Hinrich Rink*, sammen med nogle træplader, en smule værktøj og et par ældre træsnit til at se efter. Hvad motiverne angik gjorde Rink kun Aron opmærksom på, at han i sin skildring af Nordboerne skulde give dem andre dragter end de nuværende Europæere.

Når Aron klarede opgaven, som han gjorde, skyldtes det vel især to ting. Dels havde han alle eskimoverdne sagnskikkelser og scenerier i hovedet, så det blot gjaldt at få træfladerne til at afspejle urgamle fænomener, der på forhånd havde fast form og sprudlende liv. Dels ejede han et par hænder og et par øjne, der havde haft pertentligt snittearbejde til speciale hos ham selv og hans forfædre gennem talrige generationer. Der var klar bane for alle hjærns indgroede visioner til at smutte ud igennem fingerspidserne. Men på den anden side sad Aron mutters alene overfor det problem at skulle fremtrylle et rumligt billede på en plan flade. Han var den første Eskimo, der skulde gøre det, og på Eskimoisk er det ensbetydende med det første menneske. Han måtte lægge navn til en ny teknisk opfindelse.

Det er denne dobbelthed, der gør Arons træsnit til små kogende vulkaner, hvis naturkraft man aldrig kan se sig mæt på. De er på samme tid primitivt famlende, ren naivisme – og sikker tradition. Til dette rent formelle raffinement føjer sig deres umiddelbarhed i skildringen, præget af sagnenes umiskendelige ånd. – sammenblandingen af virkelighed og uvirkelighed, og fremfor alt: flugten. Ikke blot er flugt og forfølgelse Arons yndlingsmotiv, men det løbende i sagnfortællingen udkrystalliseres ligefrem i en speciel lille Aronperson, som går igen og igen i billederne. Han bener afsted med alle fire lemmer i fuldt sving, skarpt vinkelbøjede og dekorativt roterende som det tid- og stedløse symbol, hvis navn man dårlig nok kan nævne. Når han slår luftsaltomortaler, optræder han som vægtarm i Arons forbløffende billed-dynamik –

hvorom senere. Han er træsnit-teknikkens hjemmefødning, men bener derfra uforstyrret videre over i akvarellerne.

Træsnittene gik deres sejrsgang om jorden, og Aron fik kun den anerkendelse, han har fortjent. Men æventyret om ham er – som allerede antydet – ikke dermed fortalt. Træsnittene er kun et sideskud nederst ved grundstammen i en kunstnerisk udfoldelse, hvis rigdom end ikke de kyndigste grønlandsentusiaster kender, fordi den ligger begravet i forskellige svært tilgængelige arkiver. Jo mere man fordyber sig i disse for at stykke materialet sammen, des tydeligere skifter æventyret om Aron karakter og tager skikkelse af et sagn, – det sidste sagn i den lange række, han som arv fra sine eskimoiske forfædre holdt i hævd og tolkede både i ord og i billeder. Ligesom mange af hans sagnhelte genopstår Aron selv fra de døde, når man valfarter til arkivgravene, og han viser sig i skiftende forklædninger, snart som digter, snart som xylograf, snart som lithograf, snart som tegner og snart som akvarelmaler.

Digteren har tilhuse på Københavns kongelige bibliotek i en række sirligt skrevne manuskriptmapper, så tunge og så talrige, at de ved at stables op på gæstens læsepult virkelig gør det ud for et solidtbygget, eskimoisk gravkammer. Tegneren Aron træffes på et Oslo-musæum i selskab med 50 akvareller, men maleren Aron – mere fængslende end alle de øvrige – ham er det, der har hvilet uforstyrret de sidste halvtredsindstyve år på vort eget Nationalmusæum, skrinlagt i papkisten. Overdragelsen af Arons malersjæl skete den 19. juni 1905, 12 år efter opgørelsen af Hinrich Rinks dødsbo, og den vi kan takke derfor, er Rinks enke, forfatterinden *Signe Rink*. Det var hende, som kaldte galleriet „en af de mærkværdigste Billedsamlinger i Verden“, og dermed viste hun klarsyn på sine gamle dage.

Når man lukker æsken op, bliver man ubetinget øjenvidne til det mærkværdige. Hvorsomhelst kunsthistorikernes higen og søgen ellers går indenfor jordens fem verdensdele – på klippeflader, i templer, gravkamre, kirker, musæer eller folianter – vil de ikke finde antydning af skikkelserne og beghenhederne fra det parnas, Aron lader passere revy på sine billedlapper. Endog i eskimoverdnen står papæsken med sit perspektivkasseliv uden side-stykke. Den er eskimokulturens sixtinske kapel.

Men den er mere end som så. Når man tager de mange billeder frem et efter et – og de hér gengivne otte stykker markerer ikke eliten – ser man noget andet og mere i dem end anskueliggjorte sagn. De er hver for sig små billedfelter, som en kunstner har omskabt til afkortede scenerum ved et yderst effektivt kompromis mellem abstraktion og naturiagttagelse. Snart lyner de af dramatik både i farvekontraster, perspektivforskydninger og figurbevægelser, snart bygger alt sig op i klassisk ro med en monumentalvirkning, der hører

hjemme så langt hinsides akvarelkunsten som i frescomaleriet. Altid er en underbygning af sagnets stemning det rent ekspressionistiske hovedmål, og altid er der en spænding i kompositionen og en lynende fart over fortællingen, som sikrer Aron et ganske privat stempel blandt verdenskunstens mestre.

Alt dette vilde være knap så forbavsende, hvis Aron havde set dagens lys i Firenzes nærhed som *Michelangelo*, *Rafael fra Urbino* eller *Leonardo fra Vinci*. Det kunde lade sig begribe, hvis han var vokset op i Nürnberg som *Dürer*, i Amsterdam som *Rembrandt fra Rhinen* eller nær ved Frankrigs tærskel som *van Gogh*. Men Arons fødsel og opvækst skete næsten så langt borte fra alle malerkunstens traditionsrige skoler, som det er geografisk muligt. Han var slet og ret Aron „fra Kangeq“, et udsted i det sagnagtigt perifere Thule, og havde aldrig fået anden skoling i malerkunstens mysterier end den, han gav sig selv. Her kan gammel vane med snitteri i træ og ben ikke bruges som forklaring. Man må affinde sig med den kendsgerning, som vender op og ned på alle hidtidige begreber, at malerkunsten har haft en ganske privat lille grønlandsk vugge stående i Kangeq.

På hvert eneste af Arons alt i alt 345 kendte småbilleder, hvoraf 250 er akvareller, sker der en umådelig masse. På hver eneste af de 250 tætskrevne foliosider i hans 56 sagnmanuskripter sker der mindst lige så meget. Og der skete følgelig ikke så helt lidt i Kangeq på Godthåbsfjordens yderste ø ved midten af forrige århundrede. Hvis man prøver at udrede trådene for at finde ud af, hvordan så meget kunde ske netop dér, bliver der ingen ende på Aron-sagnets og det lille billedgalleris mærkværdigheder. Her kan indtrykket kun blive skematisk.

Begivenhederne har rod i en kulturel grønlandsk guldalder, sammenfaldende med naturvidenskabsmanden og humanisten *Hinrich Rink's* ophold i Godthåbs inspektørbolig fra 1855–68. Husets frue *Signe Rink*, den senere forfatterinde, var født i Grønland, opvokset blandt Grønlændere og fortrolig med deres sprog fra barnsben. Rink selv hørte som ven bl. a. af *Ingemann*, *H.C. Ørsted* og oldforskeren *C.C. Rafn* hjemme i det danske åndslivs guldalder.

Forholdene i Grønland var imidlertid ved ægteparrets ankomst alt andet end gyldne. Den mere end hundredårige missionsvirksomhed fra dansk og tysk-herrnhutisk side havde ved sin omstyrting af gammel religion, gamle sæder og gammelt retsvæsen tromlet hele strukturen i de indfødtes samfundsmekanisme sønder og sammen. Det danske kolonistyres opkøb af spæk og skind mod salg af mådelige erstatninger som kaffe, sukker, brød, tobak og tynde bomuldstøjer havde bragt samfundsökonomien og sundheden ud af balance. Følgerne var åndelig og materiel forarmelse, som uddybede hinanden, og i hælene på den materielle nedgang fulgte sygdommen, fremfor alt tuberkulosen.

Rink satte straks ind på to fronter. *Hans Egede* havde ført skånselsløs

№ 2. Orunilik nánup kúvdlugo autllarúká

№ 1. anguterpait arnartatuát uéxarumavdluno sivika-
me, tássa uvia nuqdlugiaa agdlissaa.

krig mod folkets tidligere åndelige førere, angakoq'erne, gjort dem til dumme løgnere i deres landsmænds øjne, sat dem i bolt og jærn og ladet dem offentligt piske. Rink indstiftede *forstanderskaberne*, små lokale råd, til hvilke Grønlænderne selv skulde stille folkevalgte repræsentanter, som gjorde dem medansvarlige for styret af deres egne anliggender. Han genoprettede derved i en vis forstand angakoq-institutionen og appellerede til den knægtede samfundsfølelse og til det sløvede initiativ.

Herrnhuterne havde i langt stærkere grad end den danske mission blandet sig i privatlivets detaljer og banlyst de uskyldigste foreteelser, der havde forbindelse med fortidens traditioner. Rink købte et lille trykkeri i København, installerede det med grønlandsk betjening i sin privatbolig og trykte den 22. april 1858 en „Indbydelse“, som blev spredt over hele Grønland. Den bekendtgjorde, at trykkeriet fra nu af vilde trykke grønlandske skrifter „til Underholdning eller Belæring“, og den anmodede alle og enhver om at sende bidrag.

Med særlig eftertryk understregede Rink først og fremmest – stik imod Herrnhuternes indstilling – sin interesse for: „GRØNLANDSKE SAGN ELLER DIGTNINGER, SOM NU VEDLIGEHOLDES BLANDT BEBOERNE AF VISSE EGNE VED MUNDTLIG FORTÆLLING ELLER SANG“, – og til slut hed det, at man også ønskede „KAART OG TEGNINGER, udført af Indfødte“, som derfor vilde „erholde et Honorar i Forhold til Arbeidets Størrelse og Godhed“.

Hele det Rink'ske trykkeri havde kostet 250 Rigsdaler, og den største genstand var en træpresse, som i udseende nok kunde minde om et af Hans Egedes afstraffelses-instrumenter, men som snart skulde vise sig at virke forløsende og befriende mere end noget andet stykke socialt inventar i Grønlands historie. Nuomstunder, da der investeres milliarder af kroner i maskineri og byggeri på Grønland, fyldes man med undren og ærefrygt ved tanken på de skatte, den lille trætingest – takket være Rinks kulturforståelse – formåede at bringe op til overfladen.

Når Rink i sin „Indbydelse“ – og han brugte på dansk ordet „indbydelse“ til forskel fra „opfordring“ eller „bekendtgørelse“ – efterlyste sagn eller digtninger, vedligeholdte „*blandt beboerne af visse egne*“, dækker det utvivlsomt over, at han ingen forhåbninger nærrede med hensyn til sit og Godthåbs nærmeste naboskab. Hvad synderlig Kangeq angik, så havde Herrnhuterne hurtigt efter deres ankomst i 1733 gjort den til distriktets „Filial oder Vorhof“, hvorfra „flest sjæle for Frelseren blev vundet“. Og det var Rinks erfaring, at især Grønlænderne af den herrnhutiske mission befandt sig i en tilstand af dybeste elendighed og sløvhed, som affødte stærk udtynding på deres bopladser.

Alligevel skulde det blive Kangeq's befolkning, der leverede ikke blot de første og de bedste bidrag til Rink's indsamling af åndsprodukter, men også de fleste, målt mod andre bosteders præstation. Alene med hensyn til sagnmaterialet tegnede Kangeq sig for 100 af de alt i alt 475 vestgrønlandske manuskripter, Rink modtog i sin embedstid. Da han i adskillige tilfælde ikke opgiver sine fortælleres hjemsted, er tallet muligvis langt større, og sikkert er det, at Aron har produceret mange flere billeder end de 345, som kendes. Alt dette kan dog vanskelig tænkes opstået af lutter sløvhed og elendighed.

Rink forbigår under sin samvittighedsfulde udredning af sagnenes tilblivelseshistorie helt og holdent kapitlet om Kangeq, som jo hørte med til den nutid, han arbejdede ud fra. Videre end til en skildring af selve Kangeq-bopladsen i sit topografiske værk „Grønland“ drev han det aldrig, og denne skildring opruller i al sin Baedeker-knaphed billedet af en ruin. Iagttagelserne på stedet blev gjort i foråret 1856 af *geografen* Hinrich Rink, inden han endnu havde skiftet ham til etnolog, og besøget dengang bragte ham ikke på sporet af Arons eksistens. Når man betænker al den hjælp, han kunde have ydet os i dag til forståelse af det levende Kangeq, præsenterer billedet i „Grønland“ sig tillige for os som en meget beklagelig ruin i Rinks forfatterskab:

„Kangeq, paa en Ø ved Munden af Godthaabsfjorden, 2 Mile fra Kolonien, har 76 Indvaanere af tysk Menighed, foruden den danske Udligger med Familie, der dog kun boer og driver Handel her om Vinteren. Grønlændernes Huse ere meget usle med Undtagelse af det, som tilhører Brødremissionærernes herværende meget duelige og driftige Katechet. Dette har høit Bræddetag, og er ligeledes indvendig beklædt med Brædder; af de andre saaes derimod sidste Foraar et Par Stykker, hvis Tage vare nedstyrtede, fordi Beboerne paa sædvanlig Viis havde afskræillet Bjelkerne indvendig fra, af Forlegenhed for Brændsel, men ikke vidst at gjøre den rigtige Beregning. Hele Pladsen har et meget uhyggeligt Udseende og ligger paa en ganske lille Byggegrund, der forøvrigt synes meget gammel; thi der hvor Havet har underhulet den, seer man et Lag af sammendyngede Levninger, paa flere Alens Tykkelse, i hvilket navnlig en stor Overflodighed af gammelt Træ kommer tilsyne. Foran Kangeq drives Fangsten meest paa den aabne Sø, hvortil udfordres gode Kajakraere.“

I selve Aron-tiden svingede antallet af beboere mellem 100 og 135, fordelt i 12 små tørvemurshuse, og disse 12 huse har en omrejsende kunstner *Anders Petersen* omhyggeligt gjort rede for på en akvarel, der må være malet inden Arons død. Man møder her et betydeligt mere smilende Kangeq, domineret af hele to bygninger med højt sadeltag, som i forening skænker silhuetten af det lille Firenze både dens rådhus – Palazzo Vecchio – og dens domkirke.

Palazzo Vecchio ligger fornemt afsondret længst mod vest, tilvenstre i billedet, kronende et lavt klippeparti, og bag dets tørve-barrikaderede mure bor den danske bødker og underassistent *Peter Severin Lund*, om hvem Rinks sagntid iøvrigt intet har at melde. Domkirken, alias kateketboligen, har sin

plads i den sydvendte græssænkning lidt østligere, midt imellem grønlanderhusene. Også den har tørvebarrikade til beskyttelse af det sjældne træpanel, Rink fremhævede. Her bor stedets „meget duelige og driftige Katechet“, som er identisk med *Christian Hendrik*, Arons fader, – og det er altså Arons hjem. Der er to små vindueshuller i facaden ud mod søen, og en særdeles lav, lille dør i tørvebislaget, som forlænger vestgavlen. Når vi bukker nakken og går gennem bislaget ind i husets eneste stue, befinder vi os på stedet, hvor Grønlands Michelangelo – uden hensyn til anakronismen – skabte sit sixtinske galleri.

Rummet måler henved 4×6 meter, og blandt dets faste stab på 18 beboere er det svært at skelne den tilbagetrukne Arons person. Briksen udfylder langvæggen modsat vinduerne i hele dens længde og er ved stolper delt op i båse til de forskellige familiegrupper. Arons forældre, *Christian Hendrik* og *Ane Benigna*, har som slægtens overhoveder hjemme i midterbåsen sammen med et par enlige kvinder af *Ane Benignas* familie og nogle småbørn. Arons svoger og svigerinde optager båsen tilvenstre, hvor desuden en yngre fanger og husets tjenestepige logerer, – og Aron selv er blevet flyttet længst bort fra dørtrækken til den inderste bås, som han deler med sin kone *Persita* og hendes to plejebørn.

Hver bås fører sit eget liv efter gamle, uskrevne love for takt og tone. Den 60-årige alderspræsident *Ane Benigna* troner med optrukne, krydsede ben foran spækklampen, hvis lange række af småflammer hun holder styr på med sin lampepind. Det er udelukkende for lysets skyld, eftersom varmen besørger af en stor tromleovn henne ved døren. I det hele taget er kateketboligen yderst „moderne“ og europæisk udstyret til forskel fra Kangeqs grønlanderhytter af gennemsnittet. Der hænger et dikkende pendul-ur med lodder på endevæggen, og denne er desuden prydet med en boghylde, en guitar, to forladegeværer og en snes falmede billedtryk af dansk og tysk herkomst.

Christian Hendrik sidder med fødderne støttet til gulvet, bøjet over et ark blå papir på låget af sin trækasse. Han skriver sagn, og når han engang imellem løfter hovedet, fremhæver lampeskæret de fremspringende kindben i hans magre ansigt og pandens bekymrede rynker. Han er to år yngre end *Ane Benigna*. I sine unge dage var han en temperamentsfuld herre uden tilbageholdenhed overfor kødets synder. Men det lykkedes omsider de forargede Herrnhutere at lægge bånd på ham, ja endog at gøre ham til deres betroede „Nationalgehülfe“ som efterfølger af faderen, *Abraham*, hvis oprindelige hedningnavn *Kivioq* er velkendt fra sagnene.

Den intelligente *Christian Hendrik* forvaltede kateketembedet til missionærernes store tilfredshed og var ved siden af en udmærket sælfanger, indtil sygdom og sorger begyndte at indfinde sig. *Ane Benigna* skænkede ham fire

børn, hvoraf de tre yngste døde. Tilbage er kun Aron, hvis tilstand gennem mange år ikke har været noget opløftende syn. Også Arons lille søn, *Apollo*, rev sygdommen bort, og de sidste år har den fået bugt med Christian Hendrik selv. Han hoster og spytter blod i vandfadet på gulvet. Om natten hører han Aron og mange af de andre hoste. Udenfor ligger kajakken og rådner op på sit stativ.

Siden Christian Hendrik måtte opgive at gå på fangst, har det knebet at skaffe mad til fælleshusets mange munde, – men nu er han begyndt at skrive sagn til dr. Rink. Så snart „Indbydelsen“ kom ind ad døren, tog han fat på „Fortællingen om Parpåk“ og „Sagnet om Kågssuk“, og nu skriver han løs på beretningen om de gamle Nordboeres endeligt inde i Ameralikfjorden. Han lægger pennen fra sig, tager det blå papir i hånden og kundgør ved en serie rømninger, at han vil læse sine sidste optegnelser højt. Snakken rundt om i båsene dør ud, og alle lytter til rapporten om, hvordan nordbohøvdingen *Oungortoq* flygter for livet med sin forfølger i hælene og tilsidst kaster sit lille barn i vandet. Dernæst Navaranâq's grusomme straf, fordi hun havde bagtalt sine landsmænd.

Aron ligger stille på sin briks. Han tumler med billeder i hovedet, ser scenerne for sig og bestemmer de snitlinjer, han vil lægge næste morgen, når man har hjulpet ham hen på sidebriksen med lyset fra vinduet i ryggen. Af skikkelse er han mindre end Christian Hendrik, men ellers er foruden sagnskattene både ansigtstræk og kunstner temperament gået i arv fra far til søn. Når Aron diskuterer, bliver han let hæftig og gestikulerer med armene.

Som sælfanger var han før sin sygdom meget dygtig, og i missionsarbejdet gik han op med liv og sjæl, forestod længe skolearbejdet på sin boplads og prædikede ofte ved forsamlinger både her og der. Han blev tilsidst så elendig, at han knap nok kan rejse sig nu ved egen hjælp, men han føler det, som om dette nye arbejde med sagn og billeder får kræfterne til at komme igen. Det er kun kroppen, der ligger stille. Aron selv er atter på langfart i gammelkendte farvande, hvor motiverne dukker op som sælhunde, man forsigtig skal nærme sig, før pen eller pensel hæves til det afgørende stød. Fangerglæden er vendt tilbage. Han er blevet storfanger i sagnenes verden.

– Uret på væggen falder i slag og minder os om, at der er 11 små florentinske borgerhjem foran domkirken, som er med til at forme byens ansigt. Der bor for eksempel *Christian*, fætter til Aron, og ligesom ham skolelærer og forsamlingsleder for Herrnhuterne. Hans lille stue huser kun 6 beboere, men alligevel er der sygdom indendørs, idet han for fire år siden fik knoglebetændelse i sit ene ben, der blev stift og svært at få ned i kajakken. Så begyndte han at skrive sagn, og han var så tidligt på færde med det første, at det kunde slutes med navn og dato allerede d. 19. juni 1858. Inden knogle-

betændelsen gik over til rygmarvstæring, som førte til døden, nåede han at levere Rink 11 sagn.

Ludvig er krøbling, fisker og underkateket. Skønt hans hus er meget lille, rummer det ikke mindre end 30 sjæle. Derfor har sygdommen ekstra gode vækstbetingelser, og sult er en hyppig gæst. Alle, der kan skrive i Kangeq, skriver sagn, så hvorfor skulde *Ludvig* ikke også gøre det. Der er næsten gået konkurrence i foretagendet, og *Ludvig* præsterer hele 23 manuskripter, signerede „Lutivik kangermioq“ – *Ludvig* fra Kangeq. Bortset fra det dværgagtige ydre fejler han ingenting, men han ender brat sine dage ved en kajakulykke, som så mange andre af Kangeqs beboere gør det.

Hvis vi havde tid til flere visitter, vilde vi gøre den erfaring, at næsten alle de personer, som var bærende kræfter i Kangeq's kulturrepoke, på en eller anden måde var handicappet af skæbnen. Rink har haft gode grunde nok til at tale om nød og elendighed. Ved siden af de smitsomme sygdomme satte arv og indgifte sit præg på beboerne, svækkede deres fysik, men forstærkede måske samtidig visse anlæg af åndelig art, så særpræget svejsede den lille gruppe sammen til en klan.

Men udover legemligt handicap og fattigdom havde sagnfortællerne, som det ses, alle det tilfælles, at de var Herrnhuternes tillidsmænd. Deres åndelige niveau var i en vis forstand produktet af den tyske missions århundredgamle bevågenhed overfor sin specielle „Vorhof“, og det må på trods af Rinks opfattelse have haft sin store positive værdi. Den intime tilknytning til Herrnhuterstationen i Godthåb gav Kangeq'erne et forspring i udvikling fremfor Grønlænderne på andre bopladser. Hvis de i særlig grad fik arbejdet klogskab og snille ved kajakfangsten på det åbne hav, så havde disse egenskaber desuden noget at falde tilbage på, når sygdommen medførte, at kajakken måtte lægges op. Kangeq'erne var fortrolige med skrivekunsten.

Og så står det vigtigste alligevel tilbage, – forklaringen på, at netop Kangeq'erne mere end andre Grønlændere havde noget at skrive om. Denne forklaring kan kun stå i sammenhæng med de kultur-geografiske forhold, der fra første færd var sprunget de snedige Herrnhutere i øjnene og havde fået dem til at sikre sig Kangeq som „Vorhof“.

Godthåbsfjordene skyder deres fællesmunding så langt tilhavs, at kysten foran byder sig frem for de søfarende. Tre gange i historisk tid har der fundet landnam sted netop her, – først Nordboernes omkring år 1000, så Englændernes i 1585 og endelig Danskernes i 1721. Kangeq's beboere blev rendt på døren af historien, og de fik nok at digte om. *Nordboerne* fyldte baglandet med deres bøndergårde og ringende kirker, som døde ud og sank hen, men op af ruinerne groede der sagn. Også hvalfangernes besøg gav stof til fortællinger.

Bag dette ligger der en endnu ældre fortid, som Rink skimtede en del af under sit korte Kangeq-besøg i 1856, da han noterede sig den store „Overflødighed af gammel Træ“, som soen havde blottet nede i strandkanten. Hvad han imidlertid ikke så, var, at bølgerne hist og her allernederst i affaldslaget slikkede på et par stykker flint af stor lighed med indianske pilespidser. Hvis han havde set det, vilde han utvivlsomt – ligesom vi gør det i dag – have tænkt på eskimosagnenes mange skildringer af „Kystboerne“s sammentræf med „Indlandsboerne“, et tema, som efter hans overbevisning lå dybest nede i sagnlagenes historiske kronologi. Flinten er Indlandsboernes visitkort.

Historiens veje krydsedes ved Kangeq, ikke blot med hensyn til fremmede folk, men også for Eskimoerne selv. Beliggenheden yderst tilhavs på tærsklen til Godthåbsfjordenes sommer-eldorado for fiskeri, sælfangst og rensjagt gav bopladsen strategisk betydning. Fra gammel tid mødtes Grønlændere fra nord og syd i Kangeq, ligesom Grønlændere fra vest og øst mødtes nær ved Kap Farvel på bopladsen *Aluk*, hvorom senere skal berettes. Ved at missionere blandt de tilrejsende kunde Herrnhuterne få deres lære spredt vidt omkring i landet. Men under de mange fremmedbesøg blomstrede samtidig – og sagtens

i det skjulte – sagnudvekslingen og fortællekunsten. Der skete i Kangeq en oplagring af sagn fra nær og fjærn, sagn, hvoraf mange direkte fik mødet mellem *Nordlændinge* og *Sydlændinge* til motiv. De nye beretninger blandede sig med de gamle motiver om Indlandsboere og Nordboere, så lageret blev sprængfyldt, og det var i denne situation, Rink ramte det og slog hul på det med sin „Indbydelse“.

Men nu billederne? – Det var jo fremfor alt dem, og deres opdukken som et nyt kulturelement, der krævede forklaring.

Hentydningen til tegninger figurerede som en let overset tilføjelse aller sidst på Rinks ønskeseddel, og malerier nævnte han slet ikke. Efterhånden som kajakerne fra Kangeq kom lastede med pakker af manuskripter og småbilleder, gemte han blot billederne i sine skuffer, og hvis ikke Signe Rink gennem årene havde fået øjnene op for deres værdi, var de gået tabt. For ham selv stod sagnfortællingernes vidnesbyrd om gamle traditioner som hovedsagen, og når han gengav visse af Arons akvareller lithografisk og stærkt formindsket i sine bøger, bemærkede han altid, at de medtoges „som curiosum“. Rink overså ganske det faktum, at billedernes vidnesbyrd er fuldt så talende som sagnenes, og at hans eget initiativ havde slået hul for opdæmmet fortællekraft i mere end een henseende.

Sagnene og billederne hører nok – som Signe Rink udtrykker det – uafvise-

ligt sammen, men det er i virkeligheden helt forkert at opfatte billederne som secundære illustrationer. De er i sig selv en ny måde at skaffe sagnenes indhold afløb på, en måde, som bringer publikum mere umiddelbart i kontakt med den mundtlige fortællings fantasiverden, end de artigt skrevne manuskripter kunde gøre det, prægede som de var af stilskriveri fra den herrnhutiske skoleundervisning.

Eskimosagnene havde i tusinde år eller mere hævdet sig gennem fortællere-rens mimik og fagter, ikke blot som digtning, men også som skuespilkunst. Deres replikskifter antog – for de ældre sagns vedkommende – en så urokkelig dramatisk form, at tilhørerne så situationerne for sig i velkendte billeder. De var *visionære*. Og her må man tage den særlige baggrund for Eskimoernes tilværelse i betragtning, på den ene side jægerlivets opdragelse til minutios iagttagelse af omgivelserne under omstrejfen i skarpt, arktisk sommerlys, på den anden side indendørslivet i de mørke hytter, begravet under sneen om vinteren, når man som ingen andre steder i verden udelukkende var henvist til fantasien. Hvad denne skabte, fødtes af og henvendte sig til mennesker, der var vante til at se.

Bag Arons forkærlighed og talent for malerkunsten ligger derfor sikkert en fornemmelse af, at han langt bedre kunde ramme plet i sagnenes atmosfære ved en oprulning af skiftende billeder, end ved en langsommelig opmarsch af døde bogstaver. Skrivning var en omvej, – han gik direkte til sagen ved at male og tegne, og når man sammenligner billederne med hans skrevne arbejder, er der en påfaldende modsætning mellem disses „konstlede eller udtværede“ form, som Rink bemærkede sig, og maleriernes impulsivitet. De foredragne sagn var en filmsforevisning i de små, mørkelagte Eskimo-biografer, og deres hændelser ligeså komplicerede som livet for os i dag, hvor kun en bevægelig film eller tegneserie kan følge farten op. Aron indførte tegneserien i eskimokulturen.

Hvad indholdet angår, afspejler billederne naturligvis de samme etnologiske forskelligheder, som Rink hurtigt konstaterede ved sagnene. Allerede i foråret 1859 kunde han skelne mellem 2 slags overleveringer: *Oqalugtuaq* (flertal: oqalugtuat) og *oqalualârut* (flertal: oqalualârutit). Kun de første kunde rettelig kaldes „sagn“ i fastlagt, stræng stil med ofte meget gammel historisk virkelighed som kærne. De sidste, derimod, var „fortællinger“ af nyere dato, præget af ubehersket formløshed, og spundet over begivenheder fra en tid, der endnu kunde erindres.

Sagnenes krav til ufravigelig videregengivelse lod sig kontrollere ved at sammenligne varianterne fra forskellige egne, og da Rink fik manuskripter fra Labrador, viste selv disse på flere punkter en forbausende overensstemmelse med de grønlandske. Når en person indførtes talende, var ligheden så

stor, at afvigelserne måtte komme fra selve nedskrivningen. Da en vandring på mindst 1000 år skiller mellem Labrador-Eskimoerne og Grønlanderne, vilde jo ellers en nok så lille ændring hos hver af de mange fortællere undervejs have ført til uigenkendelighed.

Fælles for sagn og fortællinger var imidlertid, at de skildrede begivenheder altid opfattedes som skete indenfor fortællerens eget område. Et tema, som oprindeligt behandlede striden med Indianere i Canada, blev tilskrevet kampen med Indlandsboere eller Nordboere, når det fortaltes i Grønland, og såvel personer som steder fik navne derefter. De allerældste erindringer var tillige de mest standhaftige, og hvis de ikke ligefrem fortrængte de senere, optog disse efterhånden så mange af deres motiver, at de mistede sentidspræget og blev til sagn.

Den allerførste reaktion på Rinks „Indbydelse“ kom fra Aron, og det i skikkelse af billeder. Rink skrev den 5. maj 1858 et brev til sin ven, oldforskeren *C. C. Rafn*, og fortalte ham om sit fremstød for sagnindsamling og sin tro på ved hjælp af en lille lithografisk presse også at kunne gengive grønlandske tegninger. Brevet er ganske kort, men det giver os den første historiske beretning om Aron og hans talent:

„Jeg tillader mig at vedlægge 2 Prøver fra en vis Aron ved Kangeq i Godthaabs Distrikt, fra hvem jeg haaber at faae mange Bidrag, da den stakkels Mand er syg og næsten stadig liggende og derfor kan trænge til lidt Fortjeneste paa denne Maade; jeg fik først for nylig ganske tilfældig at vide at han kunde tegne og sendte derfor strax Bestillinger; saa vidt jeg veed har han udført disse Stykker i halv opreist Stilling.“

Disse tidlige Aron-billeder lader sig ikke identificere, og det er uvist, om de har været farvelagte eller ej. Noget tyder imidlertid på, at Aron uafhængigt af Rink og så tidligt som i slutningen af 1858 har fusket i akvarelkunsten ved brug af farver, sendt ham af Godthåbs hjælpepræst og seminarielærer *C. H. Rosen*. I hvert fald har denne med brev af 16. maj 1859 tilsendt Nationalmusæet 8 folioark med ialt 16 Aron-akvareller, hvoraf halvdelen tydeligt nok er skitser til de Nordbotræsnit, Aron påbegyndte efter modtagelsen af træstokke og værktøj. Og disse ting fik han fra Rink kort før julen 1858.

På det tidspunkt havde Rink allerede modtaget dobbelt så meget sagnstof, som han behøvede til førstebindet af sit påtænkte sagnværk, og derfor måtte han afslutte redaktionen. Værket blev i tidens løb til 4 små bind, udgivet i årene 1859, 1860, 1861 og 1863 med titlen „*Kaladlit Oqalluktualliait*“, - „Grønlandske Folkesagn“. Arons træsnit forekommer kun i de to første bind, hvorfra Rink lånte dem til det tidligere omtalte lille billedhæfte, „*Kaladlit Assilialiait*“ - „Grønlandsk Billedbog“, der opnåede den høje pris på Londonauktionen i fjor.

Hvis „Billedbogen“ er en efterspurgt raritet, gælder dette naturligvis ikke mindre de 4 sagnbind, hvori Arons træsnit optræder i deres oprindelige milieu. De blev skattet viden om i verden for sagnenes skyld, men også på grund af æstetiken i deres primitive typografi, som gjorde dem til kultur-dokumenter i dobbelt forstand. De repræsenterede jo ved deres fremtoning et stykke grønlandsk kulturhistorie fra nyere tid. Og rundt omkring i Grøn-lænderhytterne modtoges de som nationale klenodier, der inspirerede til ny flid med sagnskrivning og billedfremstilling.

Synet af egne værker i en bog har utvivlsomt bidraget sit til den midler-tidige bedring, der skete med Arons helbred. For medens faderen, Christian Hendrik, bukkede under for tuberkulosen i efteråret 1859, genvandt Aron sine kræfter så vidt, at han først vovede sig udenfor huset, derefter begav sig på rejser, og tilsidst gik i kajak og fangede ikke så få sæler. Til denne recon-valescens' begyndelse må man henlægge Arons første møde med Rink den 27. juni 1859, hvorom oldforskeren Rafn straks fik rapport:

„Igaar havde jeg et kjærkomment Besøg af vor nationale Konstner Aron, som var bleven saa rask, at han kom herover i Konebaad og blev ført eller næsten baaret til Inspek-teurboligen, hvor jeg da ret havde Leilighed til at give ham de fornødne Bestillinger, især ogsaa til at skrive flere Sagn. —“

Men nedad bakke gik det jo igen tilslut, og da Aron døde den 12. marts 1869, fik han sit foreløbige eftermæle noteret i Herrnhuternes kirkebog:

„Aron. En gift Nadverbroder og mangeaarig Skolelærer og Hjælper ved Forsamlings-afholdelser i Kangeq, hvortil han var fortræffelig egnet, samt desuden en heldig Sælhunde-fanger og dygtig Arbejder i Træ og Sten, hvorunder han f. Eks. skar ikke saa faa Billeder i Træ til Trykning for Inspektør Dr. Rink. Han elskede Frelseren og han umagede sig for at føre sin Vandel derefter, han var ofte syg og sov lykkelig og salig hen af Tæring i sit Livs 47. Aar.“

Illustrationerne

Ved udvælgelsen af billedmaterialet til nærværende artikel har det været svært at skulle give enkelte af Arons værker forrang fremfor andre. Såvel for træsnittenes som for akvarellernes vedkommende måtte andre hensyn end de rent kunstneriske tages i betragtning, derunder format, samklang eller klædelig farvekontrast på plancherne, og reproduktionstekniske forhold. Akvarellerne krævede stillingtagen til den ene af to muligheder: enten en fortløbende billedserie fra et enkelt sagn eller et udpluk af billeder fra for-skellige sagn.

Afgørelsen er faldet til fordel for sidstnævnte mulighed i bestræbelse på at give så stærkt et billede af Arons kompositionsevne og fortællekraft som

muligt. Samtidig er der ved valget af motiver lagt an på at skaffe alsidig repræsentation for de elementer, der er sagnenes og eskimolivets indhold: sommer og vinter, hav og indland, indendørsliv og udendørsliv. Men enhver udtagning af så fåtallige billeder fra galleriet må uvægerlig blive ufuldkomment, og den her foretrukne løsning belyser kun svagt den skiften i stiludvikling og kolorit, som opdeler Arons malerier i epoker. Størstedelen af de gengivne akvareller står hinanden tidsmæssigt nær, og det skal siges, at han i alle sine epoker er lige interessant og lige særpræget som kunstner. Tryksidernes bredde har desværre nødvendiggjort en ganske ringe nedsætning af billedformatet.

Træsnittene

S. 45. Sagnet, omhandlende „*Grønlændernes første sammenbrud med de gamle Nordboere*“ er et af Arons tidligste, skrevet den 20. febr. 1859. Træsnittet, som måler 7.7×12.2 cm, er skåret samtidig. Udkastet dertil er blandt de akvareller, pastor Rosen lod tilgå Nationalmuseet, og det bærer som samtlige billeder i denne serie præg af at være en koloreret og stærkt kulørt skitse. – Det lange sagn beskæftiger sig med striden mellem Skrællingerne og Nordboerne, som disses grønlandske tjenestepige, *Navaranâq*, har sat igang ved at bagtale sine landsmænd. En Grønlænder, hvis kvinde og barn er blevet myrdet af Nordboerne, arrangerer overfald på deres gård i Ameralikfjorden. Mens gården står i flammer, springer høvdingen *Oungortoq* ud af vinduet med sin lille søn på armen, og så begynder forfølgelsen efter princippet „lige for lige“. Teksten under akvarelludkastet siger i Signe Rinks oversættelse, at man ser „*Oungortoq paa Flugten i Begreb med at kaste sin lille Søn ud i en stor Indsø, for at han ej skulde blive ramt af Saar.*“

Aron har i træsnittet rettet alle sin skitses svagheder og straks grebet fat i den konstruktive mekanik, som bliver en primus motor i hans kunst. Hans to hovedpersoner med den karakteristiske benstilling snurrer rundt i billedet som et par mobilie-figurer, ophængte med fineste balance i en usynlig, nålefin spids. Hemmeligheden ligger som ved de mobilier, vi har hængende under loftet, i det velberegneede forhold mellem figurernes tyngde og afstandene ind til ophængningspunktet, hvis placering *Oungortoq* sigter efter med sit stakkels barn. Skrælling vil på dette billede forfølge Nordbo til dommedag i overensstemmelse med sagnets beretning om, at hævnemænd aldrig blev fuldbyrdet.

S. 53. Sagnet har titlen „*Oungortoq, de gamle Nordboers Hovding*“: det er fortalt af Grønlænderen *Jonathan*, også kaldet *Sameq*, i 1858. Træsnittet, som her har måttet afkortes med 4.5 cm i venstre side, måler i fuld størrelse 10×17 cm. – Da *Sameq* var fra Julianehåb, udspiller begivenhederne sig i dette distrikt. Grønlænderen *Kaissapé* er hele sit liv besat af tanken om blodhævn overfor *Oungortoq*, fordi denne dræbte hans yngre broder. Da mordet skete, holdt *Oungortoq* ligets afhuggede arm i vejret og spurgte, om *Kaissapé* mon nogensinde vilde kunne glemme den døde. Først mange år senere kunde *Kaissapé* gøre gengæld ved at fælde Nordbohøvdingen og vise ham hans egen afhuggede arm. – Træsnittet må være tidligere end det forrige. Det er primitivt, men taler netop derved stærkt om primitiv grusomhed i et primitivt månelandskab.

S. 55. Sagnet beretter om „*De gamle Nordboer i Ameralik og deres Undergang*“, men det er i virkeligheden blot en variant af Arons nordbosagn. Fortælleren er *Abraham* fra Kangeq, der underskriver sig *Aparât*. Rosen's akvarelsérie rummer akvarelskitzen til træsnittet, som gengivelsen her er formindsket. Den oprindelige størrelse er 9.7×14.4 cm. – Billedet skildrer kun en af sagnets passager, hvori den førømtalte *Navaranâq* er hovedperson, og Arons tekst under akvarellen kommenterer situationen: „*Da Navaranâq havde forstyrret den gjensidige*

gode Forstaaelse, slæbte de af med hende til Straf.“ – Træsnittet er svagt og alle figurerne slatne i lemmerne, men motivet har interesse, fordi det optræder i sagnene fra Labrador, hvor Navaranâq som Indianerpige sætter splid mellem kystboere og indlandsboere. Det har fulgt Eskimoerne til Grønland og er dér blevet podet ind i nordbosagnene.

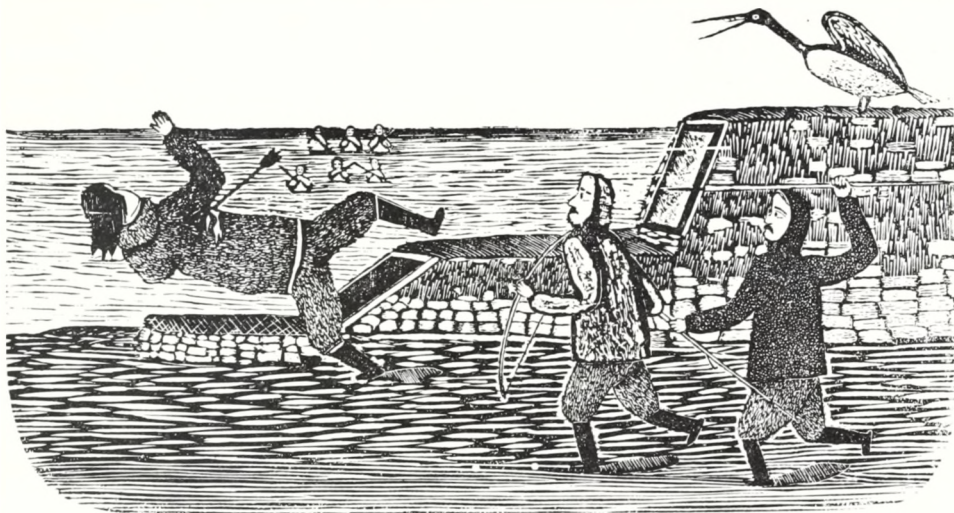
S. 61. Sagnet om „*Den vældige Kågssuk*“, skrevet af Arons fader, *Christian Hendrik*, den 28. juni 1858. Træsnittet er stærkt nedsat i forhold til originalens mål 10×18.3 cm. – Det skildrer sagnets slutoptrin, hvor den store morder Kågssuk fældes ved list af Amerdluk's beboere. Som hjælp mod overfald har Kågssuk en varselsfugl siddende på sit hustag, og da den gør anskrig, ser han 6 kajakker nærme sig land. Men hverken han eller fuglen bemærker to gamlinge, som lister sig frem bagfra med buer og skyder ham ned. – At også dette træsnit er tidligt, ses på de to gamlinges legemsproportioner og manglende fasthed i bevægelserne. Men alligevel har billedet en forbavsende sikker komposition. Det spiller på modsætningen mellem den monumentale trappetrins-arkitektur med fuglen øverst på sin sokkel og de bevægede figurer. Men hovedvirkningen frembringes igen af en art mekanik, hvor man har fornemmelsen af, at fuglen ved sit tryk på en vægtskål vipper Kågssuk ud i hans yderst dekorative skråstilling. Kågssuk hviler afbalanceret i luften, og hvis han rejser sig, vil fuglen og hustaget af sig selv synke tilsvarende nedad.

Akvarellerne

1. „*Fortællingen om Orunilik*“ er skrevet af Aron og sendt som no. 6 af 10 manuskripter til Rink den 24. jan. 1867. ledsaget af et brev med omhyggelig indholdsfortegnelse. Serien består af 2 billeder, hvoraf den her reproducerede er mærket nr. 2 (12.5×17.5 cm). Begge findes i Nationalmuseet. Beretningen – af nyere dato – udstyrer Orunilik med en række mandige egenskaber, der altid gør ham situationen voksen. Men han lider også af en talefejl, som Aron efteraber så pudsigt i sit manuskript, at man pludselig skimter stilistiske forfatterevner hos ham. Hver gang, Orunilik åbner munden, stammer han. Engang kom han ud for et kedeligt bjørnezæventyr, hvorfra han nok slap bort ved sin snarrådighed, men kun med en laset arm. – Billedet viser, at Orunilik i bjørnens gab er den karakteristiske lille sprællemænd og hurtigløber, som ingen andre end Aron kan være fader til.

2. „*Sagnet om de mange brødres eneste kvinde*“ kom i et andet bundt manuskripter på 14 stykker til Rink den 8. marts samme år. Også denne billedserie omfatter kun 2 akvareller, hvoraf her er udtaget nr. 1 (12.8×17.6 cm). Begge er i Nationalmuseet. – Sagnet gentager et hyppigt forekommende motiv, som stiller „de mange brødre“ overfor „den eneste søster“ for at illustrere flertallets tyrannisering af den enkelte. Ifølge Arons version afviste brødrene alle pigens friere, fordi hun var uundværlig ved sit arbejde i hjemmet. Til sidst listede hun sig hemmeligt bort og flygtede ind i landet. Da brødrene senere hen engang drev rensjagt i et fjært dalstrøg, stødte de på et hus og genfandt derinde søsteren i øm omfavelse med en stor orm, som hun havde ægtet. Uhyret foer ud gennem husgangen og jog brødrene på flugt, men de plantede i farten deres pile i jorden med spidserne opad, så ormen rev sig tilblods og omkom.

I denne akvarel er det farverne, der har fået det afgørende ord at sige, skønt den arkitektoniske opbygning og den skulpturelle figurformning er virksomme hjælpemidler. Kompositionen er rammet fast med midterstolpen, som bærer det hele, – simplet kan det ikke være. Ormen syner æklere end nogen europæisk lindorm, fordi der er naturiagttagelse i den. Det er en sommerfuglelarve sat op i kæmpeformat, halvt virkelig og derfor farlig. Man skal til Dürer og Leonardo for at finde lignende islæt af realisme i et fantasifoster, men det ganske lille dyr, som svulmer op til det overnaturlige, er specielt eskimoisk. Prikken over i'et er som sagt det maleriske, koncentreret i den indædt grønne, slimede ormesnude tæt ind på pigens lyserøde kød. Al denne uhygge kan et skrevet sagn umulig få frem, men den lå i luften, da det lød som fortælling, og Aron har kunnet fange den ved sin ny måde at fortælle på.

3. „Fortællingen om Sydlændingen Singajuk og hans efterkommere“ er nedskrevet den 25. jan. 1867 efter mundtlig beretning af *Hendrik*, som ialt fortalte Rink 62 historier. Der er 3 forskellige akvarelsier, som skildrer episoder fra denne fortælling. Det her gengivne billede (10.0 × 16.5 cm) er no. 1 af en serie på seks. Nummeret 4 befinder sig i Oslo, resten i København. – Historien er en slægtskronike fra nyere tid, så ny, at fortælleren præsenterer sig som en af personernes barnebarn. *Singajuk* havde lavet en kajak til sin søn *Mangilak*, som på grund af døvhed også hed „Tusilartoq“, og kajakken var blevet godt forsynet med amuletter indeni. En morgen, da *Mangilak* skulde ud at ro, lå der en gammel kælling bag kajakken med den ene arm nede i mandehullet. Han tilkaldte faderen, og de så nu, at hun var ganske blodig i øjenkrogene, skræmt tildøde af amuletterne, da hun i nattens mørke havde villet forhekse fartøjet. – Også denne akvarel er bygget op ved ganske enkle og forbløffende sikkert beregnede midler. Kontrasten mellem lodret og vandret plan anskueliggøres, som det skete ved tværstilling af stolpe og bjælke i ormebilledet. *Mangilak* er stolpen, kajakken bjælken. Billedets tale udtrykkes dramatisk, næsten alene ved figurelementernes placering mod hinanden. I fortællingen er det nok faderen, *Mangilak* gestikulerer til, men *Aron* lader som ægte maler det litterære forsvinde, så hovedindtrykket bliver et dekorativt mellemværende mellem *Mangilak* og teltgruppen. – to lige monumentale størrelser. Billedet er sit miniatureformat til trods et monumentalmaleri.

4. „Fortællingen om *Ulåjoq*“ blev af *Aron* oversendt Rink den 24. jan. 1867 i den tidligere omtalte bunke på 10 manuskripter. To akvarelsier stammer ned fra fortællingen, en på 1 billede og en på 3 billeder, hvori det her gengivne indgår som no. 1 (11,7 × 17,5 cm). Fortællingen er æventyrdigt:

Engang, da *Ulåjoq* var på søen, så han en stor, skinnende hvid kajak, der foer afsted med voldsom fart, og han forstod, at roeren var en *ingnerssuaq*, d. v. s. en underjordisk. Skønt han skoddede med sin åre, blev han draget mod et skær, som løftedes i vejret og åbenbarede et hus. *Ingnerssuaq*'ens brødre kom til stranden og bød ham ind. En gammel mand hvæssede sin kniv, indtil den kunde hugge et hår over, hvorpå mændene greb *Ulåjoq* og afskar hans næse for at omskabe ham i deres eget billede og beholde ham i undervednen. Henad aften hængte de ham ved en rem op under loftet. Tilsidst huskede *Ulåjoq* at påkalde sine hjælpe-ånder, der befriede ham, satte hans næse på igen og bragte ham tilbage til menneskene.

Billedet er bl. a. bemærkelsesværdigt ved sin virkningsfulde perspektivforkortning, som sikrer overholdelsen af en ganske bestemt, overskuelig rumdybde, der er en gylden regel i næsten alle *Arons* billeder. Det er et træk, som først den nyere tids malere har set betydning-

gen i, at man ikke må „slå hul“ i sit billede med perspektiv, men sørge for at selv de bageste ting er overskueligt nære.

5. Billedet har motiv fra „*Sagnet om Kumagdlåse og Asaloq*“, som Aron leverede manuskript til den 19. dec. 1859, sandsynligvis bilagt akvarellerne. Nationalmusæet besidder 4 stykker, forsynet med numrene 1–4, og dette må regnes for den komplette serie. Den her gengivne er mærket no. 2 (10.0–17.1 cm).

Sagnet synes at referere til ældgamle begivenheder i Eskimoernes urhjem. Kumagdlåse's og Asaloq's nære venskab ødelægges på den for sagnene gængse måde af en sladrekælling, som bilder Kumagdlåse ind, at Asaloq stræber ham efter livet. Kumagdlåse flygter derfor bort og får efter lang tids omstrejfen lyst til at opsøge Indlandsboerne, der bor i mange telte på en slette ved en stor indsø, som er deres hav. Under gæsteriet fatter han uråd og forlader dem skyndsomt ved at sætte sin kajak i søen, men både kvinder og mænd stormer ud af lejren og skyder tilmåls efter ham med buer fra søbredden. Asaloq, som længe har eftersøgt sin ven, når frem i rette øjeblik, og sammen gør de blodbad på Indlandsboerne.

Billedet har sin plads blandt Arons tidlige malerier men må ikke desto mindre betragtes som et hovedværk. Figurgruppen viser i stil og opstilling hen til en af Nordbo-træsnittenes kampscener, fremstillende angrebet på Oungortoq's stenhus. Også den moderate farveskala – karakteristisk for en hel del akvareller fra 1859–60 – er en slags arv fra træsnittene. Først omkring 1863 finder Aron sit virkelige ansigt som kolorist, og det maleriske højdepunkt når han i 1867 med værker, som de 3 efterfølgende reproduktioner afgiver eksempler på.

Kumagdlåse-akvarellen virker som en pastel. Den stiller næsten skematisk to af Arons forbavsende egenskaber tilskue: sansen for figuropstilling og sansen for landskabet. Figurerne står i ro som opmarcherede statuer, men er alligevel gnistrende fulde af liv. Ubegribelig er den fine fortoning bagud i fjældenes linjer og farver, når man betænker, at Aron aldrig har fået skoling i perspektiv. Ved at placere skikkelserne som en rytmisk frise helt fremme i billedplanet giver Aron dette en ladning af fortællekraft, som med de ti spændte flitsbuers styrke peger mod begivenhedens centrum – kajakken – inde i rummet. Man er straks i opløb og kigger over mængdens skuldre for at se, hvad der er på færde. Og i samspillet mellem de to poler, gruppen i forgrunden og kajakken ude på søen, spores påny den statiske balance-mekanik, der er det tikkende urværk i alle Arons billed-planetarer – hans Kepler'ske lov.

6. „*Fortællingen om Fangerne fra Qilangait*“ afleverede Aron som sit tredjesidste skriftlige arbejde den 24. januar 1868. Der fulgte 3 akvareller med, og den gengivne er no. 2 (10 × 16,5 cm).

Historien er en usammenhængende skildring af forskellige begivenheder, hvoriblandt denne: Kajakmændene fra Qilangait blev engang overrasket af storm langt tilhavs, og omsider var kun en storfanger og hans svoger blandt de levendes tal. Så kæntrede også svogeren, og for at redde sig greb han fat i tværremmen på storfangerens kajak. Men storfangeren skar remmen over. Således befriet nærmede han sig land og satte undervejs sin fuglepil i en gejrfugl, netop som han lod sig glide med en brådsø. Da han i det samme tabte sin kajakåre, greb han gejrfuglen og brugte den som åre.

Billedet hører stilistisk hjemme i en gruppe på 5 søbilleder, stammende fra Arons mest produktive periode omkring året 1867. Alle disse malerier viser, at han i skildringen af havet tumler sig som storfangeren i sit rette element. Han kender dets bevægelseslove, dets farvespil og dets lunefuldhed så nøje, at han kan mobilisere byggematerialet derfra på samme frie måde, som når man komponerer med menneskefigurer. Havet indordnes som sagnfortæller og anslår den dramatiske stemning. Skyerne tårner sig monumentalt op i horisonten og fortæller med. Alt i naturen bliver fart og flugt for den fine spids i mester Arons pensel. – Naturhistorisk set har billedet interesse ved at præsentere os for *gejrfuglen*, hvis uddøen som dyreart skete i Arons levetid. Han har i sine unge dage kunnet se den ilive, og han har måske bidraget sit til dens forsvinden. Ifølge en amerikansk ekspeditionsberetning skulde en gejrfugl være blevet observeret på Grønlands vestkyst endnu så sent som i 1867 – netop det år, da Aron malede sin akvarel.

7. „Sagnet om Ariagssuaq“ var blandt de 10 manuskripter, som Aron afsendte fra Kangeq den 24. januar 1867 sammen med det tidligere nævnte brev. Akvarelserien har to billeder, og det herværende præsenterer sig som no. 2 (10,1 × 17,2 cm).

Ariagssuaq var dygtig både til fangst, rensjagt og kappestrid i sang. Derfor misundtes han af andre, og da han var død, morede fjenderne sig med at synge spottesange over graven. Hjulpet af sin eneste ven, *Kuaveq*, viste Ariagssuaq sit dødningehoved mellem stenene og skræmte mange konebåds besætninger ihjel. Året efter, da *Kuaveq* med sine husfæller atter besøgte stedet, hørtes Ariagssuaq's stemme fra gravkammeret, og alle gav sig straks til at flygte, forfulgt af stemmen. På vejen vadede de over en elv, og da de fortsatte flugten på den modsatte side, standsede stemmen, fordi elven havde skræmt genfærdet tilbage.

Billedet er i venstre hjørne fornedet signeret „Aron“, og en sådan signatur findes kun på ialt 8 akvareller, – 6 i København og 2 i Oslo. Det ejer en broget frodighed i landskabets efterårsfarver, som reproduktionen kun utilstrækkeligt afspejler. I lignende akvareller fra indlandet i rensjagttiden skildrer Aron vegetationens nuancer med en poesi, der viser, hvor stor en naturelsker og farvelyriker han er. Ariagssuaq-akvarellen giver en idé derom i den følsomme modellering af fjældskråningerne og i den glade linjeføring ned gennem elven. At Aron mestrer dens dristige indsnævring, og at han formår at holde den på plads i et aldeles horisontalt plan, er ting, man ikke nok kan forundre sig over. Der er i dette billede ikke ringe påmindelse om kinesisk og japansk kunst.

8. Dette sidste billede gengiver slutscenen i „Sagnet om storfangeren fra Aluk“, den 56. og sidste af Arons fortællinger, signeret og dateret af ham den 8. marts 1868. Akvarellen – sagnets eneste billede – måler 10 × 16,4 cm.

Sagnet adskiller sig fra alle andre grønlandske beretninger ved at have selve den dybt rodfæstede, eskimoiske naturfølelse som rendyrket, dramatisk betonet hovedmotiv. Det fortæller om, hvordan der på østkystens sydligste boplads, øen *Aluk* nær Kap Farvel, boede en gamling, der elskede stedet så højt, at han ikke nænnede at forlade det. Da han tilsidst føjede sin søn i at tage på sommerrejse nordover langs vestkysten, havde han ikke ro i sindet, før han igen var hjemme og satte teltet på dets vante plads med front mod havets frie horisont i øst. Tidligt om morgenen forlod han alene teltet for at se solen stå op, som han gennem sit lange liv havde været vidne til det, men i det øjeblik, den hævede sig fra havfladen, brast hans hjerte af betagelse ved synet.

Ligesom sagnet indtager også billedet en særstilling, overensstemmende med Arons evne som stemningsfortolker i sin billeddigtning. Det er, som om alle de konstruktive og maleriske momenter i hans kunst her har fundet blivende ro i frigjort forenkling. Det er mesterligt gjort at kunne skabe spænding og styrke ved så få kompositoriske midler, og prøver man at granske hemmeligheden, støder man igen engang på den Kepler'ske balance- og spændingslov i Arons lille billedunivers.

Træsnittet med skrællingens forfølgelse af Oungortoq snurrede om en usynlig tap midt imellem figurerne, og Kumagdlåse-akvarellen spillede på tyngdeforholdet mellem figurgruppen og den fjærne kajak. På tilsvarende måde får Aluk-billedet sit hele indhold fortalt uden omsvøb ved den blotte vekselvirkning mellem to poler: teltet og solen, – så intuitivt rigtige i deres indbyrdes placering og størrelsesforhold. At den ene af polerne her er en virkelig planet giver billedforenklingen form af landskabsskildring, den eneste og reneste i sin art blandt Københavnergalleriets 173 Aron-malerier. Og uden i mindste måde at forstyrre dette indtryk honoreres sagnets fortællekraft fuldtud, fremstillet efter Arons sædvane som et *mellemværende* mellem kompositionens to modpoler, – her: mennesket og solen.

I forordet til sin bog „Danish Greenland“ (1877) skriver Rink, at Aron så sent som i januar 1869 sendte ham fire billeder, hvis motiver Rink lod omsætte til lithografier i det nævnte værk. For to af disse lithografiers vedkommende lader originalerne sig uden vanskelighed bestemme i Nationalmusæets

galleri, men det fremgår ubestrideligt gennem deres stil, indramning, farver, malemåde og tekstskrift, at de hører hjemme blandt Arons aller tidligste for-søg som akvarelmaler. Motiverne er ikke hentet fra sagnverdenen men fra Grønlandernes dagligliv, og alt i dem er dilettantisk gjort. Aron har vel på Rinks ønske om hverdagsscener til brug for sin bog fundet disse tidlige arbejder frem ved at skrabe sine gemmer. Han har været for svag til at lave nye billeder.

Sammen med billederne sendte han et brev, hvori han beklagede, at hans overhåndtagende sygdom nu forhindrede ham i at male flere, og skrivelsens slutning lød på Grønlandsk: „qasuvdlunga agdláγκáká kipiváká, kingorna qanoq ísanerpugut?“ – det vil sige: „På grund af udmattelse må jeg afkorte mit brev, hvordan vil vor skæbne fremover mon blive?“ Få måneder senere, den 12. marts 1869, døde han.

Sagn og virkelighed blandede sig på forunderlig måde sammen i hans kunst, ligesom det nu blander sig sammen for os, der ser tilbage på hans liv og virke. Med symbolisk tydelighed fornemmes sammenblandingen også deri, at netop sagnet om storfangeren fra Aluk var det sidste emne, hans fantasi beskæftigede sig med. Ved et mærkeligt ordspil i det grønlandske sprog får „Fortællingen om ham fra Aluk“ – „Alulerssárut“ – og „Fortællingen om Aron“ – „Álulerssárut“ – næsten den samme ordlyd, og det er slet ikke umuligt, at Aron har haft dette slægtskab i tankerne så kort før sin død.

Ligesom storfangeren fra Aluk elskede også Aron – storfangeren fra Kangeq – sit lands natur, og uden denne kærlighed, røbet ved sansen for de fine nuancer i jordbundens farver eller fjældenes forskydninger, vilde ingen af Arons malerier tale så stærkt til os, som de gør. Landet, han skildrer, er jo ikke et barsk og øde polarland, det er „menneskenes land“, hvor Eskimofolket „innuit“ – *menneskene* – finder glæde ved livet både sommer og vinter. I Aluk-sagnet segner den sidste af hans mange bevægede sagnskikkelser om på valen, medens Arons naturfølelse står tilbage med hele sin inderlighed og styrke. Så lille hans billedskildring deraf er, synes den stor. Aron har med den sat sin kunst et monument, hvori alle dens bærende kvaliteter smelter sammen til en enhed: fortællekraften, kompositionsevnen, farveglæden, natur-sansen og menneskeligheden.

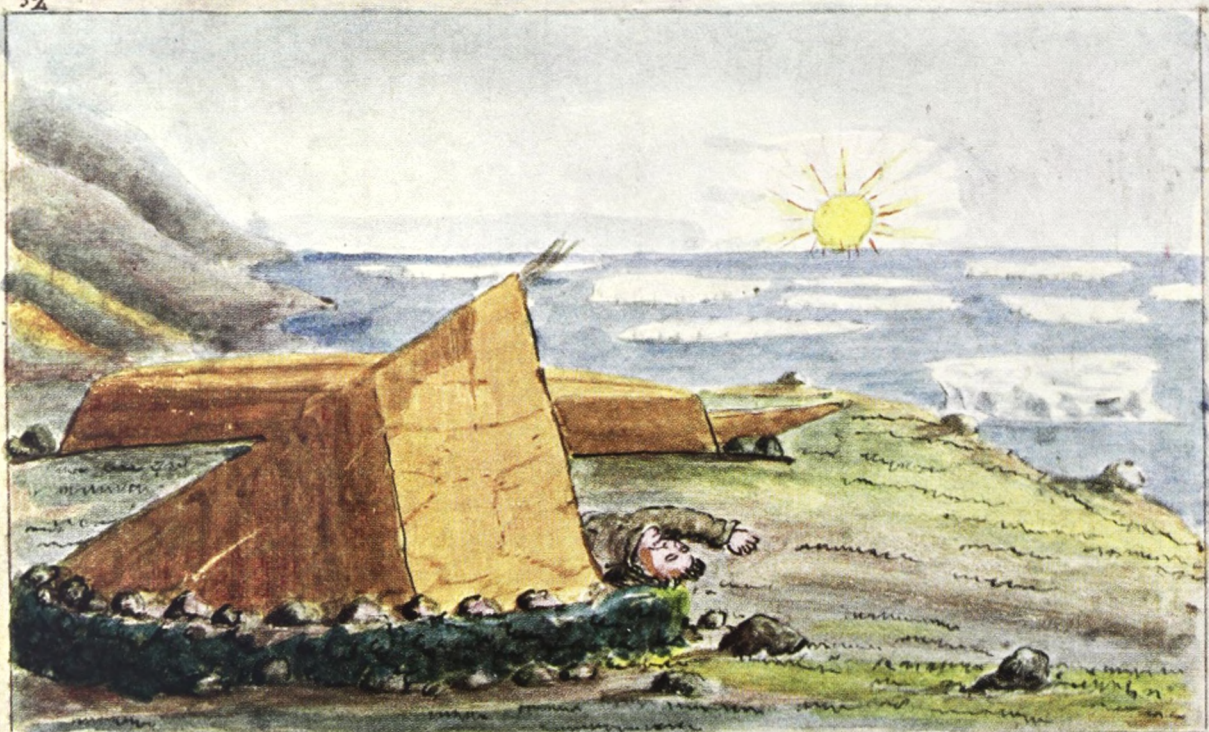
Hjertet brast for ham, mens han sad på briksen i sin trange stue, midt iblandt de mange husfæller og dog langt borte fra dem, med blikket vendt mod alt det, som for ham var eskimoverdens og „innuiten“s – „menneskets“ sjæl. Da han døde, stod disse syner tilbage i den opgående sols skikkelse, – hele hans livsværk som maler, solen fra Aluk og solen fra Kangeq. Den tog sig lidt skævtrukken ud på grund af luftspejlingerne over horisonten, men det har fortaget sig under opgangen, og den er alt for ladet med livsenergi til at kunne standse sin himmelflugt.

Aron

N° 2. Ariagsuak makingmat nunarkatuximavvákamik kúk iká - pát

52

N° 1. tassagóá una kavángarnisaa alungmiow seainer - mik imáinaresuákut nuitersumik aliánárnermik tassoo

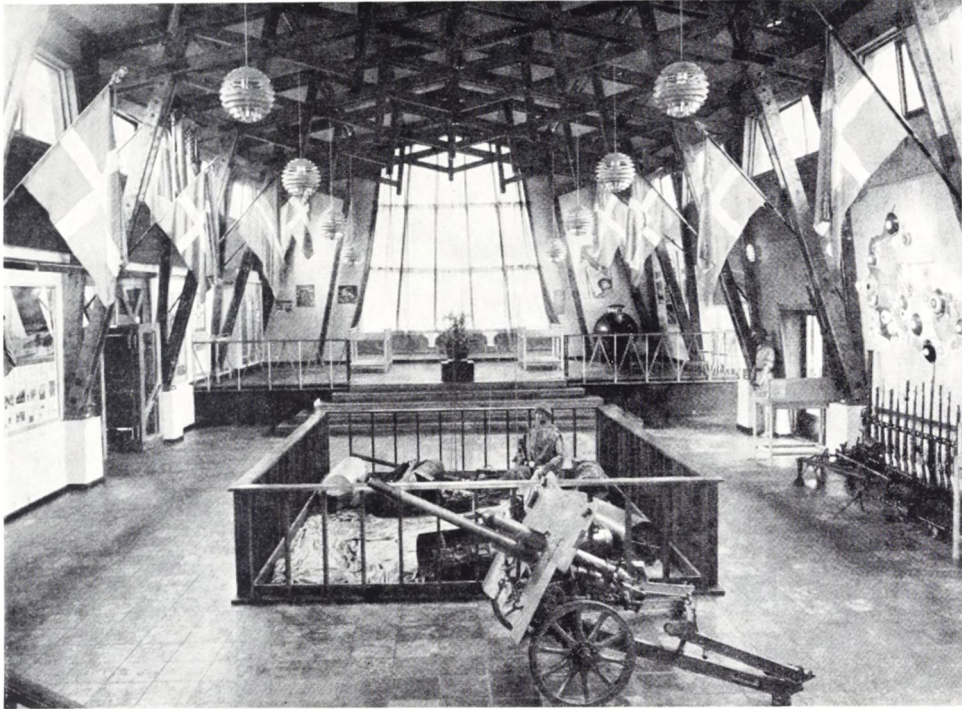

Fig. 1. Museets hal.

Museet for Danmarks Frihedskamp 1940–1945

Af AAGE ROUSSELL

DEN 15. oktober 1957 overdrog Aage Schoch på Frihedsmuseets præsidiiums vegne i overværelse af Kongen og Dronningen og en repræsentativ forsamling den nyopførte museumsbygning på Esplanaden med alle dens samlinger som en gældfri gave til staten og underlagt Nationalmuseet. Dermed var et nyt træk føjet til dansk museumsvesen: et historisk museum, der kun omhandler en femårig periode. Dets tilblivelse havde taget tolv år, og det havde en mindst lige så langstrakt opvækst foran sig.

Det hævdes, at allerede inden krigens afslutning havde visse kredse påbegyndt indsamlingen af minder om modstandskampen, og næppe var krigen slut, før Frihedsrådet tog initiativet til en stor udstilling. Som lokale valgte man frimurerlogen på Blegdamsvej, som havde været besat af Schalburgkorpset og efter befrielsen af den illegale gruppe P 6, af hvilken arkitekterne

Dea Trier Mørck og Hans Hansen var medlemmer, og det faldt derfor ganske naturligt, at de kom til at forestå udstillingsarrangementet. For Hans Hansen blev omsorgen for samlingerne fra de fem år en hjertesag, og fuldførelsen af den endelige museumsbygning på Esplanaden kom til at danne afslutningen på hans rige og inspirerede aktivitet som arkitekt, snart fulgt af hans altfor tidlige død i 1958.

Det var raske folk, der tog fat i frimurerlogen; i lyntempo blev sager samlet sammen fra alle sider, og allerede den 21. juli 1945 kunne Frihedsrådet åbne udstillingen „Det kæmpende Danmark“. Dens succes kan måles ved, at man som overskud kunne indbetale 100.000 kr. til Frihedsfonden, og ved udstillingens overflytning til Stockholm og Göteborg samme efterår strømmede også det svenske publikum til. Dele af udstillingen blev i øvrigt sendt som vandreudstilling til en række tidligere besatte lande, ligesom man til London og Moskva har sendt en lille særudstilling, der viser den danske frihedskamp. Der var således ikke tvivl om offentlighedens interesse, og allerede den 3. december nedsatte Frihedsbevægelsens Samraad, der havde afløst Frihedsrådet og dets mange bykomitéer, en foreløbig arbejdskomité, der skulle undersøge mulighederne for oprettelsen af en permanent udstilling. Man havde udvist den behændighed at indvælge Poul Nørlund i komitéen, og da Nørlund som Nationalmuseets direktør fra undervisningsministeriet blev hørt om sit syn på komitéens forslag om, at udstillingen skulle indlemmes i Nationalmuseet, kunne han svare: „at det vil være af Værdi for Eftertiden, at der allerede nu tilvejebringes en Samling af Minder om den danske Modstandskamp under den tyske Besættelse, og jeg vil ogsaa finde det rimeligt, at en saadan Samling i al Fald indtil videre underlægges Nationalmuseet“, men „at der ingen Mulighed er for at skaffe den en tilstrækkelig værdig og tilstrækkelig rummelig Plads indenfor Nationalmuseets Komplex“. Han tilføjer, at det ville være ønskeligt, at spørgsmålet om den endelige anbringelse blev udskudt, til man havde fået begivenhederne på afstand. Nørlund brugte aldrig store ord, men enhver vidste, at man nu kunne regne med ham, og så længe han levede, interesserede han sig meget for sagen. Den 26. marts 1946 erklærede komitéen sig villig til at gå ind på de af ministeriet stillede betingelser for samlingernes overdragelse til Nationalmuseet, og på den afsluttende kongres i rigsdagens fællessal den 17. august vedtog samrådet da at søge opført et museum for frihedskampen og dens faldne. Der blev med det samme nedsat en komité af fremstående modstandsfolk med Aage Schoch som formand og med den opgave at indsamle genstande – hvoraf mange kun havde været udlånt til udstillingerne – og penge. Komitéens daglige leder var Svenn Seehusen, der kan tilskrive sig en væsentlig del af æren for, at sagen nåede en lykkelig afslutning.

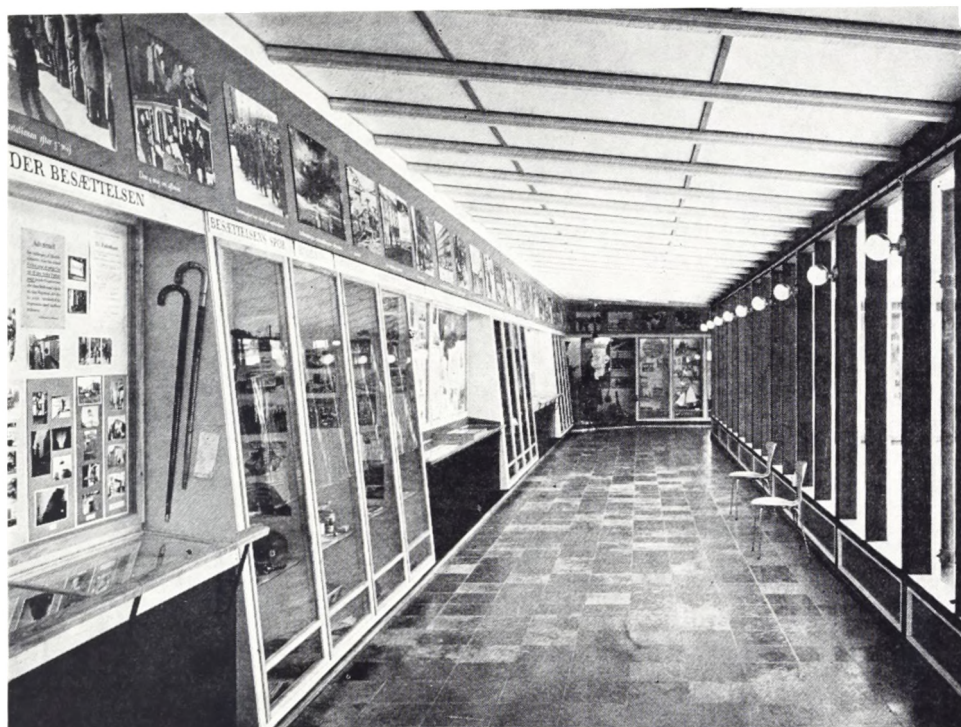

Fig. 2. En af museets udstillingsfloje.

Indsamlingen af genstande fortsattes støt over hele landet. Særlig skaffede Leo Buschardt og H. T. Tønnesen, Det kgl. Bibliotek, store samlinger af illegale tryksager til veje. Hans Hansen gik straks i gang med at indrette en særudstilling i Nationalmuseet, hvor den hed „Danmarks Frihedskamp“, men i daglig tale fik den sprogligt uheldige betegnelse „Frihedsmuseet“. Ubesværet af de højtidelige omgivelser og det disponible rums til formålet mindre heldige form skabte Hans Hansen en intim udstilling, hvis midlertidighed var elegant udtrykt. Den 4. maj 1948 blev den åbnet i nærværelse af kongeparret, regeringen og en række udenlandske gesandter. Publikum fandt hurtigt vej frem til den nye udstilling, og portvagterne kunne daglig konstatere, at den øvede en ikke ubetydelig indflydelse på Nationalmuseets besøgstal. Men forholdene her var alt for små; mange vigtige sager var magasinerede i loftstrummene bag ved, og i det lange løb var udstillingens rette plads ikke i Nationalmuseets kulturhistoriske samlinger.

Mand og mand imellem gik diskussionen om museumstankens berettigelse og samlingernes endelige hjemsted. Hos mange gamle frihedskæmpere var indstillingen utvivlsomt negativ. For ikke at tale om dem, der havde deres egne grunde til at ønske de fem år glemt. Kun ud fra en overfladisk betragt-

ning kunne Tøjhusmuseet komme på tale som samlingernes blivende hjemsted; mere rimelighed havde Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg for sig, men komitéen holdt fast ved planen om en nybygning ved København. Tanken om at lægge den i Ryvangen i forbindelse med de henrettedes grave mødte en ikke uforståelig modstand, og interessen samlede sig derefter om Esplanaden, i begyndelsen om den gamle restaurants tomt midt i anlægget, men efter forhandlinger med Naturfredningsrådet og kommunale myndigheder blev den langt bedre plads på hjørnet ved Amaliegade udvalgt. Som grundlag for overvejelserne forelå Hans Hansens skitseprojekt. Naturfredningsrådet slutter sin anbefaling med at udtale: „Af hensyn til denne for et museum virkelig privilegerede beliggenhed, paa et af de af københavnere og turister mest besøgte steder og som indledning til det berømte Langelinie, skal man slutte sig til magistratens ønske om, at projektet gives en ydre udformning, som ikke virker paatrængende ved størrelse og arkitektur, men tager passende hensyn i sine proportioner og materiale-virkninger til de givne omgivelser“. Dette var helt i overensstemmelse med Hans Hansens intentioner, og efter at alle bevillinger var bragt i orden, kunne man i sommeren 1956 endeligt underskrive en kontrakt med kommunen om brugsret af det fornødne areal for resten af dette århundrede. Kommunen er ikke ejer, men har af staten fået parkarealet til „afbenyttelse“.

Imidlertid fortsatte komitéen ufortrødent sit arbejde, først og fremmest med at skaffe penge, stadig stærkt støttet af hele landets presse. På Langelinie afholdtes den 28. august 1948 en stor folkefest og et landslotteri gav et overskud på næsten 500.000.- kr. Fra maj 1949 blev arbejdet ledet fra komitéens kontor i Dronningens Tværgade 7, alt medens Hans Hansen arbejdede videre med tegningerne til museet, og i begyndelsen af 1950 oprettedes Frihedsmuseets Fond med en formue på 493.806.- kr. Efter Poul Nørlunds død i 1951 gik Johannes Brøndsted ind i arbejdet; han og Per Federspiel, departementschef H. H. Koch og viceadmiral Vedel blev sammen med Svenn Seehusen de ledende mænd, der gennemførte, at man i sommeren 1956 kunne tage det første spadestik. Et byggeudvalg, af hvilket chefredaktør H. Steffensen var blevet medlem som teknisk og økonomisk sagkyndig, overvågede på ugentlige møder fra nu af alle foranstaltninger.

Hoveddispositionen for museumsbygningen var nogenlunde fastholdt gennem alle arkitektens projekter. Den består af en stor, tømmerbygget hal og tre lave og smalle fløje omkring en grønnegård. Foran hallen ligger vestibule, kontor, arkiv og kustodebolig, og i kælderens findes magasinrum. Tanken om at opføre en restaurantfløj blev efterhånden opgivet.

Det siger sig selv, at et museum af denne art må være anderledes end alle andre. Ikke blot på grund af sin specielle opgave, men også i kraft af de

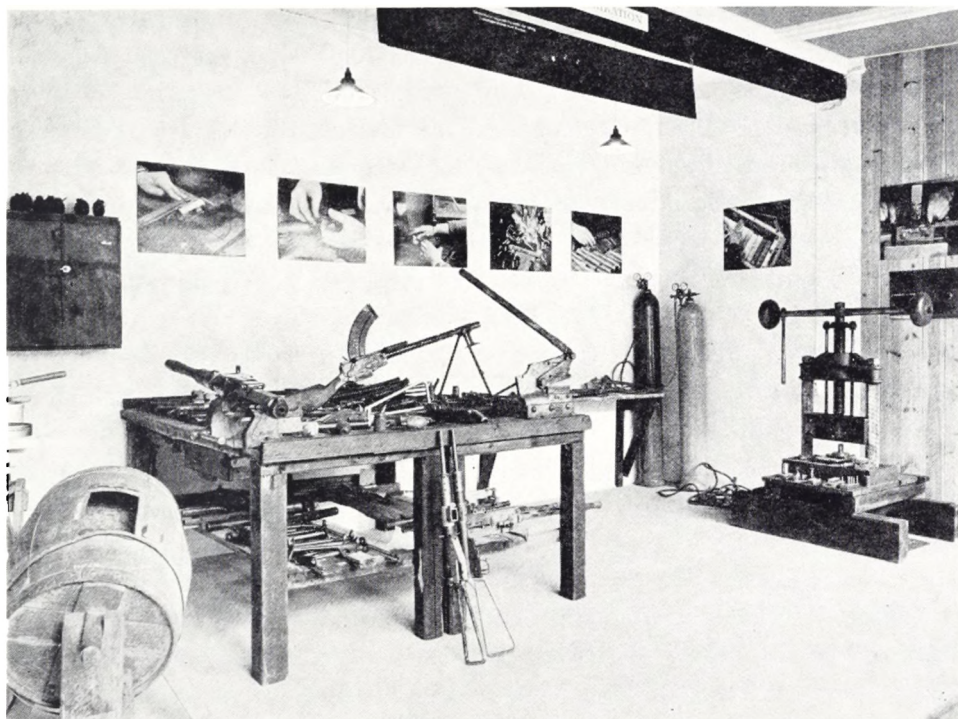

Fig. 3. Våbenværkstedet fra Holte.

udstillede genstandes karakter. En ølkasse, en slidt overfrakke eller nummerpladen til en bil kan her være af største interesse, mens på den anden side et faldskærmsudspring ikke er nemt at udstille. Våben af alle arter indtager uvilkårligt en fremtrædende plads – alle skydevåben er for øvrigt gjort ubrugelige af politiets ekspert, overbetjent Johs. Løntoft, og virksomt sprængstof findes selvsagt ikke. Tryksager, billedstof og forklarende tekster kommer naturligt til at spille en stor rolle. Da opstillingen begyndte, mobiliserede Hans Hansen og Seehusen alle de gamle kræfter, og huset var fuldt af sabotører, faldskærmsfolk og brigadesoldater, der hver tog sig af sit speciale. Det var fornøjelige dage.

Foran museet står den hjemmebyggede panservogn fra Frederiksværk. Den blev lavet på jernbanernes værksteder på et tidspunkt, da man endnu ikke vidste, hvorledes slutkampen ville komme til at forme sig, og den blev i majdagene sat ind i nedkæmpning af Lorenzen-gruppen. Det var egentlig tanken, at den skulle stå i den store hal – husets porte er formet efter den – men da det kom til stykket, viste det sig, at den virkede så godt som vartegn uden for museet, at den fik lov til at blive stående der – ivrigt undersøgt af drenge i alle aldre. En nødvendig restaurering af den er gennemført ved en bevilling

fra Tuborg-Fondet. Blandt museets større opstillinger er det illegale trykkeri, der blev „organiseret“ fra en værnemager-bogtrykker og aldrig siden blev fundet af tyskerne, samt våbenværkstedet fra Holte, der er omhyggeligt rekonstrueret af dets egne arbejdere. Endvidere er en celle fra Vestre Fængsel vist med sin originale dør og sit inventar. Uden for den er minder fra koncentrationslejrene, deriblandt fotografier, som de allierede tog, da lejrene blev erobret. Denne samling gør altid et stærkt indtryk på de besøgende, men også for Danmark har koncentrationslejrene været en så betydningsfuld faktor i modstandskampens vilkår, at man ikke mener at kunne undvære den. Blandt de mange „fange-arbejder“ hævder en stor samling tegninger udført i tyske koncentrationslejre af Per Ulrich sig ved sin kunstneriske værdi. Tegningerne er erhvervet med tilskud fra Ny Carlsberg Fondet. I den ene ende af den store hal er, hævet nogle trin over gulvet, samlet minderne om søfolkene og de faldne. Det er ikke meget, vi her kan vise for at hædre de døde: nogle få rørende breve, nogle gravkors og udenlandske medailler; men upåvirket går ingen besøgende gennem denne afdeling.

Museets bibliotek er en faglig håndbogssamling, der først og fremmest er skabt ved et venskabeligt og udbytterigt samarbejde med Det kgl. Bibliotek. Det rummer skrifter om Danmarks modstandskamp og en betydelig samling af nazismens ideologi, der i alt væsentligt er konfiskeret fra tyskernes og deres medløberes kontorer. Samlingen af illegale bøger og blade er endnu ikke komplet, og den er, i forhold til Det kgl. Biblioteks, en doubletsamling. Private indsender dog stadig enkeltnumre og hele årgange, som museet modtager med tak. Fotografisamlingen er af betydeligt omfang, og den danner måske den allervigtigste dokumentation af modstandskampen. Billederne er dels taget af pressefotografer, mere eller mindre illegalt, dels af amatører. En del af dem er kopieret ud fra levende billeder. I arkivet opbevares endvidere originale beretninger om personer og episoder samt en stor samling avisudklip.

Museet følger i sine åbningstider ikke helt Nationalmuseet. Blandt andet har beliggenheden medført, at der om søndagen må holdes åbent fra kl. 12, når vagtparaden er forbi, og af praktiske grunde må der holdes helt lukket på onsdage. Men adgangen er gratis og besøget stort. I det første år 200.000 personer, i det næste 120.000. En lille vejleder med omslaget i frihedsarmbindets farver er blevet vel modtaget og er nu trykt i 60.000 eksemplarer på dansk, engelsk og tysk sprog. Turister udgør en stor del af gæsterne, til dels på grund af den gunstige beliggenhed, men vistnok også fordi der næppe i andre turistlande findes et tilsvarende museum. Skoler og sluttede selskaber får stillet vejledere til disposition, og kastelspræsten, Harald Sandbæk, har hver uge omvisning for en deling soldater. På frihedskampens store minde-

dage, 5. maj og 29. august, er museet åbent i aftentimerne, mens faklerne rundt om bygningen er tændt.

Mange besøgende stiller spørgsmål til personalet, beretter om deres egne krigsoplevelser eller afleverer gaver til samlingerne. Museet har altid hævdet, at indsamlingen ikke er afsluttet, og der indkommer stadig ting, som museet modtager med tak. Blandt større gaver kan nævnes hele Esbjerg museums samling af krigsminder, og ca. 4000 fotografier fra Branner & Korchs forlag samt fra „Stockholms Tidningen“ en smuk samling store fotografier fra befrielsesdagene. Af særlig interesse er oberst Paludan-Müllers forbrændte sabel og den lille pistol, hvormed „Citronen“ skød sig fri i ambulancen. Et Dannebrog, som tyskerne havde strøget på Grønlands østkyst, eller et tysk krigsmarineflag fra hjælpekrydseren „Nürnberg“ kunne nævnes, men også små, rørende ting eller historisk interessante dokumenter er modtaget med taknemmelighed. En pengegave på 10.000 dollars fra en amerikansk besøgende, Mr. N. Straus, har sat museet i stand til at løse specielle opgaver, som den årlige bevilling på finansloven ikke kan magte.

Museet er hyppigt behjælpeligt med fremskaffelse af billeder til bøger og blade og har assisteret ved opstillingen af en dansk afdeling i Ravensbrück koncentrationslejr, ligesom filmsselskaber og andre søger vejledning. På den anden side er museet ikke en teatergarderobe, hvor man efter behov kan låne våben og uniformsgenstande.

Museets byggekomité håbede at se gaven afrundet med en stor kunstnerisk indsats og foreslog Ny Carlsbergfondet at bekoste en glasmosaik i det store vindue ved minderne om de faldne, som museet holder højt i ære. Dette ønske er indtil videre ikke opfyldt, og vinduet er dækket med flagdug i frihedskampens farver. Tidens kunst er dog godt repræsenteret i originalmodellen til Knud Nelleses modstandsmonument, som på kunstnerens foranledning er overdraget museet, samt i vers af Otto Gelsted og Halfdan Rasmussen.

Museets opgave nu og i fremtiden er ganske klar: det skal vise, hvordan og med hvilke midler det dårligt forberedte danske folk bekæmpede en hårdhændet og folkeretsstridig undertrykkelse, og belære kommende slægter om, at ofrene og kampen ikke var forgæves. Men museets afgrænsning ligger lige så fast: det er modstandskampen i Danmark, det gælder, ikke i Norge eller andre lande, der vandede sig under nazismens tryk, og ikke hos andre folkeslag, der senere har været genstand for et tyranni, som har oprørt verden.

Bryllup på en skipperø

Af JOHANNE NIELSEN

DEN FOLGENDE skildring er en besvarelse af en spørgeliste om forlovelse og bryllup, som er udsendt af Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser som led i den serie vejledninger, hvorefter der indsamles optegnelser om livet på landet. Denne vejledning indeholder tillige spørgsmål om bryllup i andre miljøer. Beretteren, Johanne Nielsen, er født på Mandø i 1890 og boede her indtil 1911, da hun blev elev på Ribe seminarium. Siden 1918 har Johanne Nielsen været lærerinde i Bramminge, men alle ferier blev tilbragt på øen, hvor hele hendes slægt var født med undtagelse af to tipoldemødre. De etnologiske undersøgelser har derfor fra denne meddeler kunnet få en værdifuld serie skildringer af livet på den lille skipperø omkring århundredskiftet, men oplysninger fra moder og bedstemoder rækker langt tilbage i tiden, således at der kastes lys over udviklingen i mere end hundrede år.

Mandøbrylluppet er først og fremmest præget af det lille øsamfund, hvor mange af de almindelige skikke har fået en særlig udformning, men der indgår desuden en række specielt sønderjyske skikke og træk, som genfindes i andre egne med skipperkultur. Dertil kommer skikke, som engang har været almindelige, men som nu kun kan huskes i enkelte af de isolerede øsamfund. Denne kombination giver et bryllupsceremoniel, der er enestående i Danmark, og da mange af skikkene endnu er i brug, håber Nationalmuseet at få mulighed for at filme et bryllup.

Ole Højrup.

Mine optegnelser gælder ikke noget bestemt bryllup, men bryllupper, som de holdtes i sidste halvdel af forrige århundrede og begyndelsen af dette. Jeg støtter dem paa, hvad jeg selv har set, hvad jeg husker af min farmors og min mors beretninger. De var født henholdsvis 1830 og 1858. Sidst har jeg faaet nogen hjælp af den nu 87-aarige fru Karoline Bundesen.

Stedet er Mandø. Forholdene dér var i forrige århundrede egenartede, idet alle mænd var sømænd, og kvinderne drev landbrug, der ikke var ret

stort, men meget slidsomt. Da det var i sejskibenes tid, kom næsten alle mænd hjem om vinteren. Enkelte unge gik paa langfart til Syden eller Østen, men vendte dog med mellemrum hjem en vinter. Følgelig stiftedes forlovelser om vinteren, naar de da ikke ordnedes pr. brev. Bryllupper fandt naturligvis altid sted om vinteren.

Var en pige omsværmet, og man mente, at hun nok skulle forstaa at holde sig frierne fra livet, hed det: „Hun ska nok sjel hold æ kat aa hind kol“ (grønkaalssuppe). Dermed mentes ikke, at hun nok skulle vare sig for at komme i ulykke, for det forekom ikke, men at hun nok ville undgaa at komme ind i en forkert forlovelse og det derpaa følgende ægteskab. Var hun velhavende, kunne det lyde advarende: „Told pæng er snaar tæjn“. Var hun pyntesyg, var især de gamle koner paa tærerne og sagde: „Der ska møj strøls te hwi hejst“. Men en pige, der kunne bringe en ejendom i medgift, var gerne velset i familien, selv om der jo som regel fulgte et par aftægtsfolk med.

I det store og hele blandede forældrene sig ikke i deres børns valg af ægtefælle. Der fortaltes dog om en velhavende kaptajn, der for mere end 100 aar siden forsøgte at faa sine 3 grimme og navnlig dumme døtre afsat. Man sagde gerne „vore piger“, men han omtalte dem altid som „mine døtre“. Naar de unge mænd kom hjem om efteraaret, sagde han: „Skal du ikke snart tage din lærdom (tage styrmandseksamen)? Har du ingen penge, kan du laane hos mig. Kom ned engang og hils paa mine døtre“. Men ingen bed paa krogen, før en fætter til „mine døtre“ en gang kom paa besøg og var saa uheldig at træffe moderen alene. Hun viste ham familiens sparekassebog, hvorefter han friede til den ene af kusinerne. Der fortælles, at da han efter vielsen gik ud af kirken med hende, sagde han: „Nu er dommen sagt“. Det bruges endnu som et ordsprog.

Man arrangerede ikke gilder for at bringe de unge sammen. Det ordnede de selv. Byen laa da som nu i en tæt klynge, og den korte vinter var en kæde af selskabelighed. De unge mænd tog om aftenen strikkestrømpen under armen og gæstede de hjem, hvor der var piger. Søndagsaftener gik man maaneskinsture i smaaflokke, eller man fik en stue og legede selskabslege. Ofte var der dans. Hver vinter havde sine bryllupper og forlovelser.

Man prøvede paa at holde forlovelsen hemmelig en tid, men det var meget svært. Samfundet var saa lille og samkvemmet saa stort, at det ikke altid var de implicerede parter, der først opdagede, at de kunne lide hinanden. At drille dem var en yndet sport. At forhindre dem i at mødes paa tomandshaand kunne man have megen fornøjelse af. Derfor foregik frieri ofte pr. brev, enten fra en fremmed havn eller – og det var vistnok tiest – ved at liste et brev til pigen under en spadseretur eller i trængselen i den lille dansesal. Man sagde om saadan et par, at det var nok „godt med dem“.

Men var parret saa klar over, at det havde valgt rigtigt, og naar forældrene var blevet indviet – om egentlig samtykke var der sjælden tale – saa blev forlovelsen offentliggjort. Det hed, at der blev „øwlyst“. Man maatte jo tage tiden i agt. Da de fleste forlovelser blev indgaaet meget tidligt, ofte i attenaarsalderen, blev de lange. Fire til fem aar var almindeligt, 7 aar ikke noget usædvanligt, og 8–9 aar kunne ogsaa finde sted. Disse tidlige forlovelser har sikkert været en stor moralsk støtte for de unge mænd. At de kunne forlove og gifte sig uden for øen var noget næsten uhørt. Kun piger fra Sønderho og Rømø kunne komme i betragtning og rangere lige med indfødte, men det var ikke tit det skete. Hvis en sømand ellers fandt sig en brud i fremmed havn, blev han der, men det skete altsaa meget sjældent. En enkelt kom hjem med en kone fra England. Det skete omkring 1800. Ogsaa en hollænder fandt ved den tid vej til øen, giftede sig med en Mandøpige og blev der. Det kunne ske, at forældre tog affære og fik ordnet et giftermaal. Det saa man lidt overlegent paa. Man sagde, at de var blevet „snakket sammen“.

Der gik altid forlovelse forud for brylluppet, kort eller lang, som regel det sidste. Man kaldte saadan et forlovet par kærester. Og en offentliggjort forlovelse den gang var lige saa bindende som en ringforlovelse i dag. Ringe fik man først ved brylluppet eller lige før. Ringene var altid glatte, og nogen anden ring havde man sjældent. Nogen festlighed fandt ikke sted, og gaver fik man ikke, men ved forlovelsen kom man til at høre til den anden parts familie. Det fik særlig betydning for pigen. Hun sendte sine breve til ham i samme konvolut som hans forældre. Det kunne ikke blive ret mange breve, der kunne veksles paa en sommer. Hun stod fadder til familiens børn. Var der dans, og han ikke var hjemme, hvad der sjældent var, var hun med, og saa dansede hans brødre flittigt med hende. En hævet forlovelse kunne tolereres. Havde en person flere hævdede forlovelser, sagde man, at vedkommende var ustadig, og det var ikke noget plus i karakterbogen.

Man gav ikke gaver til pigen før forlovelsen. Men en ung mand havde tit gaver med hjem til kæresten. Det var silketørklæder, brocher, ørenringe, en patch eller en medaillon, men det var yderst sjældent ringe. Selv om kvinderne delvis beskyttede hænderne med „snopper“, det vil sige grove hjemmestrikkede halvhandsker, saa gav det haarde slid med markarbejde og fiskeri dem alligevel fingre, der ikke egnede sig til at bære ringe med sten i. Men hals og ansigt var beskyttet med „skøg“, en slags helgolænderkyse, og da de fleste mennesker, der bor nær ved havet, har en fin og klar hud, saa var ørenringe et smykke, man kunne bære. Ogsaa nips brugtes som gaver. I de fleste hjem stod der paa kommoden porcelænsfigurer, ofte hyrdescener. „Engelske hunde“ blev ogsaa bragt hjem. Det var vistnok sjældent, at pigen gav gaver til gengæld. Strikke kunne hun ikke, det kunne han derimod. Skulle der for-

Mando by set fra klitterne mod vest. Peter Michelsen fot. 1947.

æres vanter eller strømper bort, var det ham, der gav hende dem. Tiest nøjedes han dog med at strikke dem af det garn, hun selv havde spundet.

Meget udstyr fik pigen ikke. Hun vævede selv lærred til lagner og ogsaa ternet bomuldstøj til pude- og dynevaar. Det var sjældent, at et ungt par stiftede nyt hjem. Det almindelige var, at de overtog hans eller hendes hjem eller drog ind hos et par gamle barnløse mennesker, der paa den maade sikrede sig pleje og ophold paa deres gamle dage. Derfor blev der ikke brug for nævneværdigt udstyr. Senere kunne man saa bringe bordtæpper, gardiner og hollandsk og engelsk fajance til huse, eftersom økonomien tillod det. Pigen syede i meget gammel tid brudesærk og -skjorte. Det blev gemt bort og først brugt igen som ligtøj.

Forlovelserne var som sagt lange. Der skulle være et passende sted at bo, og man skulle ogsaa helst være i midten af tyverne, før man giftede sig. Meget ofte var brudeparret af samme alder. Men en vinter blev man da enige om, at til næste vinter skulle det være, helst saa hurtigt som muligt efter hans hjemkomst. Derfor fandt de fleste bryllupper sted lige før jul eller lige efter nytår, sjældent senere end i begyndelsen af februar. Naar han var rejst, skulle saa hun sammen med forældre og svigerforældre planlægge, hvor stort brylluppet skulle være. Det var gerne et fællesforetagende fra de to hjem. Brylluppet holdtes saa vidt muligt i det ny hjem.

Nogen dato for brylluppet kunne ikke fastsættes, før brudgommen var kommen hjem. Saa skulle der først bestilles lysning, og derefter skulle der gaa 3 uger, og saa maatte man sikre sig, at der ikke var planlagt et andet bryllup paa øen i den uge, i saa fald maatte man vente en uge længere, for det var tildels de samme mennesker, der skulle med begge steder.

Bryllupsgildet kaldtes bryllup. Det hed at „drikke bryllup“. Man kunne høre en udtalelse som: „De blev gift i januar, men der var ikke noget bryllup.“ Det misforstod ingen. Det betød, at der ikke var noget bryllupsgilde.

Når der skulle bestilles lysning, gik man til præsten en aften sidst i ugen. Deltagerne var brudgommen og de to forlovere, der saa vidt muligt var brudeparrets fædre. Levede disse ikke, tyede man til en onkel, der saa lidt spøgende blev kaldt „Faa“ (Far). At bestille lysning hed at „være ved præsten“. Derefter var der et stilfærdigt kaffegilde for brudeparret og forlovere med koner og undertiden ogsaa hovedpersonernes søskende. Det hed „jagilde“. Derefter flyttede parret i gammel tid sammen. Endnu saa sent som i firserne fandt det i et enkelt tilfælde sted, men da regnedes det ikke længere for fint. Parret skulle absolut være i kirke, naar der lystes første gang og helst alle tre gange. Ved tredje lysning sagde man: „Idag faldt de af stolen!“

Der blev naturligvis gjort nogle indkøb til brylluppet. Undertiden tog bruden med mor og svigermor til Ribe for at købe ind. Men gennemgaaende var indkøbene smaa. De smaa stuer satte grænse for gildets størrelse, og man beværtede ret beskedent. Man slagtede selv de nødvendige dyr, og endelig fik man endnu saa sent som i firserne en del fødevarer foræret. Øl bryggede man en tre-fire uger før brylluppet.

I de sidste halvhundrede aar kan gæsternes antal ved de store bryllupper overstige 100. Men tidligere var antallet langt mindre. En vigtig faktor var familiens størrelse. Slægtninge udenfor øen kunne man næsten se bort fra. Venner paa fastlandet havde man ikke, kun bekendte. Men man kunne afgjort ikke gaa længere ud i slægtskabet til den ene side end til den anden. Skulle en af forældrenes fætre eller kusiner indbydes, skulle de alle og til begge sider. Det kunne undertiden være svært at faa kabalen til at gaa op. Rang og stand spillede ingen rolle. Det lille samfund var og er klasseløst. Byens eneste rangsperson var præsten. Han og præstefruen var selvskrevne. Havde man et enkelt sted en tjenestepige, blev hun bedt med, men tjenestefolk var en sjælden foreteelse. Karl havde ingen, pige kun nogle faa, og de hørte gerne øen til. Havde man for mindre end et aar siden mistet forældre, søskende, ægtefælle eller kæreste, kunne man ikke tage mod indbydelsen.

Ved indbydelsen fulgte man en mærkelig skik, og den bliver da nogenslunde fulgt endnu. Det var brudens ældste broder, der indbød, og det foregik først aftenen før brylluppet. Men i mange dage i forvejen svirrede rygterne

Skipperhus på Mando. I vestenden er der beboelse, i østenden stald og lo. Peter Michelsen fot. 1947.

om, hvem der skulle med, saa man var gerne orienteret. En tid før brylluppet inviterede man brudepiger og „skænkere“, fire af hver, desuden et par kogekoner. Først et stykke ind i dette aarhundrede er man gaaet over til at leje professionel kogekone fra fastlandet og betalt hjælp i køkkenet fra øen. Kogekonen kaldtes „køks“.

Brylluppet holdtes altid en torsdag eller fredag. Dagen før brylluppet stillede skænkere og brudepiger suppleret af smaa skænkere og smaa brudepiger i gildesgaarden fra morgenstunden. Man erindrer, at det altid var i de korte dage. De smaa brudepigers og skænkeres antal var ikke fastlagt, det var bare den allernærmeste familie. Alle piger havde store hvide forklæder paa. De blev nu udstyret med to høkurve. De smaa brudepiger fik en eller to hankekurve. Desuden fik baade brudepiger og skænkere en liste over gæsterne. Nu skulle man nemlig ud for at laane „tøjet“, og man maatte kun gaa til dem, der skulle indbydes. Man laante service under enhver form. De smaa brudepiger fik teskeer, skeer, gafler og knive betroet. En af pigerne førte med de andres hjælp en liste over de laante ting. Under spøg og stor fornøjelse fandt man i fællesskab karakteristiske kendemærker til porcelæn og glas.

Samtidig havde skænkerne travlt med at samle borde, bænke, lamper, gryder og stegepander. Derefter maatte de have rigget en stor flagstang til,

hvis der ikke var en ved bryllupsgaarden, man syntes var stor nok. Man skulle være færdig, før skumringen begyndte. Saa var bydemanden parat. Han var den fornemste af skænkerne og saa vidt muligt brudens broder. Skænkerne behøvede ikke nødvendigvis at være unge og ugifte. Bydemanden var i pænt tøj, og han havde altid stok med. Naar han gik fra huset, blev der skudt et enkelt skud. Hele byen ventede paa det skud, og alle steder sagde man: „Saa, nu gaar bydemanden“. Hvor man ventede ham, havde man sat lys i den forreste stue. Naar han saa kom ind, slog han et slag paa bjælken med sin stok og sagde: „Jeg skal hilse fra de unge og de gamle, om I vil komme i morgen kl. det og det og følge de unge folk til kirken og siden komme med hjem og tage del i fornøjelsen.“ Naar han vendte tilbage til bryllupsgaarden, lød der igen et skud, og saa vidste alle, at nu var der ingen indbydelse at vente, om man ikke havde faaet den.

Øen havde altid en eller to spillemænd, der spillede til dans. De var ogsaa selvskevne til at spille til bryllup. De spillede violin. Der spilledes kun ved dansen. I midten af forrige aarhundrede var det en mand, der var pukkelrygget og derfor ikke kunne være sømand. Sønnen blev kaptajn, men da han lagde op, afløste han faderen. Kaptajns søn spillede i mange aar. Han er nu 80, og hans sønner og en broders dattersøn har overtaget hvervet. En datter af den gamle, vanføre spillemand var i mange aar øens kirkesanger.

I ældre tid sendte en del af de indbudte madvarer som bidrag til gildet, men ikke nær alle. Naar bydemanden havde været der, bragte man sigtebrød, ost, æg, skinke og rullepølse. I begyndelsen af firserne begyndte man saa smaat at forære porcelæn og knive, og omkring 1890 var den gamle skik helt forsvunden. Nu blev det – og er for en stor del endnu – sammenskudsgaver: spisestel, kaffestel og den gang, men vist nu ikke mere, møbler. Til et stort bryllup blev der slagtet en gris, et faar eller en kalv. Der skulle være rigelig mad, men nogen raffineret madlavning var det ikke. Bagt blev der naturligvis ogsaa, derimod blev der ikke smurt smørrebrød. Ved nogle af maaltiderne blev der serveret smørrebrød, d. v. s. brød, smør og paalæg.

Der blev ikke gjort meget ud af pyntning i brudehuset. Da brylluppet altid fandt sted om vinteren, var der ingen blomster. Meget faa havde kalkede vægge. Var væggene ikke fliseklædt, var de malede. Forøvrigt bestod skillevæggene ofte af brædder, de kaldtes „skot“ og var altid malet. Bag brudeparret var væggen dækket med Dannebrog. Det bruges iøvrigt endnu, hvis brylluppet er stort og holdes paa kroen. Man overholder saa vidt muligt endnu de gamle skikke. Nogen særlig udpyntning af brudesengen brugtes ikke.

Heller ikke brudetogets vej blev pyntet. Der var jo heller ikke noget at pynte med. Kun var alle vinduer tæt besat med smaa, nysgerrige barneansigter.

Det var skik, at brud og brudgom badede aftenen før brylluppet. Det foregik saa diskret som muligt. Aftenen før brylluppet var der iøvrigt stor travlhed. Køksen kogte suppeboller, brudepigerne vaskede de indsamlede ting af, skænkerne gjorde lamperne i stand, pudsede gaffeltøj og stillede borde og bænke op. Ind imellem spiste man aftensmad: øl og smørrebrød. Naar arbejdet var færdigt, fik man kaffe og satte smag paa det nybagte brød.

Bruden fik altid to kjoler til sit bryllup: den sorte, uldne kjole og en kulørt, ulden kjole til søndagsgildet. En kone pyntede hende. Hun kaldtes „redekone“. I gammel tid havde bruden brede, brogede silkebaand, der sammen med perler (vistnok) dækkede hovedet og faldt langt ned ad ryggen. Denne pynt kaldtes „boa“. Men fra slutningen af halvfjerdserne gik man over til langt, hvidt slør og myrtekrans. Enker giftede sig sjældent. Før slørets tid brugte de boa, og efter indførelsen af sløret har der vist ingen enker været, der giftede sig igen. En gravid brud var en stor sjældenhed, og saa foregik brylluppet i stilhed. Bruden maatte ikke vise sig i brudestadsen før ved det sidste maaltid før kirkefærden. Saa vidt muligt havde hun ikke overtøj paa til kirke, og hun beholdt brudedragten paa, til gildet sluttede næste morgen.

Brudgommen havde sort eller tiest blaåt tøj paa. Det var købt i den havneby, hvor han blev afmønstret. Hat havde han ikke paa.

Skænkerne havde ogsaa blaåt tøj paa. Brudepigerne kunne være i sort eller kulørt kjole, men havde stort, hvidt forklæde paa. Ogsaa de smaa brudepiger markerede deres tilhørsforhold med hvide forklæder.

Tidligt om morgenen blev flaget eller flagene ved bryllupshuset hejst under gevær salut. I meget gammel tid blev gæsterne bedt til middag kl. 12 eller 1. Man fik kødsuppe. Bagefter suppekød med kartofler, der spistes af suppetallerkenen. Bagefter risengrød, der spistes af fadene. Men allerede i halvfjerdserne eller tidligere gik man over til kun at indbyde skænkere, brudepiger og nærmeste familie til middag, der stadig bestod af suppe. Men i 1884 holdtes der et bryllup efter gammel skik, hvor alle gæsterne var bedt til middag, kun spiste man nu risengrøden af et nyt sæt tallerkener, hvorfor konerne i køkkenet klagede over, at der var saa megen opvask.

Da man afskaffede det store middagselskab, blev gæsterne bedt til kaffe kl. 1. Bydemanden, der var den ypperste af skænkerne, bød velkommen og placerede honoratiorens. Brudeparret ud for flaget, forældre og allernærmeste slægtninge til højre og venstre for dem. Lige overfor paa yderbænken sad præstens. Resten af selskabet placerede sig, hvor de syntes. Man fik kaffe med sigtebrød eller hvedebrød med smør. Man brugte ikke flødekander, men kummer med ske i. Sukkeret var ofte kandis.

Saa begyndte kirkefærden. Man gik altid. Forrest skænkere og brudepiger parvis, saa brudeparret. Derefter uden egentlig orden nærmeste familie og

saa de øvrige gæster. Musik var der ikke. I kirken skiltes parrerne. Mændene satte sig paa højre side, kvinderne til venstre. Der er kun een kirkegaardslaage, „æ stæet“, men der er to døre i vaabenhuset, en mod syd og en mod nord. De brugtes og bruges stadig saadan, at man gaar ind ad den, der er i læsiden.

Det var yderst sjældent, at der indfandt sig andre i kirken end de indbudte. Skete det, sad de paa de allernederste bænke. Man sang: „Du ledte frem algode Gud.“ Præsten talte til brudeparret, der stod foran ham. Saa fandt vielsen sted, og nu gik brudgommen med ind i brudens stol. Saa sang man: „De knælede med ja mod ja.“

Derefter ofredes, mens man sang: „Det er saa yndigt at følges ad.“ Først brudeparret, derefter skænkere og brudepiger parvis. Alle fem par maatte passe nøje paa at gaa pænt, at vende sig mod hinanden, naar de havde lagt pengene paa alteret, og igen følges ad ned. Derefter ofrede det øvrige følge. Saa forlod man kirken. Nu gik brudeparret forrest, derefter skænkere og brudepiger og saa det øvrige selskab. Rundt omkring stod unge mænd gemt bag hushjørner og bukketjørnshegn og skød bøsser af, naar brudeparret passerede. Det var mest uindbudne. Hjemkommen drak man kaffe endnu en gang. I 1883 holdtes et bryllup, hvor der for første gang serveredes julekage.

Faa aar efter fortsatte man overdaadigheden med smaa kager. Senere afskaffede man første gang kaffe, men indførte til gengæld lagkagen. Ved solnedgang blev flaget strøget under ny gevær salut.

I forrige aarhundrede spistes der aftensmand ved sekstiden og varm mad, det vil sige steg med græskar, rødbeder og syltede svesker ved ellevetiden. I mellemtiden var der danset. Men ved aarhundredskiftet byttedes disse maaltider om. Opvartningen var dog væsentlig den samme. Naar gæsterne havde set gaverne, havde været hjemme for at fodre kreaturerne, kom de for at spise det, der nu var blevet hovedmaaltidet klokken halv syv, undertiden først halv otte. Man sad paa de samme pladser som før. Skænkere og brudepiger bar maden ind. Stegen var skaaret for i køkkenet. Man sang en salme, og naar man havde spist, holdt præsten en tale, undertiden, men ikke tit, talte endnu en enkelt. Undertiden var der forfattet en bryllupssang, der blev afsunget ved bordet. Det var dog ikke nogen sang, der lignede dem, man nu hører ved bryllupper. Dels havde de et salmeagtigt indhold, dels blev de kun skrevet af folk, der kunne. Derfor manglede de ofte.

Var der gamle, syge menesker paa øen, eller var nogle af de indbudte forhindret i at komme, blev der bragt mad ud til dem. Saa vidt muligt gik brudeparret selv ud med det.

Efter spisningen stod tobakskassen til afbenyttelse, men cigarer blev ikke budt om. Det er en ret ny skik. Derimod blev der skænket kaffepunche, dog

I stuenes inventar spores endnu søfartens betydning. Fajancerne er hjembragt til forskellig tid. Øverst til højre ses et brudepar med brudepiger og skænkere. David Yde Andersen fot. 1943.

vist ikke ved spisningen. Ret hurtigt blev bordene ryddet ud, og saa tog dansen sin begyndelse. Den fulgte og følger stadig et fastlagt ceremoniel: Alle brudepiger kom ind. De stillede sig i en række langs den ene væg. De to i midten havde en flaske brændevin og et glas. I dag er det en bakke med glas, og i flasken er der vin eller saftvand. Uden for dem stod de to andre brudepiger med hver en stor, gammel messingstige med tændt lys, yderst de smaa brudepiger med smaa lys i smaa stager. Saa spillede spillemanden op til den gamle, ejendommelige brudedans, der nu ikke danses mere, den er for meget længe siden blevet afløst af valsens. Bydmanden gik over gulvet og bød bruden op. Han dansede et par gange rundt med hende, saa stillede de sig foran spillemanden, løftede den haand, de holdt hinanden med, højt i vejret og hilste spillemanden, mens han spillede en lille, ejendommelig tremulant. Saa gik de et par skridt til siden og stod foran brudepigerne. De skænkede ham en snaps, og naar han havde drukket den, fulgte han bruden paa plads. Saa gentoges – gentoges – hele ceremoniellet, først med brudgommen, saa med de tre andre skænkere, derefter med fader og svigerfader, men ikke med eventuelle andre forlovere, og til sidst med bedstefædre, om de skulle være der, undertiden ogsaa brødre. Saa blev lysene baaret ud, og brudepiger og

skænkere danser. Under hver af disse danse blev der ivrigt afskudt geværer udenfor, de fleste skud faldt, naar brudeparret dansede.

Derefter gik bydemanden ud og indbød de unge ugifte mænd, der ikke var bryllupsgæster, til at komme og deltage i dansen. Det hed at blive „bedt til drikken“. I 1909 erklærede en brud, at det altid havde irriteret hende, at mændene skulle med, og pigerne blive udenfor, derfor ville hun have pigerne med ogsaa, og siden har det været skikken. Vinduerne til balsalen maatte ikke være tildækket. Alle unge og børn skulle have fornøjelsen af at se brudedansen. De ældre sad hjemme og hørte skuddene og sagde: „Saa, nu danser de brudedans“. Lidt senere kom et par af brudepigerne eller skænkerne ud med et fad kage til børnene.

Efter den sidste dans var ballet frit, det vil sige, saa længe man afholdt bryllupperne i hjemmet blev mændene delt i skift, fire i hvert, flere kunne en stue som regel ikke tage. Først de nærmeste slægtninge, og derefter efter alder. Der behøvedes næsten ingen regulering. Alle kendte nøje hinandens alder. Der dansedes vals, polka, firetur, sekstur og desuden undertiden fannikkedans og en gang imellem den gamle folkevisedans, der dansedes efter sang. Hvert skift fik fire danse, saa trak spillemanden en disharmonisk, gennemtrængende trille „æ hwiss“ paa violinen, og saa var det næste skifts tur.

Ved 10–11-tiden var der pause, hvor man gik hjem og malkede, og pigerne skiftede over til lysere og mindre fine kjoler, der bedre kunne holde til den lange nats strabadser. Saa var der kaffebord, og senere paa natten kom „skaalen“ ind. Den havde man ogsaa ved andre større baller, og den bruges undertiden endnu, kun er kaffepunchen nu erstattet af en halv kop kaffe med fløde i. To mænd kom ind fra køkkenet med en bakke med en del punchekopper paa. I døren løftede de bakken højt op og begyndte at synge:

Hal ud i læ, du liden stalbroder,
 jeg drikker dig til,
 og drik som du vil.
 Drik pæglen herud
 for dig og din broder.
 gør hannem god ret,
 saa sjunger vi let,
 saa kommer der ingen
 i klammer og træt
 i dette vort lav, i dette vort lav.
 Ja skam faar den, som ikke
 vor selskabs skaal vil drikke.
 Hurra, hurra, den skaal den er bra(v)
 drik den a(v).

Inden de var halvfærdige med verset, havde de fleste mænd rejst sig, og nu stod alle i en klynge om skaalen og sang. Nogle tog en kop og drak. De to

bevægede sig lidt omkring i stuen, for at alle kunne faa deres part. Imens sang man:

Saa lader vi den skaal gaa runden om
 og gøre hverandre god lige.
 Og hvo som ej drikker den skaal til bunds,
 han elsker dog ej vore piger.
 Den skaal vil jeg drikke for kæresten min
 og lader den skænke for broderen din,
 :/ som sidder ved din venstre side. /:

Naar alle havde faaet sin skaal, bragtes bakken og de tomme kopper ud igen. Violinen tog fat paa melodien. Kvinderne sprang op, alle tog hinanden i hænderne og begyndte at løbe rundt i takt. Da salen var saa alt for lille, løb man ud og ind i bugter, imens man sang videre:

I aften vi ere forsamlede her
 med glæde og lystighed tilsammen.
 Maaske det i morgen kan være ubekvem,
 den ene saavel som den anden.
 Vi holder os lystige paa skikkelig maner
 og bruger en liflig musik derved,
 som os kan fordrive al sorgen.
 Saa bliver vi her til imorgen.
 Se tiden kommer, og tiden den gaar,
 og alle ting monne forandres,
 og som vi er i vore blomstrende aar,
 saa monne vi snarligen vandre.
 Der hjælper slet ingen bekyrninger til,
 for det skal dog være, som Gud det vil
 :/ allervakreste kære Sofie. /:

Har jeg ej af guld mange lommer fuld,
 jeg dog fornøjet er.
 Kærligheden din min rigdom er
 om jeg ej ejer mer.
 Før skal ild og vand blive haard som sand
 og ilden kold som sne,
 førend nogen mand mig beskylde kan
 for en ubestandighed.

Alle stjerner skal i hobetal
 paa jorden falde ned,
 førend nogen mand mig beskylde kan
 for en ubestandighed.
 Og lystig paa det ene ben og lystig paa det andet
 og lystig paa dem begge to
 saa gaar vi med hverandre.
 tra-la-la-la-la-la.

Og nu har skaalen gjort sin ret,
 og hej kom faldera,
 og den er paa sin ende sat,
 og hej kom faldera,
 ja baade kan vi se og kende,
 glasset staar paa ravgal ende.
 Langs paa, langs paa, kommer aldrig tværs paa.

Og vi gaar ej fra dette hus,
 før vi ser morgenstjerne.
 Saa ville vi tage os en rus,
 og det saa ville vi gerne.
 tra-la-la-la-la-la-la.
 Saa skal I se et underligt spil,
 hvor Mandøkarle kan danse,
 hvor herligt de kan trippe om,
 hvor herligt de kan svanse,
 trip og trap som de kan bedst
 paa jorden som en omskoet hest.
 Tra-la-la-la-la-la-la.

Noget senere, ca. ved tretiden, maaske lidt senere, var der smørrebrød med øl, kaffe og the. Man smurte selv. Brødet kom i store stabler paa fade. Der var smør og nogle faa forskellige slags paalæg. Saa gik de ældre hjem. Ungdommen fortsatte til den lyse morgen. Til sidst dansede man „spids Hamburger“ og sang:

Solen den vækker op,
 og vi skal hjem og sove.
 Hejdidelit dilalala, hejdidelit dilala.

Saa „skejede man ud“. Skulle brudeparret sove et andet sted, fulgte hele skaren dem til dørs. Var det godt vejr og rent føre, tog man undertiden hinanden i hænderne, dansede rundt i kreds og sang: „Der var en skøn jomfru paa vor land“. Man skyndte sig hjem gottende sig over alt det, brudeparret nu skulle ind og opdage: at bundbrædderne var taget af sengen, eller dynevaaret syet sammen med pudevaaret, eller hvilke andre hundekunster, der var lavet i nattens løb.

Næste aften holdtes der gilde for køksene og deres hjælpere, brudepiger og skænkere. Saa spiste man levninger, sang, og undertiden dansede man igen. Saa var der nogle, der havde stjaalet noget af brudens tøj, og saa holdtes der auktion. Auktionsholderen optraadte altid i uniform, i hvert fald med uniformskasket, det vil sige en kasket med et halmbaand om. Han havde altid en skriver med. Selve auktionen var en parodi paa strandauktionerne. Pointet

var, at brudgommen altid fik tilslaget, men man gjorde alt for at forhindre ham deri. Der blev sagt mange vittigheder og megen sludder, men alle var jo i humør. Sent paa aftenen eller tidligt paa natten gik man hjem. Havde brylluppet været om torsdagen, havde man nu en dag at puste ud i.

Om søndagen „gik unge folk i kirke“. Bruden maatte da have ny kjole paa. Om eftermiddagen var der gilde for den nærmeste familie.

Næste dag kom skænkere og brudepiger for at bringe de laante sager ud. Selv om man havde en liste over de laante ting, kunne det volde vanskelighed at finde det rette hjemsted til fajance og „gaffeltøj“. Saa spiste man til aften, og saa var det umuligt at vride mere fornøjelse ud af det bryllup, naar man undtager, at der var samtalestof til mange aftener. Traktementet havde været jævnt baade ved brylluppet og alle disse smaa eftergilder, men humøret havde været højt. Alle var opsat paa at fornøje sig i den korte vintertid, hvor venner og familie var samlet.

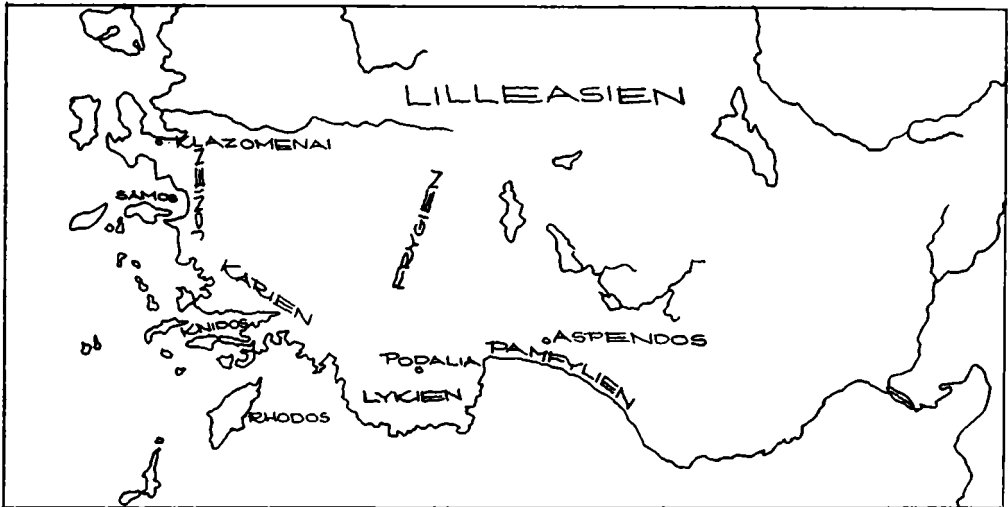

Fig. 1. Kort over det sydlige Lilleasien.

Et lykisk skattefund

Af OTTO MØRKHOLM

PÅ LILLEASIENS SYDKYST rager landskabet Lykien frem som en bastion. Imponerende bjergkæder, der sine steder når højder på over 3000 m, gennemkrydser landet, adskilt af magre højsletter og snævre floddale, der kun kan give et karrigt udkomme til en spredt befolkning af bønder, hyrder og jægere. Der findes kun få havne langs den farlige klippekyst, og forbindelsen over land til nabo-distrikterne Karien, Frygien og Pamfylien er på grund af bjergene til det yderste besværlig, mange steder plat umulig. Det er da ikke noget under, at Lykien før Alexander den Stores tid dannede en enklave i middelhavsverdenen. Dets politiske afhængighed af Perserkongen var mere nominel end reel, og dets kortvarige gæstespil som medlem af det attiske søforbund omkring midten af 5. århundrede f. C. blev ikke af større betydning. Lykierne holdt fast ved deres urgamle traditioner og fulgte kun i begrænset omfang med i middelhavskulturens strålende blomstring under Grækernes føring. Således bevarede de deres eget alfabet, der er en særlig udformning af det græske, langt ned i 4. århundrede f. C., og græske etnografer beretter, med deres sædvanlige glæde over det exotiske, om det mærkelige matriarkat, som de fandt rådende der. „På et punkt har Lykierne en

særlig skik og kan ikke sammenlignes med noget andet folk“, siger Herodot. „De tager navn efter deres mødre og ikke efter fædrene. Når man spørger en Lykier, hvem han er, nævner han sin mødrene oprindelse og fortsætter derefter med sin moders aner på kvindesiden. Og hvis en lykisk kvinde ægter en slave, bliver deres børn regnet for ægtefødte. Men hvis en mand, ligemeget hvor fornem han er, tager en fremmed kvinde eller frille til sig, opnår børn af denne forbindelse ikke borgerret“.

Vort kendskab til dette særprægede oldtidsfolk er ikke særligt dybtgående. De klassiske forfattere nævner dem kun i forbifarten, og de ca. 150 kendte lykiske indskrifter fra tiden før Alexander den Store er endnu ikke tydet med fuldstændig sikkerhed. Vigtige er selvfølgelig de arkæologiske vidnesbyrd, der røber en stærk indflydelse fra græsk kunst allerede fra slutningen af 6. århundrede f. C., men egentlige udgravninger i dette vanskeligt tilgængelige land har været forbavsende få. Omkring år 500 f. C. begynder den omfattende lykiske udmøntning af sølv, også den et vidne om en vis græsk indflydelse. Gennem 5. og 4. århundrede f. C. er de lykiske mønter den rigest flydende kilde til landskabets historie. Utallige småfyrster kendes kun fra deres mønter, og ved forsøget på at placere dem i tid og sted må man bygge på dette samme materiale. Også om deres indbyrdes forhold, alliancer og stridigheder kan mønterne undertiden give oplysninger. Der er således ingen tvivl om, at når tiden engang er moden til at skrive en virkelig Lykiens historie i oldtiden, vil en fuldstændig fortegnelse over de lykiske mønter udgøre den vigtigste del af værket.

Under disse omstændigheder var det med særlig glæde, at Den kongelige Mønt- og Medaillesamling ved hjælp af en rundhåndet bevilling fra „Nationalmuseets Jubilæumsfond af 1957“ så sig i stand til i 1959 at erhverve en komplet typesamling fra et vigtigt skattefund af lykiske mønter. Fundet blev gjort i efteråret 1957 i nærheden af Podalia, det nuværende Emali. Det omfattede flere hundrede sølvmønter fra første halvdel af 4. århundrede f. C. og vakte især opmærksomhed derved, at flere af fundets typer var hidtil ukendte.

Een af de repræsenterede fyrster bærer det gode græske navn Perikles; utvivlsomt opkaldt efter den attiske statsmand. Den lykiske Perikles havde held til at samle en anseelig del af sit land under sig. Hans styre varede fra c. 400 f. C. indtil 362 f. C., da den bekendte Maussollos af Karien bragte Lykien under sit herredømme og gjorde ende på de mange småfyrsters udmøntninger. To mønter fra Perikles har fundet vej til Møntsamlingen, en stater (således kaldes hovedmønten i ethvert græsk møntsystem) med et skæget modvendt hoved på forsiden og en kæmpende kriger på bagsiden samt en diobol med en kæmpende dyregruppe, løve og tyr, på forsiden og på bagsiden

et Athenahoved med korinthisk hjelm (fig. 2-3). Det skæggede mandshoved påkalder den allerstørste interesse. Ideen med at vise hovedet en face kan kunstneren have hentet fra samtidige lilleasiatiske mønter, f. ex. fra Rhodos og Klazomenai; men mens det i disse tilfælde er guder, der er fremstillet, så synes vor skæggede mands urolige og pathetiske udtryk at vise, at vi her står overfor et menneskeportræt, i så fald selvfølgelig et billede af Perikles selv. At hovedet er forsynet med en krans taler ikke imod denne opfattelse, da der i forvejen kendes sikre fyrsteportrætter med krans om hovedet netop fra Lykien. Bagsidens stående kæmpende kriger er et almindeligt motiv i græsk kunst, kendt både fra den store skulptur og fra møntfremstillinger, f. ex. fra Syrakus på Sicilien og Lokris i Mellemgrækenland. En sammenligning med den her afbildede mønt fra Lokris (fig. 4) viser tydeligt den lykiske fremstillings svaghed: den lykiske kriger er så underlig balletagtig i sine bevægelser. Denne ringe kunstneriske kvalitet harmonerer usigeligt dårligt med den imponante forsidefremstilling.

Diobolens forside er direkte kalkeret efter en velkendt mønttype fra byen Akanthos i Nordgrækenland (fig. 5). Hermed er forbundet et glimrende Athenahoved en face, der i betragtning af det lille format må siges at være et vidunder af stempelskærerkunst (originalen er kun 12 mm i diameter!). Hvordan man overhovedet kan udføre sådanne detaljer som den lille sphinx, der sidder på kanten af Athenas hjelm og bærer hendes venstre hjelmbusk, er nærmest en gåde.

En samtidig til Perikles var Mithrapata, som det fremgår alene af den omstændighed, at begges mønt forekom sammen i skattefundet fra Podalia. Fire af denne fyrstes mønter er erhvervet (fig. 6-9). På forsiden viser de enten et løvehoved i profil, sådan som det er anvendt på Knidos' mønter allerede fra 6. århundrede f. C. (fig. 10), eller også en løvemaske, der er overtaget fra den mønttype, som øen Samos indførte i året 394 f. C. (fig. 11). Bagsidernes fremstillinger er mere originale. I nogle tilfælde benyttes den typisk lykiske triskel, en ring med tre ben, sandsynligvis et solsymbol af samme karakter som det nordiske hagekors. Den anvendes uhyre hyppigt på mønterne fra Lykien, enten som type eller bitegn. Et Hermeshoved eller en delfin er anvendt som bitegn på vore mønter (fig. 8 og 9). Af større interesse er imidlertid det hidtil ukendte pragtfulde portræt af Mithrapata, som smykker bagsiden på fig. 6 og 7. Ud af intetheden er her trådt et af de bedste tidlige græske portrætter, som overhovedet kendes, i en udformning, som er typisk for det 4. århundrede f. C., hvor den klassiske idealisme udsættes for de første angreb fra en mere nuanceret, mere realistisk strømning, der udspringer af den stadig stigende interesse for det individuelle. I portrættet af Mithrapata er de idealiserende træk stadigvæk tydelige, men den store, orientalske næse og den

2

3

4

5

Fig. 2-3. Stater og diabol slået af Perikles. Fig. 4. Lokris. Stater. 4. årh. f. C. Bs.
Fig. 5. Akanthos. Tetradrachme. C. 400 f. C. Fs. Fig. 3 3 : 1, de øvrige 2 : 1.

mærkeligt vigende pande viser, at kunstneren har gjort sig umage for at indfange sin models individualitet.

En tredje lykisk fyrste, Zakhaba, var i møntfundet repræsenteret af en enkelt type. På forsiden er fremstillet en løvemasker, mens bagsiden optages af et modvendt Athenahoved med tre hjelmkranser (fig. 12). Utvivlsomt er der

6

7

8

9

10

11

tale om en reproduktion af Phidias' berømte statue af Athena Parthenos på Athens Akropolis, oldtidens berømteste skulptur. Inspirationen er dog næppe kommet direkte fra Athen til Lykien, men har taget omvejen over Sicilien. Zakhabas Athena er nemlig en forbløffende nøjagtig kopi af et af den græske møntkunsts anerkendte mesterværker, en syrakusansk tetradrachme skåret af Eukleidas (fig. 13). Man har længe været klar over, at de sicilianske, specielt syrakusanske, pragtmønter fra slutningen af det 5. århundrede f. C. er blevet beundret og livligt efterlignet mange steder i den græske verden, men det er dog en overraskelse, at selv det fjerne Lykien har åbnet sig for disse strømninger. End mere overraskende er den lykiske efterlignings meget høje kvalitet. Der er ikke dette svælg mellem original og efterligning, som gør visse kopier fra Grækenland og Lilleasien så triste.

De næste mønter fra fundet (fig. 14 og 15) har væsentlig historisk interesse. Typerne er de velkendte: på forsiden, løvemasker; på bagsiden, den lykiske triskel. Den første mønt er slået af en fyrste ved navn Trebänimi, som bagsidens indskrift fortæller. På forsiden ses under løvemasken en lille triskel og et T, som sandsynligvis angiver byen, hvor mønten er slået. Den anden mønt er signeret af Zämu, men inde i triskelens ring ses igen et T. De identiske mønttyper og den fælles stil indikerer nu tydeligt, at mønterne er slået samme sted, og forekomsten af så ensartede eksemplarer i eet og samme skattefund viser, at de må stamme fra omtrent samme tid. Vi må altså slutte, at fyrsterne Trebänimi og Zämu var samtidige og at de i hvert fald i en periode har været allierede og har slået mønt i samme by. Nu har man allerede i lang tid kendt nogle lykiske mønter, hvor begge fyrstenaavne var forenede, men det blev almindeligvis forklaret således, at det ene navn var et patronymikon, d. v. s. man antog, at møntindskriften skulle forstås som Trebänimi, søn af Zämu, eller omvendt. Først skattefundet fra Podalia viser, at de tidligere kendte mønter må opfattes som virkelige alliancemønter. En lille, tilsyneladende ubetydelig brik i det puslespil, som hedder Lykiens historie, er bragt på plads.

Endelig har Møntsamlingen fra samme fund erhvervet en drachme fra byen Aspendos i nabodistriktet Pamfylie (fig. 16). På forsiden galoperer en rytter frem med hævet spyd, mens bagsidens vildsvin tager det med stor ro. Foroven på bagsiden er indstempet et lille kontramærke i form af et tyrehoved set forfra. Anvendelsen af sådanne kontramærker til at garantere mønternes kvalitet og gøre dem gangbare i videre områder er særlig hyppig i det sydlige Lilleasien netop i denne periode, begyndelsen af 4. århundrede f. C.

Betragter man møntfundet som helhed, bliver dets betydning end mere

12

13

14

15

Fig. 12. Zakhaba. Tetrobol. Bs. Fig. 13. Syrakus. Tetrachme. Før 400 f. C. Bs.
Fig. 14. Trebānīmi. Stater. Fig. 15. Zāmu. Stater. Fig. 12 3 : 1, de øvrige 2 : 1.

åbenbar. Dets værdi for den politiske historie er allerede blevet berørt og er i sig selv så iøjnespringende, at yderligere insisteren derpå turde være overflødig. Men også på kunst- og kulturhistoriens område giver dette møntfund anledning til videre overvejelser og åbner nye perspektiver. At de lykiske fyrsters mønttyper meget ofte er efterligninger af de græske bystaters mønter, er ikke nogen nyhed; at det undertiden kan knibe med efterligningernes kvalitet, som det er tilfældet med den stående kriger på bagsiden af Perikles' stater (fig. 2), kan heller ikke overraske i betragtning af Lykiens beliggenhed i periferien af den græske kulturkreds. Mere forbavsende er det allerede, at forbillederne undertiden hentes fra den græske møntkunsts højborg, det fjerne Sicilien (se fig. 12–13) og virkelig når en kvalitet, som ikke står så langt tilbage for originalens. Og nærmest sensationelt virker det, at man i Lykien har kunnet koncipere og udføre så egenartede og gode kunstværker, som det lille Athenahoved fig. 3 og portrætterne af Perikles og Mithrapata (fig. 2 og fig. 6–7), der langt overgår de fleste samtidige mønttyper i kraft og originalitet. Disse pragtværker må være skabt af Grækere, sandsynligvis omvandrende kunstnere, som ved de lykiske fyrstehoffer har fået lejlighed til at udfolde deres talent. Og af mødet mellem græske kunstnere og de halvciviliserede lykiske fyrster udsprang noget nyt, en portrætkunst som ikke kunne opstå indenfor den græske bystats snævre rammer, hvor den enkelte person altid opfattedes som et led i en større social og religiøs sammenhæng. I Lilleasien traf Grækerne udenfor deres egne byer en væsensforskellig social struktur, koncentreret omkring de mange fyrster af persisk eller indfødt oprindelse. Nominelt var disse vel underkastet den persiske storkonge, men i virkeligheden udøvede de et så temmeligt uindskrænket despoti, som deres fjerne overhoved kun undtagelsesvis fandt sig foranlediget til at blande sig i. At disse despoter har været afholdt af Grækerne, kan næppe påstås, men de har i hvert fald været et interessant fænomen i græske øjne. Allerede i sidste halvdel af femte århundrede f. C. var tankerne om den af sine omgivelser uafhængige personlighed, „overmennesket“, begyndt at forurolige de græske filosoffer, og her, i Lilleasien, mødte der dem en virkelighed, som ikke på nogen måde stod tilbage for deres teoretiske betragtninger over dette emne. På denne baggrund er det forståeligt, at disse historisk set ubetydelige småfyrster kom til at spille en så mærkelig og afgørende rolle i den græske portrætkunsts udvikling. De græske stempelskærere tøvede ikke med at anbringe dem på den plads på mønterne, der tidligere tilkom guderne, og som senere, i hellenistisk tid, reserveredes den guddommeliggjorte hersker. Samtidig fordybede de sig i deres modellers individualitet i en grad, som man ikke tidligere havde kendt i græsk kunst, utvivlsomt under indtryk af det fremmedartede miljø. Det femte århundredes afbildninger af græske stats-

mænd og åndspersonligheder var praktisk taget alle stærkt idealiserede, som man kan se f. ex. af den berømte statue af digteren Anakreon i Ny Carlsberg Glyptotek. Kunstnerne stræbte efter, som det siges om een af dem, „at gøre ædle mennesker ædlere“. Mod denne bestræbelse reagerede det fjerde århundrede, først og kraftigst indenfor den lilleasiatiske møntkunst, senere også i den store skulptur. Portrætterne af Perikles og Mithrapata ligger lige ved oprindelsen til en tradition, som på godt og ondt har præget den europæiske kunsts og kulturs udvikling: opdagelsen af det individuelle. Deraf deres betydning.

16

Fig. 16. Aspendos i Pamfylia. Drachme. 2 : 1.

Fig. 1. Stynede Popler. (Tegnet af B. Brorson Christensen 1960).

Ertebølle tidens Fangstfolk og Bønder

Af J. TROELS-SMITH

SOM ET Karaktertræk i det danske Landskab staar stynede Pile og Popler langs Gærder og gamle Gaarde. Som Trolde staar de dér med massive Kroppe og store, runkne Hoveder, hvorfra en vilter Haarpragt stritter til alle Sider. Ja, saadan ser stynede Træer ud. Man kapper Stammen i Mandshøjde, og med Aars Mellemrum afskærer man Grenene, saaledes at der stadig kan vokse nye, smækre Kviste ud. Men hvorfor gør man det, og hvor gammel er denne Skik? Det er en lang Historie, og dermed er vi ved Emnet for denne Artikel: Ertebølle tidens Fangstfolk og Bønder.

Ertebølle-Kulturen er først og fremmest blevet kendt ved Undersøgelse af de saakaldte Køkkenmøddinger, store Ophobninger af Muslingeskaller blandet med Oldsager. Disse Skaldynger kendes i stort Tal fra den nordlige Del af Danmark, hvor de ligger umiddelbart ovenfor Stenalderhavets nu hævdede

Strandlinie (Fig. 4). Køkkenmøddingerne er klassiske arkæologiske Fund paa samme Maade som Pælebygningerne i Schweiz og Hulemalerierne i Frankrig og Spanien. Da Køkkenmøddingerne blev kendt i første Halvdel af forrige Aarhundrede, gav Opdagelsen Genlyd i den daværende lærde Verden, og Ordet „Køkkenmødding“ er blevet overtaget som et Fagudtryk i flere europæiske Sprog.

Disse Oldtidsminder blev første Gang videnskabeligt undersøgte i 1848 af en Komité bestaaende af Arkæologen Worsaae, Zoologen Japetus Steenstrup og Geologen Forchhammer. Denne første Køkkenmødding-Komité blev i 1890-erne afløst af den anden Køkkenmødding-Komité med Arkæologen Sophus Müller som den drivende Kraft, og i 1937 dannedes den tredje Køkkenmødding-Komité paa Initiativ af Botanikeren Knud Jessen. Disse mange Køkkenmødding-Komitéer er Udtryk for Vanskeligheden ved at løse det saakaldte Køkkenmødding-Problem: Spørgsmaalet hvorvidt Køkkenmøddingerne skyldes 1) en Fangstkultur ældre end det ældste Agerbrug i Danmark, 2) en Fangstkultur samtidig med det ældste Agerbrug eller 3) en Fangst- og Bondekultur, der ikke blot kendte til Jagt og Fiskeri, men ogsaa til Korn dyrkning og Kvægavl. – Stadig er nye Momenter bragt ind i Diskussionen, og gennem fornyede, mere forfinede Udgravningsmetoder er det forsøgt at naa til en klarere Erkendelse. Hver af de ovenfor nævnte Tolkningsmuligheder har eller har haft sin Gruppe af Tilhængere, og i denne Artikel vil Ertebølle-Kulturen derfor blive skildret ud fra den Opfattelse, som Forfatteren er naaet frem til gennem mangeaarige Studier. De, der interesserer sig for den standende Diskussion, henvises til Johannes Brøndsted „Danmarks Oldtid“, Bind I, „Stenalderen“, Udgaverne fra 1938 og 1957, C. J. Becker „Stenalderbebyggelsen ved Store Valby i Vestsjælland“ (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1954), J. Troels-Smith „Ertebøllekultur – Bondekultur“ (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1953) og J. Troels-Smith „Ivy, Mistletoe and Elm. Climate Indicators – Fodder Plants“ (Danmarks Geologiske Undersøgelse. IV Række, Bind 4, Nr. 4. 1960).

Men for ret at kunne forstaa Ertebølle-Kulturen er det nødvendigt ogsaa at skildre, hvad der ligger forud, Vedbæk-Kulturen, og det der følger efter, Indvandringen af et Hyrdefolk i Dyssetiden. Endvidere bliver det nødvendigt at se ud over Danmarks Grænser for at faa Baggrunden for det, der sker. Alt i alt kommer Emnet saaledes til at omspænde ca. 1000 Aar, nemlig Tiden fra ca. 3500 til 2500 f. Chr., eller sagt paa anden Maade: den sidste Del af atlantisk og første Del af subboreal Tid.

Nærværende Artikel slutter sig til „Senglacialtidens Jægere“ og „Magle-mosetidens Jægere og Fiskere“, som tidligere er publiceret her i Nationalmuseets Arbejdsmark (henholdsvis i 1955 og 1957).

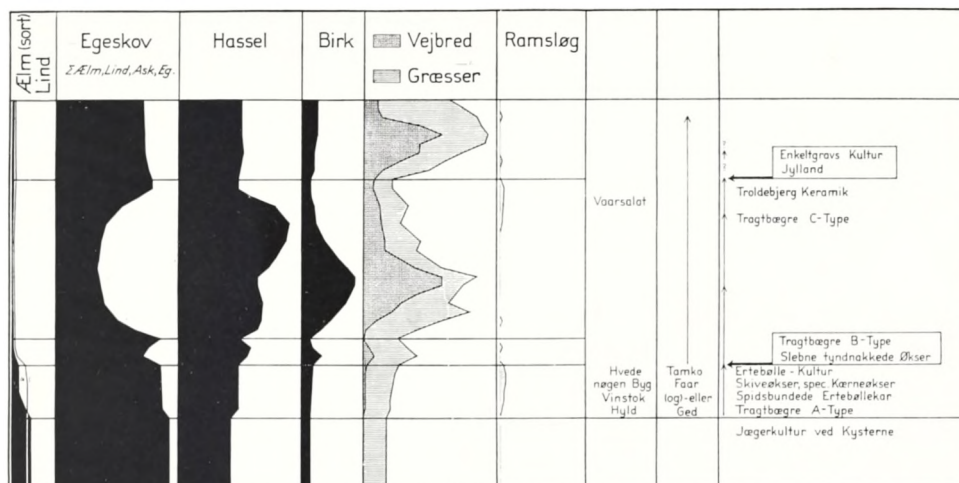

Fig. 2. Schematiseret Pollendiagram. Umiddelbart over den nederste vandrette Linie (over: Jægerkultur ved Kysterne) begynder Ertebølle-Kulturen, samtidig med at Elmen gaar tilbage, og der optræder Pollen af Hvede, Byg, Vinstok, Ramsløg og Hyld. – Umiddelbart over den anden vandrette Linie, fra neden (ud for Pilen, der angiver de ældst daterede Fund af Tragtbægere af B-Type og slebne, tyndnakkede Økser) kommer den første Bolge af Hyrdefolk til Egnen. Den næste Bolge kommer ved den tredje vandrette Linie. Endelig markerer den fjerde vandrette Linie den østdanske Enkeltgravs-Kulturs Optræden. Ogsaa denne Kultur var en Hyrdekultur. (Efter J. Troels-Smith 1953).

FANGSTFOLK I ATLANTISK TID

a. Naturforhold.

I den sidste Del af atlantisk Tid, d. v. s. 100-Aarene før Aar 3000 f. Chr., var Fordelingen af Land og Hav anderledes end nu. Den nordøstlige Del af Danmark laa lavere i Forhold til Havfladen, saaledes at den nordlige Del af Jylland var delt op i adskillige større eller mindre Øer. Ved Frederikshavn kan man stadig se den daværende Kystlinie ca. 12–13 m over den nuværende Havflade. Langs en Linie fra Nissum Bredning til den nordlige Del af Falster falder Stenalderens og Nutidens Strandlinie sammen. Sydvest for denne Linie laa Landet dengang højere end nu. Herom vidner undersøiske Bopladsler, bl. a. fra Kolding Fjord. Og ved Kiel er der fundet Bopladsler i 8–9 m's Dybde. Østersøen Syd for de danske Øer var altsaa dengang betydelig mindre. Siden er der sket det, at den nordlige Del af Danmark langsomt er hævet op, og den sydlige Del er sænket – begge Dele Eftervirkninger af det Tryk, som Glacialtidens vældige Ismasser udøvede paa Jordskorpen.

Klimaet var dengang varmere end nu. Vi maa regne med, at Gennemsnitstemperaturen for Juli Maaned har ligget omkring 20° C., og Vintrene maa have været milde. Det er muligt at paavise mindre Klimasvingninger indenfor den sidste Del af atlantisk Tid. Køliger Perioder med større Nedbør og ringere Fordampning er blevet afløst af varmere Perioder med mindre

Nedbør og større Fordampning. Disse Svingninger i Klimaet medførte, at Vandspejlet i Søer og Moser steg eller faldt i Takt med disse, og ved Kysten steg Havspejlet i Perioder, hvor Landisen (Resterne af Istidens vældige Bræ-Omraader) afgav store Mængder Vand til Verdenshavet, og omvendt faldt Havspejlet i Perioder, hvor Nedbøren blev bundet i Form af Sne og Is og ophobet i Gletcher-Omraaderne.

Landet var dækket af en tæt Urskov. Kun nær de indskaarne Kyster, langs Aaer og Søer fandtes Bræmmer af mere aabent Terræn. Det vigtigste Skovtræ var Linden, paa den gode Bund fulgt af Elm og paa den mere magre Bund af Vinter-Egen. I Lavninger har vokset Stilk-Eg og stedvis lidt Ask og El. Hasselen har haft svært ved at klare sig, hist og her har den staaet som en gold Underskov, andre Steder har den forsøgt at sende lange, ranglede Stammer op mellem Træernes tætte Kroner for at faa Del i det livgivende Lys. Lyselskende Træer som Birk, Fyr, Asp og Røn har haft svært ved at klare sig mellem de skyggende Skovtræer. Kun de, der i Modsætning til Højskovens Træer var i Stand til at staa med Rødderne i Vand som El og Pil, formaaede at brede sig langs Aaer og Søer. Længere ude langs Søbredderne fulgte den yppige Rørsump med et Væld af Urter: Hjortetrøst med blegrøde Blomster, den gule Fredløs, store Tykninger af gulgrønne Tagrør, og længere ude i Søerne Klynger af blaagrønne Søkogleaks. Paa beskyttede Steder bredte gule og hvide Aakander deres Blomster ud over Vandoverfladen mellem de runde Blade.

I Forhold til det rige Dyreliv i Senglacialtid, tidlig boreal Tid og til en vis Grad i boreal Tid er Vildtmængden i atlantisk Tid yderst sparsom. Kun Vildsvinet har haft gode Levevilkaar. Med sit plovskærformede Hoved har det kunnet pløje Skovbunden op og derved finde frem til spiselige Rødder, og om Efteraaret er Vildsvine-Flokkene søgt til Omraader, hvor Egen stod tæt, for at gøre sig til gode med Agern. Smaa Bestande af de gazelleagtige Raadyr har formentlig kunnet klare sig i Skoven, og hvor gamle Træer ved deres Fald frembragte Lysninger, saa Græs og Urter fik Sol en stakket Tid, kunde man være sikker paa at træffe disse graciøse Dyr. Mindre Flokke af Kronhjort har ogsaa kunnet trives i mere lysaabne Ormaader, f. Eks. nær Kysterne.

Uafhængigt af Skovens Mangel paa Føde i Form af Græs og Urter har Pindsvinet været. Det har puslet rundt og fundet Orme, Maddiker og Insekter. Og ved Søer og Aaer har Bæveren bygget sine sindrige Dæmninger og gjort sig til gode med unge Træers friske Bark. Men hvor der er Vildt, er der ogsaa Rovdyr. Ræv og Grævling har haft deres Huler, Ulve har i frostklare Nætter tudet mod Fuldmaanen, Ilderen har plyndret Fuglereeder, Vildkatten har siddet i Træerne og luret paa Bytte, og ved Søer og Aaer har Odderen kunnet leve højt paa Fisk: Gedde, Aborre, Skalle og Suder.

Fig. 3. De ældste Kornsorter i Danmark. Fra venstre mod højre ses Einkorn, Emmer, almindelig Hvede, Dværg-hvede og seksradet Byg. $\frac{3}{4}$. (Efter Gudmund Hatt 1937).

Vi kender ingen Fund af Sangfugle fra denne Tid; men det er rimeligt at forestille sig, at Smaaafugle, der har levet af Insekter og Larver, har haft gode Levevilkaar, særlig nær Kysterne og de ferske Vande. Og paa stille, sollyse Foraarsmorgener har Luften kimet af Fuglesang. I Moser og ved Søer har Svømme- og Vadefugle ruget. Rovfuglene har nok heller ikke manglet: Høg og Falk, Musvaage og Fiskeørn. Men til Trods for den store Rigdom, der utvivlsomt har været paa baade Fugle og Fisk, saa maa den mørke atlantiske Urskov som Helhed have været et lidet tiltrækkende Jagtrevir – set fra en Jægers Synspunkt. Anderledes ved Kysten, hvor de mange Fjorde og Bugter, skærmet af smaa Holme, afgav ypperlige Levevilkaar for Sæler. Særlig Graasæl, men ogsaa Ringsæl yngede her, og somme Tider kom Flokke af Grønlandssæler ind gennem de snævre Sunde. Smaahvaler som Marsvin, Øresvin, Spækhugger, ja selv Delfiner har boltret sig i Bølgerne. Hertil kom Havets Rigdom paa Fisk: Torsk, Rødspætte, Hornfisk, Pighaj m. fl. Om Efteraaret og Vinteren maa vi regne med et stort Træk af Fugle Nord fra: Sangsvane, Edderfugl, Sortand, Fløjlsand, Knortegaas og mange andre. Hertil kommer de mere stationære Fugle som Maage, Graagaas og Graaand. Rugende paa smaa Holme fandtes dengang den nu uddøde Gejrfugl – denne mærkelige, til Dykning efter Fisk højt specialiserede Fugl med forkrøblede, luffelignende Vinger, Jægeren langt overlegen, naar den var i Vandet, men et let bytte paa

det faste Land. Ogsaa den krøltoppede Pelikan fandtes her dengang, nu skal vi helt til Sortehavets Kyster for at finde den.

b. Vedbæk-Kultur.

Det er karakteristisk, at vi fra sen atlantisk Tid ikke kender Bopladser fra det Indre af Danmark. Dermed være ikke udelukket, at enkelte Familier fra Tid til anden ad Aaerne drog ind i Landet for at fiske og jage, men de Bopladser, vi kender, er alle knyttet til Havkysterne: fra Jylland den ældste Del af Bebyggelsen ved Dyrholmen, fra Samsø en Række smaa undersøiske Bopladser, lavtliggende Bopladser i Gislinge Lammefjord og langs Amagers Kyst, den ældste Bebyggelse henholdsvis ved Bloksbjerg og Henriksholm og endelig Vedbæk Boldbaner, de tre sidstnævnte beliggende Nord for København. Hermed er de vigtigste nævnt.

Paa Bopladserne vidner Redskaber og Dyreknoget om Erhvervet. Vi kender talrige Pilespidser, baade Tværpile og skæve Tværpile, der nærmer sig til de rhombiske Spidspile fra Kongemose-Kulturen. Buen har øjensynlig været det vigtigste Jagtvaaben, først og fremmest til Fugle, men sikkert ogsaa til Vildsvin, Raadyr og Kronhjort. Til Fangsten paa Sødyr har man desuden utvivlsomt anvendt store, grove Harpuner af Hjortetak. Disse er forsynet med Hul eller Hak til Fastgøring af en Line, hvormed det harpunerede Dyr kunde fastholdes. Dersom Linen i den modsatte Ende var forsynet med et oppustet Skind, kunde et harpuneret Sødyr sinkes i Flugten, og hvis det sank, var Stedet, hvor det var sunket, markeret. Til Fiskefangst har man muligvis anvendt en Slags Lystre med to Sidegrene af Træ og i Midten en Benod, endvidere Fiskekroge af Ben, endnu uden Modhager. Det er muligt, at man ogsaa har kendt til Fiskeket, men det ved vi ikke med Sikkerhed. Derimod kendes Fiskeruser fremstillet af sammensurrede tynde Kviste og af Størrelse og Type som de Aalekuber, der indtil for nylig har været anvendt.

Spidsvaaben af Flint og Hjortetak har muligvis været brugt til at aflive større, anskudte Dyr, men kan ogsaa have tjent som Hakker – eller farlige Vaaben under indbyrdes Fejder. Til at fremskaffe de Stammer og Grene, der var nødvendige til Bygning af Hytter, Fremstilling af Økseskafter, Buer og Pile m. v., har man anvendt Flintøkser, i Reglen med et karakteristisk rhombisk Tværsnit, saaledes at Æggen var parallel med to modstaaende Sider: Skævøkser. Endvidere slebne Trindøkser fremstillet af den haarde Diabas. Ogsaa af Hjortetak fremstillede man Økser, saaledes at Takkens Stamme blev skaaret skraat over, hvorved der fremkom en Æg, disse Økser er i Reglen fremstillet af den nedre Del af Takken, saaledes at det gennemborede Skaft-hul sidder nær Rosenkransen (Placering af Skaft-hullet gennem en Sidegren

Fig. 4. Ertebølledyngen under Udgravning. Dyngerne af Muslingskaller, der er fjernet fra Udgravningsfelterne, giver et Indtryk af, hvordan Køkkenmoddingen saa ud, da den blev ophobet. (Efter Sophus Müller m. fl. 1900).

kendes ikke). Æggen kan være placeret parallelt med, paa tværs af eller skævt i Forhold til Skaftet. Hvad man har brugt disse Hjortetaksøkser til, er vanskeligt at sige. Det er muligt at hugge med dem i Træ, men sandsynligere er det nok, at de har fundet Anvendelse til Afbarkning af Træer (store Mængder af Bark anvendtes til Hyttegulve). Hertil har ogsaa Albuebensdolke kunnet finde Anvendelse, men sikre kan vi ikke være. Til Arbejdet i Træ har man anvendt Skrabere dels af Flækker, dels af Spaaner og mere robuste Skrabere af Flintblokke, de saakaldte Høvlskrabere. Boreredskaber fremstillet af Flækker, Spaaner eller Flintkærner har været anvendt til Arbejde baade i Træ og Ben. Fortrinsvis til Benarbejdet har man anvendt Stiklerne, Redskaber med en ganske smal, 1–5 mm bred Æg, fortrinsvis fremstillet af Flækker. Ved Tilhugning af Flinten har man anvendt Slagsten, ofte Kiselsten, og Slagstokke af Hjortetak.

Det, der karakteriserer Vedbæk-Kulturen, er de mange, meget lange og elegante Flækker, Raamaterialet for Tværpile, Flækkeskrabere, Flækkebor og Stikler. Skævkserne (Økser med rhombisk Tværsnit) er dominerende, ganske vist kendes ogsaa Skiveøkser, men i Reglen af tilfældige Former, saaledes at man faar det Indtryk, at det er tilfældigt fremkomne Skiver med passende skarp Kant, der er blevet tildannet som Økser. Flintskiver bliver ikke hugget med det Formaal at danne Raaemner for Skiveøkser.

Lerkar kendtes ikke, men man har utvivlsomt haft Beholdere af Skind,

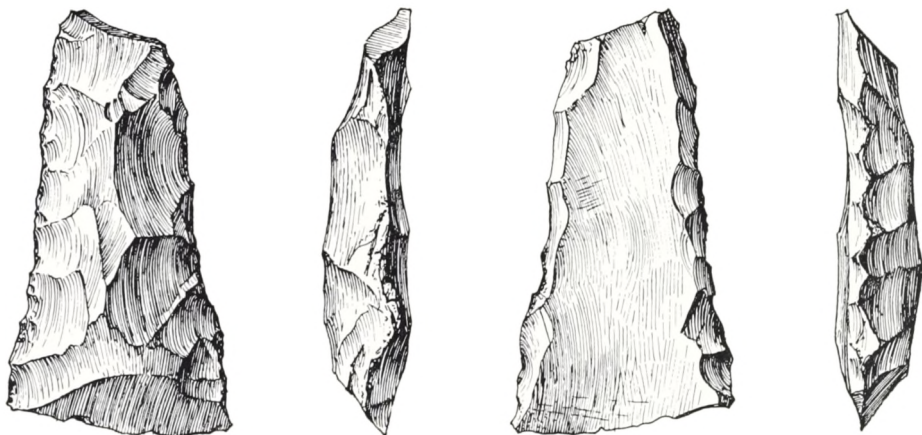

Fig. 5. Skiveøkse. Ertebølle-Kulturens almindeligste Redskabstype. Har formentlig været anvendt til Afskrælning af Bark og til Hostning af tynde Kviste. $\frac{2}{3}$ s. (Efter J. Troels-Smith 1953).

Kurvefletning eller Træ. Vi kender dem dog ikke og kan kun formode. Vi maa gaa ud fra, at de har haft Baade, formentlig udhulede af Træstammer, og at Hunden var det eneste Tamdyr.

Vedbæk-Folket var Jægere og Fiskere, og for dem var Skaldyr endnu en foragtelig Spise. Kun faa Familier har kunnet leve i Danmark paa det Tidspunkt. Hvis vi gaar ud fra, at der i Danmark i Senglacialtiden levede ca. 120 Mennesker fordelt paa 25–30 Familier paa et Tidspunkt, da Storvildtet havde de bedst mulige Levevilkaar i det aabne Land, saa maa vi forestille os, at højst $\frac{1}{5}$ vilde kunne eksistere, efter at Skoven havde lukket sig over Landet. Knap 30 Mennesker fordelt paa 5–6 Familier har formentlig dengang udgjort hele Danmarks Befolkning. At vi kun kender saa faa Bopladser fra den atlantiske Tid, der har omfattet ca. 2000 Aar, stemmer godt med denne Opfattelse.

c. Bønder i Mellemeuropa.

Medens denne faatallige Jægerskare ernærede sig ved Jagt og Fiskeri langs Danmarks vidtstrakte Kyster, var der allerede en Kultur-Udvikling i Gang i den nære Orient, som skulde komme til at revolutionere Tilværelsen for disse Fangstfolks Efterkommere. Allerede samtidig med, at Jægere ved Bølling Sø i Jylland jagede Kronhorte, var man begyndt at holde Husdyr og saa og høste nær Jericho, og inden Maglemose-Kulturen forsvandt fra Danmark i Slutningen af den boreale Tid, var Agerbrug og Kvægavl paa Vej mod Norden. Bondekulturen bevægede sig ad to Veje: fra Sydøst, fra Sortehavets Kyster ind i Mellemeuropa og fra Middelhavsområdet ad Floderne ind i Frankrig og langs Spaniens og Frankrigs Atlanterhavskyster.

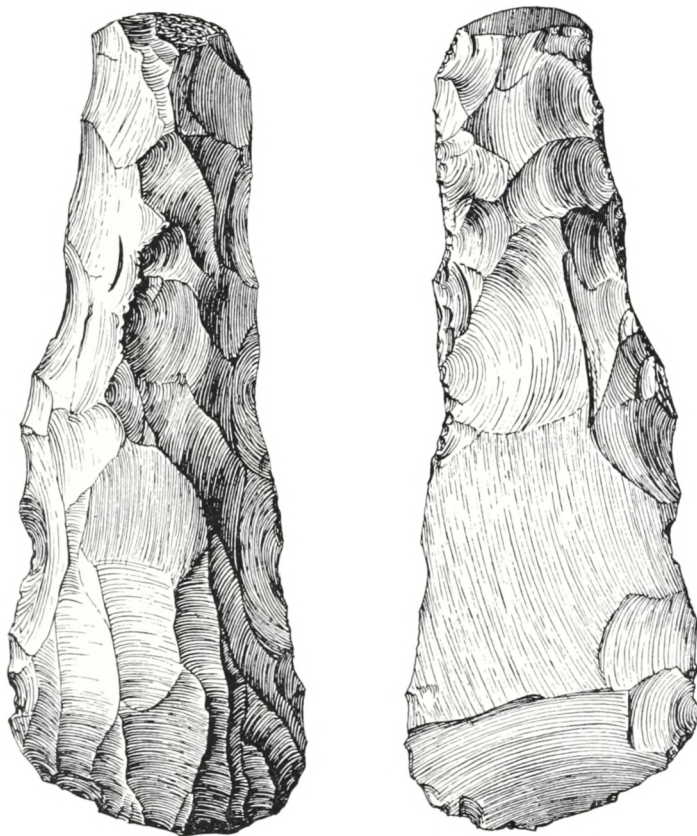

Fig. 6. Tværokse med særlig Ægbehandling. Æggen er ensidig tilhugget (Nøstvet-Tværokse). Denne kraftige Øksetype er karakteristisk for Ertebølle-Kulturen. Den har formentlig været anvendt til Fældning af Træer. Udhuling af Stammebaade m. m. $\frac{2}{3}$. (Efter Therkel Mathiassen 1948).

Samtidig med at der blev jaget og fisket her i Danmark, da Bopladsen ved Vedbæk Boldbaner var beboet, levede der Bønder i Mellemeuropa, der dyrkede Korn og havde Husdyr.

FANGSTFOLK OG BØNDER I SUBBOREAL TID

a. Naturforhold.

I Begyndelsen af Subborealtiden sker der smaa Ændringer i Skovbilledet. Ændringer, der tyder paa, at Lysforholdene er blevet bedre. Birk, Asp, Pil og Røn begynder at blomstre yppigere, og særlig maa Hasselen være blevet begunstiget. Ogsaa Urter og Græs faar bedre Forhold. I Modsætning hertil staar, at Elmen, et af de mest skyggetaalende Træer, blomstrer mindre end før. Nøjagtig samtidig med, at alt dette sker, optræder Kulturplanter for

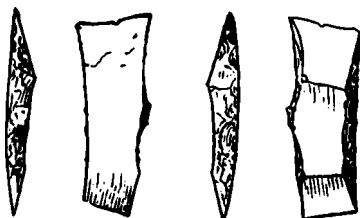

Fig. 7. Tværpil, fundet siddende i Træskaft (cfr. Fig. 9 yderst til højre). $\frac{1}{4}$.
(Efter J. Troels-Smith 1959).

første Gang i Danmarks Historie (Fig. 3): Nøgen Byg og Hvede (Enkorn, Emmer, Almindelig Hvede og Dværghvede) – fulgt af bredbladet Vejbred, den Indianerne i Amerika kaldte „den hvide Mands Fodspor“. Ramsløg begynder at brede sig i Skovene, om Foraaret med skære hvide Blomster og senere paa Sommeren udsendende en ulidelig ram Stank fra de raadnende overjordiske Skud.

Ogsaa Hylden breder sig – og Vinstok. Man er begyndt at saa og høste i Danmark, og hvad der ikke er mindre vigtigt, man er begyndt at holde Husdyr (Fig. 2). De ældste Fund af Faar og Tamko kan netop dateres til denne Tid. Men hvordan har man skaffet Føde til disse Husdyr? Der er to Metoder: enten maa Dyrene gaa frit rundt og selv skaffe sig Føden paa Græsgange og Overdrev, eller de maa holdes paa Stald, i Fold eller tøjret, og saa er det Mennesket, der maa indsamle Føden til Dyrene. De Plantefund, vi kender fra denne Tid, tyder ikke paa, at der har været Græsgange eller Overdrev. Derimod vil det være rimeligt at tolke det Forhold, at Elmen ikke blomstrer saa rigeligt som før, paa den Maade, at man har stynet Elmetræerne for med Aars Mellemrum at kunne høste Kviste og Blade til Løvfoder for Kreaturerne. Netop Elmeløv og -kviste indeholder usædvanlig megen Næring, og den Dag i Dag anvendes Løvfoder, specielt af Elm, men ogsaa af andre Træer, i afsides Egne i Europa. Men i Modsætning til de fleste andre Træer er Elmen kun i Stand til at blomstre, naar Kvistene har naaet en Alder paa mindst 9 Aar. Det vil sige, at hvis man kapper Grenene f. Eks. hvert tredie eller fjerde Aar, vil Elmen ikke kunne blomstre. Det kan i denne Forbindelse nævnes, at der paa en Boplads ved Weier i Schweiz fra denne Tid er fundet store Mængder af Løvfoder paa Gulvet i et Hus, bl. a. Blade af Elm og Ask. Ogsaa Vedbendens stedsegrønne Blade har øjensynlig været anvendt til Foder.

b. Ertebølle-Kultur.

De ovenfor omtalte Ændringer i Skovbilledet, Fund af Korn og Tamdyr i Forbindelse med Elmens begrænsede Blomstring, viser, at Agerbrug og

Fig. 8. T-formet Hjortetaksøkse. Saadanne optræder i Danmark først med Ertebøllekulturen. De har muligvis været anvendt til Afskrælning af Bark. $\frac{1}{3}$. (Efter Therkel Mathiassen 1948)

Kvægavl har holdt sit Indtog i Danmark. Men Bønderne, er det Fangstfolkene, der paa deres gamle Dage er begyndt at blive Husmænd, eller er det Bondefamilier, der ude fra er rykket ind i Danmark og har slaaet sig ned, samtidig med at Fangstfolkene fiskede og jagede? Eller er der sket begge Dele, saaledes at Fangstfolkene – af indvandrede Bønder – har lært at dyrke Korn og holde Husdyr? Boplads- og Oldsager fra denne Tid maa give Svaret.

De Boplads-er, der kendes fra tidlig subboreal Tid i Danmark – d. v. s. efter Indførelsen af Korn og Tamdyr og før et Hyrdefolks Rydninger sætter sit Præg paa Vegetationen – kan efter Beliggenheden deles i 3 Grupper: Skaldynger (Affaldsdyngerne, Køkkenmøddingerne) ved Kysterne, Boplads-er beliggende ved Bredderne af Aaer og Søer og Boplads-er, der hverken er knyttet til Havet eller de ferske Vande, men ligger højt paa Bakker eller Bakkeskraaninger. Alle disse Boplads-er er stort set samtidige, de to første Grupper derved, at de kan knyttes til Vegetationshistorien, den sidste Gruppe derved, at Redskabsinventaret paa alle væsentlige Punkter er det samme som det, der findes indenfor de to første Grupper. Men inden vi gaar over til at skildre Eksempler paa disse tre Boplads-Grupper, kan der være Grund til at omtale de Oldsagsformer, der er fælles for dem alle.

I alt væsentligt finder vi de samme Redskabsformer, som vi kender fra Vedbæk-Kulturen, men nye Former er kommet til, og visse af de gamle Former er blevet sjældnere, f. Eks. træffes de skæve Tværpile og de rhombiske Spidspile ikke mere, Skævøkserne og de „gammeldags“ Hjortetaksøkser med Skaftthul nær Rosenkransen forekommer stadig, men er ved at blive afløst af nye Former. Man begynder nu at anbringe Hjortetaksøksernes Skaftthul gennem en Sidegren og ikke som før nær Rosenkransen (Fig. 8). Fiskekrogene er blevet forbedret med Modhager. Kærneøkserne udformes nu større og kraftigere end de gamle Skævøkser, Æggen gøres bredere, og medens Skævøksens Æg opstod ved Skæring mellem to Afspaltningsflader fremkommet ved Slag fra Øksens Sidekanter, bliver den brede Æg nu tildannet ved en omhyggelig Tilhugning langs hele Æggen (Fig. 6). Tværokser forekommer i størstTal, men ogsaa Retøkser kendes. Det er tydeligt, at denne nye Øksetype repræsenterer

et langt kraftigere og mere effektivt Huggeredskab end den gamle Skævøkse, og endnu bedre blev den, da man i Periodens Slutning yderligere begyndte at slibe den. – Den gamle Trindøkse af Grønsten er stadig i Brug, og nye Former er kommet til, fremstillet af samme Materiale ved Tilhugning (og ikke ved Afknusning) og efterfølgende Slibning: de saakaldte Limhamnøkser. Det vigtigste er dog, at en helt ny Øksetype er kommet til. Ja, man fristes til at sige „er sat i Masseproduktion“: Skiveøksen, som er fremstillet paa den Maade, at man først tildannede særlige Flintblokke, af hvilke man kunde slaa mange store, forholdsvis flade Flintskiver; ved Tilhugning af saadanne fremkom saa Skiveøksen, paa hvilken Æggen udgøres af Skivens oprindelige skarpe Kant (Fig. 5). Men hvad har Skiveøksen eller – som man mere neutralt tidligere kaldte den – Skivespalteren været brugt til? Den ligner en Økse eller en meget stor Tværpil. Den eneste skæftede Skiveøkse, der kendes, stammer fra Kolding Fjord; den var indsat i Enden af en bagtil afbrækket Stage, saaledes at Æggen var anbragt vinkelret paa Stagens Længdeakse. En saadan Placering indebærer flere Muligheder for Anvendelse, f. Eks. som Ismejsel. Herimod taler dog, at Vintrene dengang var meget milde, og at det da var en større Sjældenhed end nu, at Havet fros til. Paa denne Baggrund bliver Produktionen af Tusinder og atter Tusinder af Skiveøkser – først og fremmest nær Kysterne – uforstaaelig med dette Formaal for Øje. Til Fældning af Træer (under Forudsætning af at Skiveøkserne ogsaa har været skæftet som Økser) har Æggen formentlig været alt for saarbar, skarp og tynd som den er; bortset fra at man i Forvejen havde fortrinlige Huggeredskaber i de kraftige Kærnekser. Snarere maa man tænke paa en Anvendelse til lettere Huggearbejde som Afkvistning af Træer eller Afskrælning af Bark. Netop til Høstning af Kviste paa stynede Træer vilde Skiveøksen være et fortrinligt Redskab, enten skæftet som Økse eller skæftet endestillet paa en lang Stage i Lighed med Stykket fra Kolding Fjord.

Vigtigt nyt er Lerkar. Uvurderlige Beholdere for alt flydende og gode til Opbevaring af Fødemidler af enhver Art. Man har lært at forme det bløde Ler til Skaale, Bægre og Kar, tørre dem i Solen og brænde dem i Ild, saa de blev haarde og bestandige. Fra Periodens ældste Del er store tykvæggede, spidsbundede Kar (Fig. 15) med svungne Sider og flade, ovale Lerskaale almindelige, senere bliver de sjældnere. Samtidige med disse, men almindeligere mod Periodens Slutning, kendes ogsaa tyndvæggede Lerkar-Former med flad Bund, ægformet Bug og tragtformet Hals, der kan være mere eller mindre skarpt afsat fra Bugen (Fig. 11). Bortset fra Negleindtryk i Randen er de spidsbundede Kar og de ovale Skaale i Reglen uden nogen Form for Udsmykning. De tyndvæggede Kar er derimod ofte pyntet med en Række smaa indprikkede Gruber under Mundingsranden eller prydet med en paalagt Liste

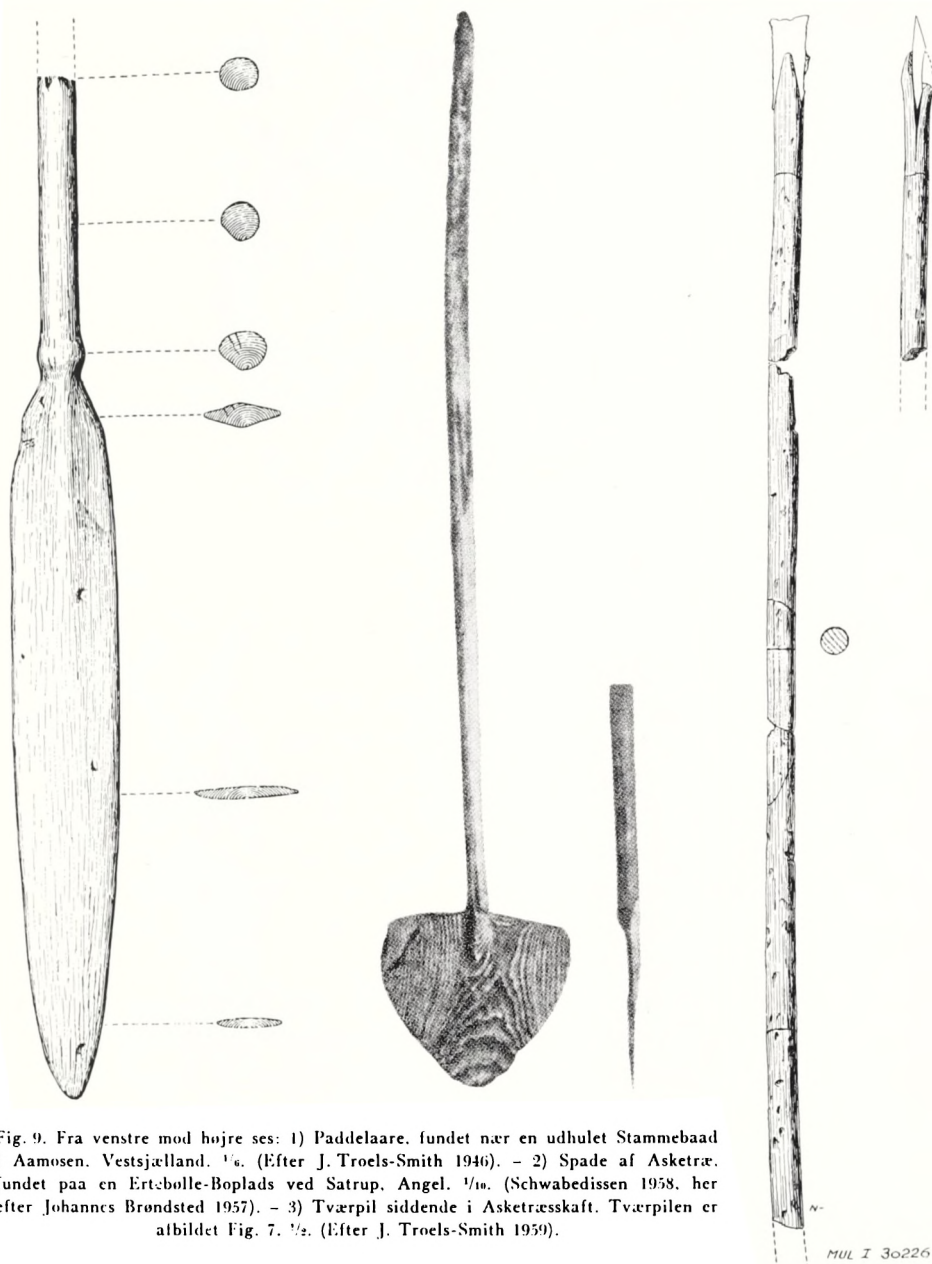

Fig. 9. Fra venstre mod højre ses: 1) Paddelaare, fundet nær en udhulet Stammebaad i Aamosen, Vestsjælland. $\frac{1}{6}$. (Efter J. Troels-Smith 1946). - 2) Spade af Asketræ, fundet paa en Ertébølle-Boplads ved Satrup, Angel. $\frac{1}{10}$. (Schwabedissen 1958, her efter Johannes Brøndsted 1957). - 3) Tværpil siddende i Asketræsskaft. Tværpilen er atbildet Fig. 7. $\frac{1}{2}$. (Efter J. Troels-Smith 1959).

MUL I 30226

af Ler, hvori der er Negleindtryk. Paa Overgangen mellem Hals og Bug har disse Kar undertiden Ører til Ophængning, i Reglen fire, og i et Par Tilfælde er i Stedet anbragt smaa Knopper (Fig. 11). - I Christiansholms Mose (Ordrup Mose) Nord for København fandt man i Slutningen af forrige Aarhundrede nogle Trækar: en lav Træskaal af Elletræ (Fig. 12), et lille smukt

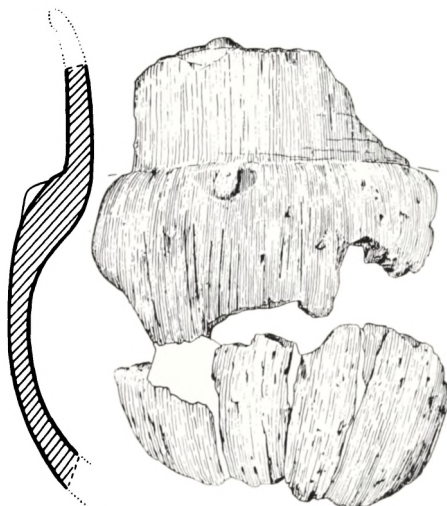

Fig. 10. Tragtbæger. udskåret af Rønnetræ. Bemærk den lille Knop øverst paa Bøgen (cfr. Fig. 11). Christiansholms Mose (Ordrup Mose). $\frac{1}{2}$.
(Efter J. Troels-Smith 1939).

udskaaret Bæger med klart afsat Hals og Bug udskåret af Rønnetræ (Fig. 10) og et lignende Kar med næsten kugleformet Bug og højt opstaaende fliget Hals, med en Gennemboring til Ophængning i en af Fligene. Disse Kar er efter alt at dømme samtidige med Ertebølle-Kulturen og vidner om en højt udviklet Træskærings-Teknik, som paa det Tidspunkt, da Karrene blev skaa-ret, maa have haft en lang Tradition bag sig. Det er derfor fristende at fore-stille sig, at det er de gamle Trækar-Former, der er blevet omsat i brændt Ler (Fig. 10, 11, 12 og 13).

I det hele taget kender vi mange Ting af Træ fra Ertebølle-Kulturen. Men det er vanskeligt at sige, hvilke der er nye Former og hvilke der er over-taget fra Vedbæk-Kulturen. Paa Muldbjerg-Bopladsen, der ligger i den vest-sjællandske Aamose, er der fundet en smukt udskåret Bue af Elmetræ, der har indsnævret Haandgreb og er af samme Type som de to Buer, der kendes fra den ca. 8000-aarige Holmegaard-Boplads fra Slutningen af boreal Tid. Ligeledes fra Muldbjerg-Bopladsen kendes Pileskafter, der er knapt 1 cm i Diameter og fremstillede af udkløvede Stykker Ask (Fig. 9). Fra Brabrand-Bopladsen ved Aarhus kendes et Træstykke formet som en Boomerang. Lige-ledes kender vi Ske og Grydeslev (Fig. 14) smukt udskåret af Træ. Mellem-stykker af Hjortetak med Hulning, hvori der kan indsættes en Økseskærpe af Flint el. lign. forekommer ikke mere. Til Gengæld fremstilles tilsvarende Skæftningsmellestykke af haarde og sejge Stammestykker af Hassel.

Fra Satrup i Angel er der paa en Ertebølle-Boplads fundet flere lange

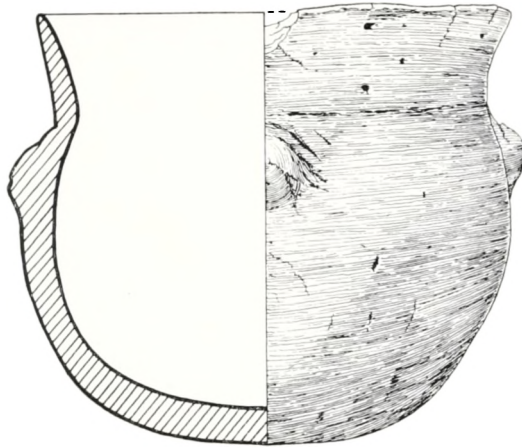

Fig. 11. Tragtbæger af brændt Ler. med 4 Knopper overst paa Bugen (ctr. Fig. 10). Fundet paa en Ertebølle-Boplads i Aamosen. Vestsjælland. $\frac{1}{2}$ s. (Efter J. Troels-Smith 1959).

Spader. Paa den bedst bevarede (Fig. 9) er det nærmest hjerteformede Blad ca. 22 cm langt, ca. 24 cm bredt og Skaftet ca. 1.20 m langt. Alle Spaderne er fremstillet af Asketræ. Pudsigt nok hedder Spade paa Egnens Dialekt den Dag i Dag „Esche“, hentydende til at Spader tidligere altid var fremstillet af Ask (med Jernskoning!).

Stammebaade kendes. De er 4–7 m lange og udhulede af Træstammer, i Reglen El. Til at komme frem med har man anvendt smalbladede Paddelaarer (Fig. 9) eller – hvor der var lavvandet og blød Bund – Stager med en flad Træskive forneden.

Vi kender Ertebølle-Kulturens Redskaber og hele Erhvervskultur i store Træk. Derimod ved vi lidt eller intet om Religion og Kult. Og dog maa vi forestille os, at Religionen for disse Folk var lige saa vigtig som „det daglige Brød“. Fra Rensdyrjægerne og Maglemosetidens Fangstfolk kender vi lidt. Unge Rensdyr med Sten indsyede i Bughulen er fundet ud for Bopladserne i Sødynd – nedsænkede som Ofre? I Forbindelse hermed er fundet en „Gudestøtte“, raat formet af en Birkestamme. Ogsaa Begravelser kendes. Liget blev lagt udstrakt paa Ryggen i en flad Grube, der blev indrammet med Sten og derefter tildækket. Ogsaa mærkelige Skaktgrave er kendt, formentlig anvendt af Kongemose-Folket. I en cirkulær dyb Nedgravning blev Liget anbragt i hugsiddende Stilling sammen med Redskaber som Økse og Bendolk med Flintægge.

Fra Ertebølletid kendes ikke sikre Begravelser. Derimod er der ofte fundet

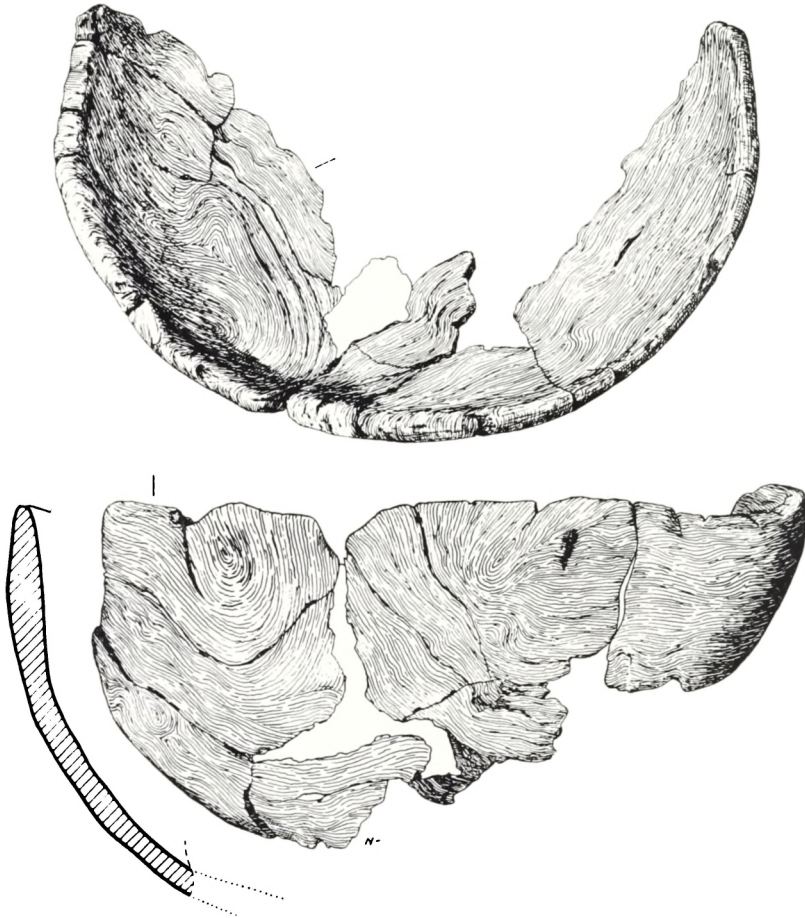

Fig. 12. Skaal. udskaaret af Elletræ. Christiansholms Mose (Ordrup Mose). 1/2.
(Efter J. Troels-Smith 1959).

Menneskeknogler paa Bopladserne: marvspaltede og ituslagne, undertiden hundegnavede. Ertebølle-Folkene har været Kannibaler. Men er Mennesker blevet spist i yderste Nød i Hungerperioder, eller er det sket under alvorlige religiøse Fester? Det er umuligt at sige. Knogler fra Bopladsen Dyrholmen – samtidig med eller lidt ældre end Ertebølletid – viser Snitmærker, der kun kan tydes paa den Maade, at et Menneskehoved er skaarit løs fra Kroppen. I et andet Tilfælde ses Mærker efter Skalpering. Skikken med Nedsækning af Offerdyr (?) kendes ogsaa. Vi maa gaa ud fra, at sammen med Korn og Husdyr fulgte et helt Sæt af religiøse Forestillinger, som blev vævet ind i Menneskets Bevidsthed Side om Side med de, der var knyttet til Fangst og Fiske.

Men lad os se nærmere paa Ertebølle-Kulturens Boplads. Vi begynder

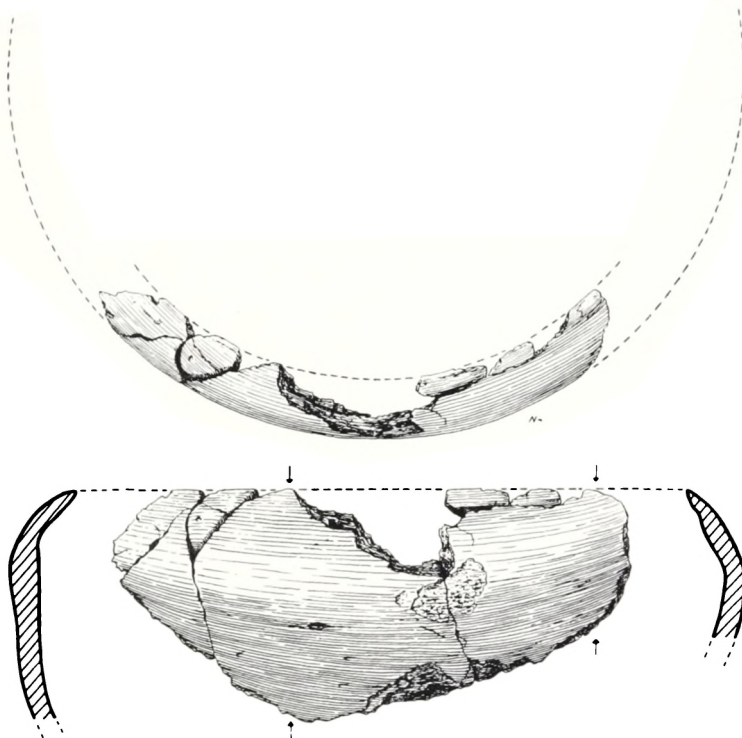

Fig. 13. Skaal af brændt Ler. Fundet paa Ertebølle-Bopladsen Mul. 1., Aamosen, Vestsjælland. $\frac{1}{2}$.

ude ved Kysten og tager derfra ad en Aa ind i Landet, gør Holdt ved en Boplads ved en af de store Søer for til sidst at besøge en Boplads, der ligger oppe paa en Bakkeskraaning.

1. Skaldynger ved Kysten.

Vi besøger en typisk Ertebølle-Boplads. Det vil være rimeligt at sejle til den, og da vi skal bruge en udhulet Stammebaad, der ikke ligger alt for stabilt paa Vandet, vil det nok være klogest at vælge en stille Dag sidst i Maj med blaa Himmel og spejlblankt Vand. Turen gaar langs skovbevoksede Kyster, og stadig runder vi fremspringende Næs, hvor nøgne Ler- eller Gruskrænter er vasket frem under Stormperioder. Ved Foden af Skrænterne ligger store Egestammer med de renvaskede Rødder strittende op i Luften. Bag et Næs stiger en Røgsøjle til Vejrs over Træerne, og naar vi runder Pynten, ligger Bopladsen foran os i en lille Lysning, der aabner sig i Skoven bag en lav Kyststrækning. Nedover Skrænten ligger store Dynger af hvide Muslingeskaller og skinner i Solen, og lige over Højvandsmærket nedenfor ligger et Par Stammebaade trukket paa Land. Der er Travlhed: ude i det lave Vand

sopper Børn og gamle Koner, de har Kurve med til at samle Muslinger i. Længere ude paa den blanke Fjord er unge Mænd i Færd med at prikke Flyndere med Fiskespyd, lange Stager med en Benspids i Enden. De staar op i de spinkle Fartøjer med Spyddene højt løftede, parate til at støde til, hvis en stor firkantet Rødspætte skulde vise sig paa Sandbunden. Paa en Sten nær Stranden sidder en ældre Mand og hugger Flint, saa Spaanerne flyger. Raamaterialet, store Flintblokke, ligger til venstre, og til højre for ham ligger allerede en halv Snes færdige Skiveøkser og en Haandfuld Skrabere.

Saadan omtrent maa vi forestille os Livet paa en Ertebølle-Boplads. Hvad vi nu finder, er Køkkenmøddingerne, de ofte flere Tusinde Kubikmeter store Dynger af Skaller, hvorimellem der findes Knogler og Redskaber foruden Affald af enhver Art. Men langt den største Del er Muslingskaller, fortrinsvis Østers, men ogsaa Hjertemusling, Blaamusling og Strandsnegl, sjældnere er Arter af den saakaldte Tæppemusling og Dværgkonk.

Lad os se nærmere paa en stor Køkkenmødding, f. Eks. Mejlgaard-Dyngen, der ligger i den nordlige Del af Djursland paa et Næs, der springer frem i et fladt Omraade, der nu er tørt Land, men som i tidlig subboreal Tid var en bred Bugt skærmet af Smaaøer, en Bugt paa ca. 500 ha., hvor det har været muligt at samle Østers. Selve Skaldyngen er paa ca. 2000 m³, hver m³ omfatter i Gennemsnit lidt over 10.000 hele Østers, d. v. s. at vi maa regne med, at over 20 Millioner Østers er blevet spist ved Mejlgaard. Tallet virker overvældende, men Næringsværdien af en Østers er ringe, den svarer til ca. 0,008 Liter Mælk, saaledes at en voksen Mand skal spise ca. 650 Østers om Dagen for at kunne klare sig. Omregnet betyder dette, at hvis et Barn i 2 Aars Alderen var begyndt udelukkende at leve af Østers, vilde det som 90-aarig kunne have beskuet en Dyng af Østersskaller paa Størrelse med Mejlgaard-Dyngens ca. 40 Millioner Enkelt-Skaller af Østers. Dette er dog et Tankeeksperiment, som ikke er praktisk muligt. Selv under de mest optimale Forhold vilde Fjordomraadet ud for Mejlgaard-Dyngen højst kunne præstere ca. 17.000 Østers om Aaret i Gennemsnit, d. v. s. Kosten for een Mand i 26 Dage. Med andre Ord: Østers var dengang – ganske som nu – en Lækkerbidsken, men ikke en Kost, der alene vilde kunne føde en Befolkning. Af væsentlig større Betydning som Føde-Emner er de Fisk og det Vildt, hvis Knogler er repræsenteret i Dyngen. I een Fyrretyvendedel af Mejlgaard-Dyngen blev der fundet Knogler af mindst 28 Smaaflyndere, 1 Torsk, 1 Laks, 1 Ørred, 1 Gedde, 11 Vildsvin, 9 Kronhjorte, 7 Raadyr, 2 Tamkøer og 7 Sæler foruden 34 Fugle, mest Svaner og Maager. Det vil sige, at vi maa regne med, at der i hele Dyngen har været ca. 40 Gange saa mange Dyr repræsenteret,

eller omregnet i Kød ca. 250.000 kg, d. v. s. Kosten til een Mand i ca. 4–500 Aar. Resultatet bliver altsaa, at de tilsyneladende beskedne Knoglerester repræsenterer en mere end 5 Gange saa stor Næringsværdi som de enorme Mængder Muslinger. Men vi kan regne videre, og hvis vi forudsætter, at der i hver Sæson, d. v. s. i Foraarstiden og hen paa Sommeren, er blevet indsamlet stort set det Antal Østers det var muligt, saa vilde det tage godt Tusind Aar at ophobe Mejlgaard-Dyngen. Hvis vi fordelte den Næringsværdi, Affaldsdyngen repræsenterer i Form af Muslinger, Fisk og Jagtvildt, paa 4 Familier hver omfattende 2 Voksne og 3 Børn, saa vilde de hvert Aar kunne besøge Bopladsen ved Mejlgaard i ca. 10 Dage. Sætter vi Næringsværdien til det dobbelte, med den Begrundelse at en stor Del af Knoglerne er blevet totalt ødelagte af Hunde eller bortkommet paa anden Maade, saa vilde de 4 Familier alligevel kun kunne have været der i ca. 3 Uger. Sagt paa en anden Maade: en enkelt Familie bestaaende af Far, Mor og 3 Børn vilde ved at besøge Stedet i 3 Maaneder hvert Aar kunde ophobe Dyngen i Løbet af ca. 1000 Aar.

Disse Udregninger maa naturligvis tages med Forbehold. Hensigten er blot at give en grov Forestilling om Forholdene, saaledes at vi bedre forstaar, dels at det maa have taget ca. 1000 Aar at aflejre Dyngen, dels at Dyngen maa være blevet dannet under aarligt gentagne, kortvarige Besøg. Det fremgaar ogsaa klart, at det vil være vanskeligt, ja næsten umuligt for blot en enkelt Familie at fremskaffe tilstrækkelig Føde i Egnen omkring Mejlgaard Aaret rundt – hvis ikke de havde andre Ressourcer. Vi maa derfor forestille os, at disse Folk har været paa stadig Vandring fra et Revir til et andet, og det fører os videre til det næste Afsnit.

2. Bopladser ved Aaer og Søer.

Turen gaar nu mod Strømmen ind gennem et Aaløbs mange Slyngninger. Elletræer og Pilebuske vokser helt ud i Vandet i Aaens Skyggeside. Her er det nemmere at sejle, man er fri for de store Rørsump-Bevoksninger bræmmet af Aakander i Solsiden. Højere oppe vider Aaløbet sig ud til en stor fladvandet Sø, fra hvis Bredder vældige Sumpskove af Tagrør, Dunhammer og længst ude blaagrønne Kogleaks skyder sig frem. Hist og her er Bunden blevet saa fast, saa Klynger af Pil og El har kunnet faa Fodfæste. Her er lavvandet, saa det er svært at ro, vi maa stage os frem, og for at Stagen ikke skal forsvinde i den bløde Bund, er den nederst blevet forsynet med en Træskive. Vi skal gennem et Virvar af snævre Kanaler – Glimer – i Sivskovene, før vi naar frem til Bopladsen, der ligger godt skjult bag en Bræmme af Siv og Rør. Den ligger paa en større Holm bevokset med Elletræer og Pilekrat.

Paa en aaben Plads er Vegetationen traadt ned, her ligger en Hytte, som er opført af Hasselrafter nedstukket i den bløde Bund. Gulvet er lagt med Bark, og foran Hytten ryger det fra et Ildsted. Kommende fra Bopladsen ved Fjorden – med den karske Søluft, ram af raadden Tang, i frisk Erindring – føler man det her, som om man er kommet ind i et Drivhus. Luften er mættet af Fugt, og en kvalmende Duft af Planter og Raad, Mjødurt og Krusemynte fylder Luften. Man bliver svedig, og straks er Huden dækket af Myg og Fluer. – Men her er god Jagt paa Svømmefugle: Svaner, Graaænder, Spidsænder, Skeænder og Krikænder. Kronhjort og Raadyr har Veksler, der fører ned til Drikkesteder ved Søbredden, og længere inde i Skoven er der Vildsvin. Ved selve Søen holder Bæver og Odder til, og det kan betale sig at sætte Ruser og lange Fiskegærder, det giver god Fangst paa Aborre, Gedde og Suder. Om Sommeren kan man finde Jordbær og Hindbær og om Efteraaret Nodder, og saa er der Birken, hvis hvide Bark kan bruges til Fremstilling af sort Tjære.

Ovenfor er der givet et Rids af Muldbjerg-Bopladsen og dens Beliggenhed i den vestsjællandske Aamose. Bopladsen er ganske lille, den har rimeligvis kun været beboet en enkelt Sommer fra Maj til Nodderne blev modne hen paa Efteraaret. Ud for Bopladsen i det lave Vand er fundet Resterne af et Fiskegærde fremstillet af tynde Pile- og Hasselkviste fastbundet til lodretstaaende Stokke. Tusindvis af Kviste er blevet indsamlet til dette Formaal, og paa selve Bopladsen blev der fundet et Par Bundter med ialt ca. 700 Kviste, der næsten alle var 2-aarige. Ved at studere Aarringenes Tykkelser var det muligt at vise, at Kvistene var høstet i Begyndelsen af Juni. Men i en Urskov vilde det være umuligt – selv paa lange Vandringer – at indsamle blot et Par Hundrede slanke 2-aarige Hassel- eller Pileskud. Kun hvor man i Forvejen har stynet Piletræerne og rodhugget Haslerne, kan det lade sig gøre. Hindbær og Jordbær findes ikke i Urskov, derimod trives de godt paa aabne Lysninger. Og selvom Størstedelen af Knoglerne vidner om Jagt og Fiskeri, fandtes her ogsaa enkelte Knogler af Tamko og Faar. Og et Kornaftryk af Hvede i et af Lerkarskaarene vidner – sammen med Tamdyrknoglerne – om, at de Folk, der jagede her, ogsaa havde Kendskab til Agerbrug.

3. Højtliggende Bopladser.

Men hvis vi vil besøge den sidste Kategori af Bopladser, saa maa vi videre til Fods. Fra Søbredden fører en Sti ind i Landet. Stynede Træer viser Vejen, først gennem Ellesump, senere gennem lave Omraader bevokset med Eg og

Fig. 14. Grydeslev, udskåret af Elletræ. Fundet paa en Ertebølle-Boplads i Aamosen, Vestsjælland. $\frac{1}{2}$. (Efter J. Troels-Smith 1957).

Ask, og gennem stigende Terræn kommer vi ind i en Ege-Elme-Linde-Skov. Paa en Bakkeskraaning finder vi her Bopladsen omgivet af Kornmarker, der er saa smaa, at man kan dyrke dem ved flittig Brug af Spade og Hakke. Næsten alle Træerne er stynende. I en Fold staar Faarene, og vi kan høre Køerne brøle inde i Stalden. Mildt og venligt er der her. Paa de brede Skel mellem Agrene og i Skovens Udkant staar brogede Blomster, Perikum, Galte-

tand og Kohvede. Bierne summer. Her dufter af Sommer, af blomstrende Hyld, og som en varm Undertone kommer Lugten fra Staldene af Køer og Gødning. – Vi er kommet hjem til vor Barndoms Bondegård paa Landet.

Vort Kendskab til Bopladsler af denne Art er meget begrænset. I Virkeligheden kender vi kun een typisk Boplads. Den hedder Oxie og ligger i Skaane ca. 7 km Sydøst for Malmø paa en høj Grusaas. Men der er al Grund til at tro, at Bopladsen „Store Valby“ 4 km Nordvest for Slagelse og den ældre Del af Havnelev-Bopladsen, der ligger 3 km Nordvest for Rødvig, Stevns, er af samme Art. Forholdene ved disse Bopladsler er blot tilslørede derved, at Bebyggelsen fortsætter udover Ertebølletid. Redskabsinventaret paa disse tre Bopladsler er det samme som paa de øvrige Ertebølle-Bopladsler: mange Skiveøkser, Flækkeredskaber, Skrabere o. s. v., Tværpile forekommer, men sparsomt. Derimod er der megen Keramik, fortrinsvis af de tyndvæggede Lerkar, af samme Typer som de, vi finder paa Ertebølle-Bopladserne. Det er tydeligt, at de tre nævnte Bopladsler hører hjemme i Periodens Slutfase. Fra en af Bopladserne (Oxie) kendes ikke saa faa slebne spidsnakkede Økser. Dyreknogler er kun bevaret paa Havnelev-Bopladsen, og her er det Tamdyrknoglerne, der dominerer: Okse, Faar eller Ged foruden Tamsvin. Knogler af Kronhjort og Ringsæl forekommer ogsaa, men er sparsomme.

c. Bønder Syd for Østersøen.

Donau-Kulturens Bønder i Mellemeuropa, der var samtidige med Vedbæk-Kulturen i Danmark, bredte sig mod Nordvest til Holland og mod Nord til Østersøens Sydkyst, og der har utvivlsomt været Kontakt mellem Ertebølle-Folkene og disse Bønder. Fra den sydlige Del af Danmark kender vi Fund af de saakaldte Skolæst-Økser – muligvis Plovskær – som netop hører til Donau-Kulturens Redskabsinventar. Dette omfatter ogsaa T-formede Hjortetaksøkser (med Skaftullet gennem en Sidegren), og Benringe brugtes som Smykker. Lerkarrene er ofte skaalformede, andre Typer er forsynet med Knopper eller smaa Ører. De nævnte Træk genfinder vi i Ertebølle-Kulturen. De T-formede Hjortetaksøkser er allerede omtalt, og fra enkelte Bopladsler kender vi Skulderblade, af hvilke man har skaaret Benskiver til Fremstilling af Benringe. Fra Ertebølle-Kulturen kendes ogsaa lave Skaale, men som Helhed har Kar-Formerne baade af Ler og Træ et helt andet Præg. Muligvis kan Idéen med Ører til Ophængning og smaa Knopper være Paavirkning fra Donau-Kulturen.

ET HYRDEFOLK INDVANDRER

Samtidig med Slutningen af Ertebølletid sker der paa ny Ændringer i Skovbilledet, men denne Gang langt større. Skov bliver ryddet i stor Stil for at give Plads til Græsgange. Udstrakte Overdrev bevokset med Græsser, Vejbred og Bynke bliver Resultatet af Rydningerne og den efterfølgende Afgræsning af mange Kreaturer. Et Hyrdefolk medførende store Mængder af fritgræssende Kvæg er kommet til Landet. Vi ved, at de ældste tyndnakkede Flintøkser optræder samtidig med, at Hyrdefolket kommer ind, og samme Alder har de rundbundede Snørebægre. Det er fristende at tænke sig, at Hyrdefolket medførte den effektive tyndnakkede Økse til Rydning af de store Skovarealer, at de havde rundbundede Lerkar, var bevæbnede med Stridsøkser (Mangekantøkser), og at de begravede deres Døde i simple Jordgrave. Men vi ved meget lidt herom. Men saa meget staar fast – som et Resultat af palæobotaniske Undersøgelser – at et Hyrdefolk vandrede ind i Danmark samtidig med Ertebølle-Kulturens Slutfase. Rimeligvis kom Hyrderne fra Sydøst.

SAMMENFATNING

Ertebølle-Kulturen opstaar af Vedbæk-Kulturen ved Paavirkninger og Laan fra samtidige Bondekulturer Syd, Sydvest og Vest for Danmark. Nye Træk er T-formede Hjortetakøkser, store bredæggede Kærneøkser, der senere bliver slebne (spidsnakkede Økser), Skiveøkser og Keramik. Hertil kommer Korn og Tamdyr, Okse og Faar.

Ertebølle-Kulturens Begyndelse falder sammen med, at man begynder at dyrke Korn og holde Tamdyr i Danmark. Vi har paa Bopladserne fundet Knogler af Ko, Faar (evt. ogsaa Ged) og formentlig Tamsvin og Kornaftryk i Lerkarskaarene. Derimod kender vi fra denne Tid ikke rene Agerbrugs-Bopladser med Redskabsinventar forskelligt fra Ertebølle-Kulturens. Det vil sige, at hvis det er indvandrede Bønder, der er Aarsagen til, at Ertebølle-Folkene ogsaa er begyndt at holde Husdyr og dyrke Korn, saa kender vi endnu ikke disse nyindvandrede Bønders Bopladser.

Vedbæk-Kulturens Jægere og Fiskere var et rejsende Folk. Det var nødvendigt for dem at komme langt omkring, saa de kunde udnytte de Muligheder, som Naturen kunde aftvinges. Dengang eksisterede Landegrænser ikke, og vi maa gaa ud fra, at deres Jagtrevirer strakte sig helt ned til Nord-Tysklands Østersøkyst og mod Vest helt ud til Vesterhavet og videre Syd paa langs Nordsøkysten til Holland og Belgien. Og i disse Omraader fandt deres første Møde med Agerbrug Sted. Blev Faar, Okser og Korn fredeligt udvekslet i Bytte for Skind og andre attraaværdige Handelsvarer, eller stjal

man Kornet og røvede Dyrene? Sikkert begge Dele, men nok mest det første. Og vi maa forestille os, at der paa denne Maade blev sat en Udvikling i Gang, der førte til, at det omstrefjende Jægerfolk efterhaanden blev mere og mere fastboende. Husdyr og Agre bandt.

Man begyndte ved Kysterne. Lysningerne blev udvidet ind i Landet. Træerne blev fældet, og bagefter brændte man alt, hvad der var tilovers, naar Gavntømmeret var taget fra. Korn blev saaet i Asken. Senere fortsattes Dyrkningen med Spade og Hakke. Det var et slidsomt Arbejde. Men værre var det, at Køerne brølede i Stalden. De krævede daglig Foder. Stadig maatte nye Elme kappes, samtidig med at de gamle stynede Træer skulde høstes for Kviste og Blade. Hvert stynet Træ kunde give et Par Bundter Løvfoder, men til Fodring af en Ko krævedes mindst 400–500 Bundter om Aaret. Selv et mindre Husdyrhold gav derfor meget Arbejde. Og efterhaanden som Boplads-erne voksede, blev der længere og længere ud til de stynede Træer. Man begyndte at rykke ind i Landet fra Kysten og fra Bredderne af Aaer og Søer. Jagten var dog stadig af vital Betydning, og lang Tid fremover blev man ved at besøge de gamle Fangststeder, naar Mulighed gaves. Om For-aaret de smaa Holme ved Yderkysten for at indsamle Æg og Østers og for at fange Sæler. Om Efteraaret var der Andejagten i Søernes Sivskove, og hvor der var Fisk, havde man Ruser at røgte.

Fra den knapt 1000-aarige Periode, i hvilken Ertebølle-Kulturen blomstrede, kender vi et forbavsende stort Antal Bopladser. For at give en Ide om Fundrigdommen kan nævnes, at der alene fra Aamosen kendes mindst 200 Bopladser. Fra den 2000-aarige atlantiske Periode kender vi fra hele Landet ikke med Sikkerhed 20. Der er ingen Tvivl om, at Befolknings-Mængden maa være øget langt ud over, hvad Jagt og Fiskeri vilde kunne føde. Aarsagen til den stærke Befolknings-Tilvækst maa søges i de nye Erhverv: Korndyrkning og Kvægavl.

I Slutningen af Ertebølletid indvandrer et nyt Folk af Hyrder. Disse rydder store Skovomraader for at faa Græsning til deres Hjorde af Okser og Faar. Ertebølle-Folkene faar denne Gang en fremmed Kulturgruppe helt ind paa Livet. Men man faar det Indtryk, at de to forskellige-Erhvervsformer til en vis Grad supplerer hinanden, saaledes at fredelig Sameksistens ikke blot er mulig, men ogsaa til Fordel for begge Parter. Endnu er der Skov nok at rydde, og gensidigt kan man lære af hinanden. Det er sandsynligt, at Hyrdefolket medførte slebne tyndnakkede Grønstensøkser, og at Ertebølle-Folkene og deres Efterkommere, Megalith-Folkene, først købte og senere efterlavede denne effektive Øksetype i Flint.

I Løbet af den knapt 1000-aarige Periode, som Ertebølletiden omfatter, indføres Agerbrug og Kvægavl til Danmark. Fordelene ved de nye Erhvervsformer er indlysende, og man tillemper dem, saa de kan glide ind i Sammen-

hæng med de gamle: Jagten og Fiskeriet. Og efterhaanden kommer Handel i Gang. Ertebølletiden er den frodige Ungtid, i hvilken alt dette sker. Det er en jævn Udvikling, der finder Sted. Men set i Historiens Perspektiv er det en Revolution, gennem hvilken Jægerne og Fiskerne faar Del i en vældig Kultursammenhæng, hvis Rødder naar til Ægypten og Mesopotamien.

☆

Paa afsides Steder i Danmark, ved Fjorde og Vige, er det endnu muligt ad slyngede Veje at naa frem til smaa straatækte Bindingsværkshuse, der ligger ind mod Bakkeskraaninger. Vi vil besøge et af dem. Nær Vejen er tøjret en Ged, og i Stalden staar et Par Køer. Overalt gaar Hønsene og skraber i Jorden. En Ager og en Græsmark ned mod Fjorden hører ogsaa med. Men Manden er mere Fisker end Bonde. Og naar Jagten gaar ind den første Oktober ved Solopgang, vil han være at finde i en Skydepram i Læ af de yderste Holme, ventende paa Edderfugle-Trækket. – Bøssen er en dobbeltløbet Haglbøsse; naar han fisker, bruger han Garn, der er fabriksfremstillede, – men han binder stadig selv sine Aalekuber af Vidjer. Meget er ændret, men selve Erhvervsformen, Kombinationen af Jagt og Fiskeri, Korndyrkning og Husdyrhold er den samme som Ertebølle-Kulturens.

Ved Huset ligger Kaalhaven omgivet af stynede Træer. Blandt dem staar en gammel Elm. Den er hul, kun Barken og en Skal af Træ bærer det uformelige Hoved, hvorfra en Kost af Kviste stritter tilvejs. Den er saa gammel og rynket, som havde den staaet her i 5000 Aar – helt fra Ertebølletid

Fig. 15. Spidsbundet, tykvægget Lerkar. Ertebølle-Bopladsen Brabrand. $\frac{1}{4}$. (Eltor Therkel Mathiassen 1948).

Middelalderlig moskelampe af rigt farvet glas

Af HALFDAN SIIGER

LIGE FØR dette skrift gik i trykken, har Augustinus' Fond beredt Nationalmuseet den store glæde at skænke den afbildede, kostbare, skønne og fornemme moskelampe i rigt farvet glas. En enestående gave, der udmærker sig ikke alene ved sin store sjældenhed og sin høje æstetiske værdi, men også ved sin specielle kulturhistoriske betydning!

Sådanne lamper var i middelalderen en yndet specialitet for de fremragende glaskunstnere i Damaskus, der efter bestillinger fremstillede dem til de store moskeer i de førende muhammedanske byer, først og fremmest til Cairo. Prydet med mangefarvede dekorationer, høje, slanke, slyngede skrifttegn og florale motiver, vidner de tydeligt om tidens kunstneriske sans. Dette gælder i fortrinlig forstand dette eksemplar, der er 28 cm højt og intakt, bortset fra den ubetydelighed, at fodstykket mangler.

Undertiden blev disse lamper forsynet med køberens navn, hvorved deres kulturhistoriske værdi naturligvis forhøjes meget betydeligt. Dette gælder lykkeligvis denne lampe, hvis blomstrende orientalske inskription på corpus ifølge prof. dr. F. Løkkegaard forkynder: „Dette er en af dem, som er lavet med Hans høje Excellences mærke, vor Herre, den store Emir, den ærede, den veltjente. Bahā' ad-dīn Aslām. Gid hans lykke må vare evigt!“ Det nævnte mærke må sikkert hentyde til hans våbenmærke, en liggende krumsabel, som ses i de cirkulære felter.

Som så mange i datiden havde denne emir en broget livsbane og måtte en overgang, som offer for bagvaskelser, tilbringe seks år i fængsel. En følgende rehabilitering hævede ham dog til en guvernørpost, og sine sidste år tilbragte han højt agtet i Cairo, hvor han døde d. 26. november 1346. Han er dog ikke alene kendt for sin politiske og militære løbebane, men også for de fortjenester, han indlagde sig over for byen Cairo, som han skænkede flere bygningsværker, bl. a. en moskeskole og en offentlig cisterne, ligesom han efterlod sig et mausoleum. Det synes rimeligt at formode, at vor lampe skriver sig fra denne sidste fredfyldte periode i hans liv.

I forbindelse med det moskeudstyr, som Etnografisk Samling i forvejen besidder, vil denne lampe, som selv flere orientalske museer har gjort sig ihærdige anstrengelser for at erhverve, være af ganske enestående værdi. Ved sin exceptionelle karakter vil den udgøre et i sin art længe savnet pragtstykke, der i eminent grad vil bidrage til at løfte den muhammedanske del af samlingen op i internationalt plan. For Nationalmuseet som helhed vil dette usædvanligt skønne eksempel på forfinet middelalderlig islamisk glaskunst være en ganske ekstraordinær vinding, som vil rangere blandt de ypperligste kunstværker, museet overhovedet ejer.

r   âk   ör þ   a t k æ þ æ   r   ön t i   a(m)

Fig. 1. Ribe lyfstav. Udsnit af side D, der viser, hvorledes runerne er skåret med to (skrå) snit. Indskriften på Ribe runehåndtag (fig. 4) er kun skåret med eet snit.

Runepindene fra Ribe

EN LYF-STAV OG ET HÅNDTAG

Af ERIC MOLTKE

Jorþ biþ ak uarþæ

ok uphimæn

sol ok santæ Maria

ok sialfæn Gudrotæn

þæt han læ mik læknæs hand

ok lif tungæ

at liuæ [b]iindæ

þær botæ þarf

Jorden beder jeg tage vare på

og den høje himmel,

solen og sankta Maria

og selve Gud Drotten

at han låner mig lægehånd

og helbredelsestunge

at helbrede „Bævende“

når den behøver bod (d. e. helbredelse).

EN REN og fuldstændig 'oldnordisk strofe', i regelret 'oldnordisk' versemål, fornyrdislæg, den ældre Eddas malende, stavrimede strofeform, nu pludselig opdukket på dansk område, iklædt Ribes middelalderklædebon – det er intet mindre end et chok.

Med denne strofe indledes den med over 300 runer ristede trylleformel på den først fundne Ribepind, en smuk, femsided tilskåret, knap 30 cm lang fyrretræspind, afsluttet med en lille roset i den ene ende, glat afrundet eller facetteret i den anden.

Det er Danmarks længste runeindskrift. Den næstlængste, også en trylleformel, på latin og kaudervælsk („Odense blyplade“), indeholder 277 runer, Glavendrupstenen, Danmarks runerigeste sten, kan kun opvise 210 runetegn.

Pinden blev fundet 1955 ved en af Nationalmuseet foretaget udgravning

(Hans Stiesdal og Mogens Bencard) i Grønnegade 15. Formålet med udgravningen var at skære et snit ned gennem byens kulturlag for at konstatere, om det ældste Ribe, hvor Ansgar havde opført sin kirke, lå her. Det gjorde det ikke – og heller ikke på Støckens plads, hvor den anden runepind opgravedes. Begge steder gik kulturlaget kun ned til „domkirketid“, dvs. 1100'rne. Den første runepind blev fundet over resterne af et 1200tals hus, men på grund af kulturlagets særlige karakter vil der næppe kunne gives en nøjere arkæologisk datering af pinden; i alt fald må denne foreløbig hvile på rent sproglige og runologiske forhold, da de talrige øvrige fund (potteskår m. m.) ikke er færdigbehandlede.

Strax efter fundet sendtes pinden til Nationalmuseet, hvor den ankom 5. november 1955, indelukket i et vandfyldt, i begge ender tilproppet jernrør. Da den blev taget ud af dette, forekom den så frisk, som om den var skåret dagen før; men runerne var flere steder fyldt med fed, sort jord, der både tydeliggjorde og besværliggjorde den første læsning. Ivåd tilstand fotograferedes alle pindens fem sider af fotograf Lennart Larsen under forfatterens direktion, og herefter gik den til konservering hos konservator B. Brorson-Christensen, som i løbet af en lille månedstid konserverede den efter en af ham selv udarbejdet metode, der har den fordel, at træet ikke skal mættes med olie eller smøres med fernis. Efter endt konservering stod runerne betydeligt klarere end før, og der blev nu taget en negativform samt udført et par afstøbninger i gips. En sådan findes i Ribe museum, mens selve pinden beror i Nationalmuseet. Runerne, der er lige så høje, som en side er bred (ca. 6–7 mm), og som tilhører det almindelige i Danmark benyttede middelalderalfabet, er skåret med et ret tykt knivblad, hvis tværsnit fremgår af de kiledannede skilletegns form samt af a- og n-bistavene m. fl., som risteren ofte har frembragt ved et tryk med knivspidsen. På tredie side (C) er et lidt over 9 cm langt stykke i hele sidens bredde fliset af med kniven – efter at stykket her havde været fuldt ristet med runer; de har dog – heldigvis – været så dybt skåret, at det endnu er muligt at tyde de efterladte spor under mikroskop, og det viser sig da, at vor runemester temporært er faldet i søvn og har skåret så mange fejl, at han ikke har set anden udvej end at „viske“ hele partiet ud og begynde på en frisk med side D.

Runerne er flydende skåret af en mand, der var vant til at håndtere en kniv, og hastigt er det gået; thi foruden det fjernede, fejlfulde stykke er der hist og her indløbet en del fejl.

Indskriften må læses som følger (buerne foroven betegner sammenskrevne runer, binderuner; det afflisede stykkes runer er sat mellem spidse parenteser; usikre runer er sat i rund parentes; x betegner ulæseligt runespor; skilletegnene er som regel tre punkter, sjældnere to):

Side A: iorþ : biþak : uarþæ : ok : uphimæn : sol : ok : santæmaria :
 ok : salfæn : gudrotæn : þæthan : læmik : læknæs : hænd :
 oklif : tuggæ : atliuæ

Side B: uiuindnæ : þær : botæ : þarf : | or : bak : okorbryst : orlækæ
 : okorlim : orouæn : okororæn : or : allæpe : þær : ilt :
 kaniat

Side C: kumæ : suart : hetær : sten : han : stær : ihafæ : utæ : þær :
 ligær : a : þe : ni : nouþær : þær < r : l(?) x x r (a) : (þ) en x n þ þ æ -
 þeskulhuærki >

Side D: skulæ : huærki : sötæn : sofæ : æþ : uarmnæn : uakæ : förræn
 : þu : þæssæ : bot : biþær : þær : akorþ : atkæþæ : ronti :
 amæn : ok :

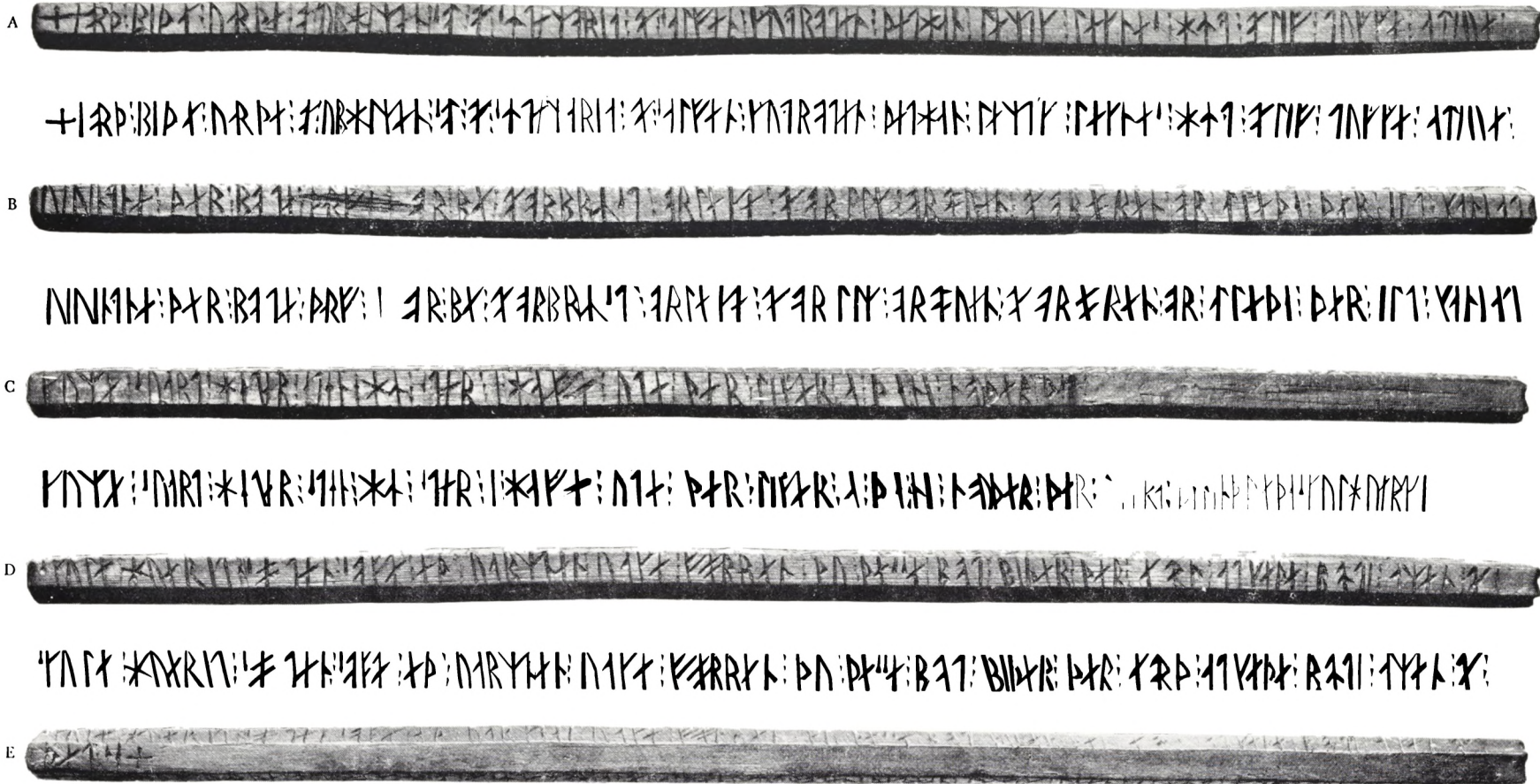
Side E: þæt : se †

I tuggæ står gg for ng (en skrivemåde, der kendes fra det nedenfor omtalte Harpestreng-håndskrift). – uiuindnæ er ristefejl for biuindnæ. – lækæ er ristefejl for likæ. – kaniat er ristefejl for kan : at. – uarmnæn er ristefejl for uarmæn. – kæþæ er ristefejl for kuæþæ. –

Oversættelse:

Jorden beder jeg tage vare på og himlen, solen og sankta Maria og selve Gud Drotten, at han låner mig [magikeren, lægen] lægehånd og helbredelses-tunge (til) at helbrede „Bævende“, når den behøver helbredelse. – Ud af ryg og ud af bryst, ud af legeme og ud af lem, ud af øjne og ud af øren, ud af alt det, hvor ondt [sygdom] kan trænge ind. – Sort hedder (en) sten; han står ude i havet. Dérpå ligger ni „Nouþær“ (eller *de* ni „Nouþær“). – De skulle hverken sove sødt eller våge varmt [ɔ: de skal uophørlig plage sygdomsdjæveln], førend du [patienten] får bod [helbredelse] for denne (sygdomsdjævel), for hvem jeg har runet [ɔ: for hvem jeg med runer har ristet] ord [ɔ: formler] at kvæde [ɔ: forkynde]. – Amen. Og det være (ske).

ÞA: '1+

Fig. 2. Ribe lyfstav. Foto af pindens fem sider efter konservering, sammenstillet med den udtrukne indskrift (tegnet af arkitekt Elna Møller). Noget formindsket.

Med denne indskrift, der kan betegnes som det vigtigste runefund i Danmark, siden den hedenske, magibetonede Gørlevsten (vel fra 9. årh.) blev fundet 1921, og hvis indskrift formodentlig i lang tid fremefter vil blive sat under diskussion (og forf.s oversættelse muligvis revideret), befinder vi os midt i middelalderens overtro og trolddom. Lægevidenskaben byggede endnu med den salernitanske skole på Hippokrates (o. 460–375 f. Kr.) og Galenos (2. årh. e. Kr.), som ordinerede „kolde“ lægemidler for „hede“ sygdomme, „våde“ for „tørre“ etc.; men ved siden af denne medicinske lære, der indeholdt betydelig mere godt, end man efter ovenstående skulde tro, trivedes i alle klasser, ikke mindst i de gejstlige, trolddomsmedicin, som dels kunde bestå af mærkelige medikamenter, der snart skulde være hentet på en kirkegård, snart ved fuldmåne under iagttagelse af særlige ritualer, snart bestod i dele af hostien, vand fra døbefonten etc. etc. Ligeså stærke, ja, stærkere midler end medicinerne var dog trylleformlerne, stærkest sikkert, når de var ristet med runer eller skrevet på latin. Der er trylleformler mod snart sagt hver kendt sygdom, og trylleformler med det mest forskelligartede indhold og af de mest varierende former, snart meningsgivende, snart forvansket latin (*hokuspokus* = *hoc est corpus*), snart det rene „abracadabra“, ord og remser, som læstes ens forfra og bagfra (*ablanatanalba*) – snart bibelciter, fromme ord (*pater noster, in nomine patris, filii* etc.) eller navne (evangelisterne). Den Ribe trylleformel hører til blandt de smukkeste opbyggede, skarpt adskilt, som den er, i fem selvstændige afsnit. Først fylder troldmanden sig med guddommelig kraft ved en bøn til de højeste magter, dernæst kommer exorcismen, uddrivelsen af sygdommen (*or bak ok or bryst* etc.). Tredie afsnit (*Suart hetær sten* etc.) kan betegnes som en episk skræmning af sygdomsdæmonen, hvorefter den aktive trusel (*þe skulæ huærki sötæn sofæ* etc.) følger, og endelig beseglingen: det hebraiske ord *amen*, oversat til dansk: *þæt se* (det være ell. ske), for at dæmonen ikke skulde misforstå sagen og tro, at han kunde husere i patienten blot eet øjeblik endnu. Thi mens den medicinske skole satte legemets væsker i forbindelse med de fire elementer og indrettede sin kur efter sygdommens forhold til elementet, regner troldmedicinen og trylleformlerne med, at det er en djævel eller dæmon, der huserer i patientens krop: kan den fordrives, er patienten kureret.

Vor runeindskrift er en „bod“ (indskriftens *bot*), dvs. en formel, der på overnaturlig måde vil helbrede, og pinden selv er en lyf-stav. Det oldnordiske ord *lyf* (udtalt *lyv*), her i indskriften skrevet *lif* (i *lif-tungæ*) med verbet *liuæ* (oldnord. *lyfja*) kendes bl. a. fra sammensætningen *lyf-stein* (sten, der helbreder gennem trolddom). På gammelsvensk betyder *lifkona* en „qvinna som genom trolddom botar sjukdomar“, og Palladius advarer i sin visitatsbog

mod at „fare med løff, signelse, manelse heller trolddom“. Ordet er kendt fra den svenske Sigtuna-amulet (fra o. 1000), som med stærke runer jager en sygdomsdjævel på flugt og til slut udtaler: niut lufia brug amuletten (dvs. få gavn af den på amuletten stående lyf-formel). Hvad verbet *liuæ* angår, er det et af de almindeligst brugte ord i norske trylleformler helt op til forrige århundrede: Jeg lyvjer dig, jeg skal dig lyvje etc.

Det dunkleste punkt i hele indskriften er selve den sygdom eller sygdomsdjævel, mod hvem runerne er rettet. Navnet staves i indskriften *uiuindnæ*, men det er en sproglig meningsløs forbindelse. Heldigvis står ordet i fornyrdslag-strofen, hvis faste regler for bogstavrim gør det muligt at løse gåden med en til vished grænsende sandsynlighed. Professor Jón Helgason påpegede over for forf. under de første svære prøvelser med at tyde den i mange henseender ejendommelige indskrift, at allitterationen kræver et *b* i linjen at *liuæ uiuindnæ*, og erstattes det første *u* i *uiuindnæ* med *b*, fremkommer der ikke blot en helt igennem regelret strofe, men vi får samtidig navnet på den sygdom, der næst pest var Europas værste svøbe i middelalderen, og mod hvilken der findes et utal af mediciner og trylleformler. *Bivindnæ* eller *Bivindæ* (skrivemåden *ndn* for *dn* og *nd* er såre almindelig) er ordet „Bævende“ brugt som navneord, og sygdommen er den, der oftest betegnes som „den bævende og skælvende sot“ eller koldfeber, koldesyge, i mangfoldige tilfælde identisk med middelalderens „rithæ sot“, på latin *tertiana* eller *quartana* (tredie- og fjerdedagsfeber). Det drejer sig om sygdommen *malaria*, den i middelalderen og senere overalt i Europa forekommende sumpfeber, der ofte havde dødelig udgang (Cromwell døde fx. af den bævende og skælvende syge); endnu for halvandet hundrede år tilbage trivedes *malaria*-myggen på Lolland, hvor sygdommen var kendt under navnet: den lollandske syge. Så sent som i en „Lægebog for Hjemmet“ 1931 kaldes *malaria* for koldfeber.

Det mærkeligste ord i indskriften – nu da *uiuindnæ* turde være klaret – er i øvrigt *nouþær*. Det er et ord, der har urgamle aner. I runealfabetet, hvor hver rune havde sit navn, er det navnet på *n*-runen. Ordet betyder nød, kval, og det er velkendt fra skræmmende trylleformler, bl. a. fra den ovenfor omtalte Sigtuna-amulet, hvor risteren tiltaler sygdommen med navnet 'ulv' og siger: du skal få ni „noþir“ ulv; forbindelsen med nitallet er fast i de kendte tilfælde.

Pladsforholdene tillader ikke at komme ind på en nøjere gennemgang af de enkelte ord; men de fleste skulde også være temmelig gennemskuelige, selv for en læser, der ikke er fortrolig med olddansk, især når de sammenholdes med den givne oversættelse. Det skal dog blot bemærkes, at forbindelsen: „at sove sødt og våge varmt“ vistnok ikke kendes andetsteds fra; den kan være lavet for tilfældet, fremkaldt af bogstavrimet; men meningen er klar nok:

den, der sover sødt og våger varmt, har det godt, og når de ni „Nouþær“ hverken gør det ene eller det andet, sker der en ubehagelig påvirkning af deres humør, som atter kommer til at gå ud over sygdomsdjævelen, hvis ikke han strax forlader den syge.

Vi går nu over til at se lidt på de sproglige forhold i indskriften. De er meget mærkelige. Der er sprogformer (som *owæn*, *øjne* og *førræn*, *førend*), der virker som helt moderne jysk, der er bøjningsformer (fx. *sotæn sofæ*), som er ældre end lovsproget, ja, der er en enkelt form, som – om den skulde datere indskriften – vilde gøre den ældre end den lille Jellingsten. Samtidig med en klarlæggelse af disse forhold skulde også problemet med den i Ribe opdukede 'oldnordiske' strofe finde sin løsning.

At indskriften er jysk (jfr. *owæn*) og ristet i Ribe af en Ripenser, fremgår uimodsigeligt af, at både formen *ak*, jeg (moderne jysk *a*), og formen *stær*, står, træffes her. Kun det nordlige Sønderjylland, hvortil Ribe by oprindeligt hørte, kender denne kombination, der eksisterer den dag i dag. Endnu i dag siger Sønderjyderne nord for Arnum å *a* for 'jeg' (mens de længere nede siger *æ*), og de står og går og kommer ikke, men de *stær* og de *gær* og de *kømmer*.

Et sprogtræk, der gør indskriften relativt ung eller i alt fald gør den middelalderlig (dvs. yngre end såkaldet runedansk eller vikingetidssprog), er de svækkede vokaler i udlyd (fx. *uarþæ*, af oldnord. *uarþa*) og de svækkede vokaler i sidsteled (fx. *himæn*, af oldnord. *himin*, jfr. i øvrigt s. 129). En nærmere sproglig datering af pindens indskrift kommer vi til, når vi sætter den i forbindelse med det såkaldte Stockholmerhåndskrift af Henrik Harpestrengs lægebog, der måske også er blevet til i Ribe. Også her finder vi kombinationen *ak – stær*, også herfra kendes, som berørt, stavemåden *gg* for *ng* (*tuggæ = tungæ*), og også her råder de svækkede vokaler. Dette håndskrift kan med tilnærmelsesvis sikkerhed dateres til tiden o. 1300. Vi skal ikke komme ind på en nøjere sammenstilling af de to skrifter, men blot påpege, at vor runepind i visse tilfælde kan opvise yngre sprogformer end Harpestrengshåndskriftet, nemlig bl. a. de omtalte *owæn* og *førræn*, hvor Harpestreng har de gamle former *oghæn* og *fyrre æn*.

Ordet *nouþær* er i Danmark i middelalderen en sær anakronisme, ja, så „umulig“, at dersom en student kom til at skrive denne form i sin examensstil, vilde han uhjælpelig dumpe! Det har nemlig i første stavelse bevaret sin tvetyd (som allerede er forsvundet på den lille Jellingsten – i þusi, af ældre þausi), mens sidste led har svækket vokal – *æ*. Det vil faktisk sige, at ordets første del sprogligt tilhører tiden o. 900, mens sidste del er middelalderlig fra 12–1300'erne! Det kræver en forklaring. Løsningen på hele gåden og på fornyrdislags-strofen får vi gennem ordene *læknæshand* og *or*: begge ordene

er norske – af forskellige grunde kan islandsk ikke komme på tale –; på gammeldansk hedder lægehånd *lækæhand*, og forholdsordet *or* (svensk *ur*), ud af, eksisterer ikke i dansk, og er aldrig belagt.

Vi har med andre ord for os en dansk indskrift med norsk indslag eller rettere en norsk formel oversat så meget til dansk og tillempet danske sprogformer så vidt, at den blev forståelig i Danmark. Her er da forklaringen på den mærkelige blanding af gamle og nye former – norsk middelaldersprog stod på et lang' ældre trin end dansk – og her samtidig fornyrdslag-gådens løsning. Og dermed bristede drømmen om, at vor Ribe runemester 100 år efter Saxo Grammaticus skulde have taget revanche for Saxes til *latin* oversatte olddanske kvad og givet os en virkelig old-strofe i landets eget mål.

At oversættelsen og tillempningen ikke har været særlig indgribende, fremgår af, at risteren har beholdt den norske form *læknæs*; *or* kunde han på grund af versformen ikke så godt slippe af med; bøjningsformer som *botæ* (ejefald) i *þær botæ þarf* og *sötæn sofæ ok uarmæn uakæ*, hvor *sötæn* og *uarmæn* er en såkaldet adverbial akkusativ, har den danske rister bibeholdt dels af verstekniske grunde, dels af den simple grund, at disse gammeldags, men umiddelbart forståelige former (jfr. folkevisernes -n-former, fx. i stolten Signelil o. lign) passede godt ind i den magiske text og forlenede den med større højtidelighed. Hans væsentligste ændringer i det norske forlæg har været en næsten generel fjernelse af de gammelnorske bøjningsendelser, indførelsen af de „danske“ svækkede vokaler (også i rent norske ordformer) samt erstatning af det norske *ek*, jeg, med jysk *ak* og udskiftningen af norsk *stendr*, står, til fordel for det sønderjyske *stær*. For at give et begreb om de foretagne „normaliseringer“ skal første strofe i gammelnorsk sprogform (der i øvrigt svarer til islandsk) – venligst tilsendt forf. af professor Magnus Olsen. Oslo – stilles ved siden af den gammeldanske.

*Iorþ biþ ek varþa
ok upphimin
sól ok Santa Mariu
ok sialfan Guþ dróttin,
at hann lé mér læknis-hond
ok lyftungu
at lyfia bifandi
þar (er) bóta þarf.*

Gammelnorsk (-islandsk) sprogform.

*Iorþ biþ ak warþæ
ok uphimæn
sol ok Santæ Maria
ok sialfæn Gudrotæn
þæt han læ mik læknæs-hand
ok liftungæ
at liwæ biwindæ
þær botæ þarf.*

Gammeldansk sprogform.

Det kan måske undre en og anden, at vor runemester og læge har valgt sig en norsk forskrift og ikke taget en 'god' dansk; andre vil måske ligefrem

betvivle, at det har været tilfældet og søge efter andre forklaringer på det mærkelige blandingsprog.

Men trylleformlernes domæne var ikke afgrænset til et enkelt sogn, herred, stift, ikke til et enkelt land, ja, end ikke til en enkelt tid. Vi møder de samme og de samme formler over hele Europa, vi finder en mængde af vore egne middelalderlige besværgelser i senhellenistisk og -romersk litteratur, hvorfra de fortøner sig bagud til fjerne tider i Ægypten og Lilleasien. Formlerne – og typerne – holdt sig gennem århundreder, de vandrede frit over landegrænserne, og de vestnordiske (norske) sprogformer i den Ribe indskrift er ikke mærkeligere end det danske indslag i en islandsk sortkunstbog fra 1500'erne, eller i norske og svenske trylleformler. I det følgende, hvor vi skal prøve at sætte Ribeformlen ind i en større sammenhæng, vil der blive anført en dansk trylleformel i delvis norsk oversættelse, optegnet o. 1520 i Telemarken, en formel der også på anden måde er beslægtet med Ribeindskriften.

Til den Ribe trylleformel som helhed og til de enkelte afsnit, hvori den er opdelt, kan der findes paralleller, gamle og unge. Men en så smuk, logisk, ja, klassisk formel hører ikke til almindelighederne. Man forstår, hvorfor risteren af sin sikkert store og brogede formelsamling har valgt netop den. Den storladne indledning: *iorþ biþ ak uarþæ ok uphimæn* osv., langsomt henskriddende i modsætning til exorcismens rappe: *or bak ok or bryst* osv. genfinder vi i en 6–700 år ældre angelsaxisk trylleformel, der skulde give marken grøde; den hidsættes uoversat og dog forståelig:

*eorðan ic bidde and upþheofon
and þá sóðan sancta Marian.*

Ikke uden grund regner man med her at stå over for en urgammel, hedensk formular, hvor Guds Moders hellige navn efter kristendommens indførelse har fortrængt et hedensk gudenavn. – I øvrigt er det et op til de yngste trylleformler kendt træk, at magikeren først fylder sig med guddommelig kraft, inden han skrider til handling, dvs. til uddrivelse af det onde. Mange trylleformler begynder fx.: Gud giv mig kraft til at helbrede etc. Handlingen hævedes da – i kristendommens tid – op i en mere tilforladelig sfære, hvor selv præster kunde færdes.

Exorcismen, magtbuddet til sygdomsdjævelen om at pakke sig bort, er enhver 'bods' centrale del. Alt det øvrige er kun indledning og slutning.

Det er et tvingende nødvendigt krav til exorcismens formel, at den ikke efterlader smuthuller, som dæmonen kan slippe ind igennem igen. Den skal være adækvat og dækkende, en klar og let forståelig kommando. Her har formelen skikkelse af en remse, hvis formål er at drive feberen ud af hver

eneste lille legemsdel, og dens hensigt er at nævne netop så mange legemsdele – samt hele legemet – at der intet bliver tilbage for dæmonen at husere i. Formlen iklæder ligesom patienten en brynje af ord, gennem hvilken sygdomme ikke kan trænge tilbage. Slige remseformler er særdeles almindelige. En „Brynje-besværgelse“, på latin kaldet lorica, på ikke mindre end 89 rimvers findes i et angelsaxisk håndskrift fra 9. århundrede. Fra dansk område er 1514 optegnet følgende med Ribeindskriften beslægtede formel mod „icht“ (d. e. bullenskab, betændelse) eller „den skælvende sot“; omskrevet til moderne dansk: Jeg besværges dig „icht“ og sot ved den gudelige kraft, der kom fra himmelen og til jorderig, at du dette Guds menneske, N., ej skade gør på hans krop, ej på hans hoved, ej ørene, ej i hænder, ej i fødder, ej i tænder, ej i øjnene, ej i armene, ej i hjerte, ej i ryg, „ey i ræff“, ej i kindben, ej i „alsjøn“, ej i noget lem, som på dette menneskes krop er. . . .

Det er ganske morsomt at stille den ovenfor nævnte Telemarksformel, i virkeligheden en dansk formel delvis omskrevet til norsk, op ved siden af den just citerede; først manes ved hellige personer og ting, dernæst hedder det: Jeg maner dig „icht“, „thet thu borth flyer“ af dette Guds menneske, N., af hendes hoved og af hendes „hertthæ“, af „hennæ øwæn“ og af hendes arme og af fødder og af hænder † af hendes „righ“ og af hendes ben † og af alle hendes leder indvortes og udvortes † og så led vorde dig, „icht“ og værk, denne Guds tjeneste kvinde eller mand, N., at du etc.

Den korte exorcisme på Sigtuna-amuletten (o. 1000) lyder i al sin knappe fyndighed: Fly du nu, thursernes drot (d. e. sygdomsdæmonen), du er opdaget.

Når dæmonen er uddrevet, gælder det om at holde ham ude, og lystre han ikke strax uddrivelsesordene, må det gøres ham begribeligt, at den syges legeme er en i enhver henseende uheldig bolig for ham. Samtidig med at den syge sikres med en brynjeformel, trues eller forbandes sygdomsdjævelen, der loves ham den skrækkeligste skæbne, hvis han ikke forsvinder – helst ind i en sten eller klippe eller ned på havets bund.

Den egentlige formels slutning – altså før beseglingen – er på Ribepinden delt i et episk og et direkte (dramatisk) afsnit. I trylleformlernes mangfoldighed spiller det episke element livligt ind. Det berømteste eksempel er formentlig de oldhøjtske Merseburg-galdrer, der har efterkommere til de seneste tider. Typen på en sådan episk formel er: Jesus red ned ad bjerget. Da snublede hans fole og brækkede benet. Jesus satte det sammen, led til led. Meningen med denne episke formel eller fortælling, der findes på vers og på prosa i utallige variationer, er, at Jesu handling på overnaturlig måde skal overføres til den handling, som netop nu udøves af troldmanden: ligesom folens ben heledes under Jesu hænder, således vil patientens benbrud blive sat sammen under troldmandens hænder, når formelen fremsiges.

Det er dog ikke en sådan episk formel, vor Ribemester betjener sig af. Næh, da han har fremsagt sit: Ud af ryg og ud af bryst osv., fortæller han stilfærdigt sygdomsdæmonen, at han har visse kort i baghånden, dersom den skulle finde på at trodse exorcismen: på en sort sten (langt) ude i havet ligger der ni kvaler, uhyrer (som – det kommer senere – skal plage dæmonen, hvis ikke den lystrer); med folkeviseagtig knaphed siges intet om disse uhyrers være- og bevægemåde; men det står fuldstændig klart, at om de befinder sig på den sorte sten eller ved verdens ende, skal de nok være på pletten for at kaste sig over deres bytte.

Det er i denne sammenhæng naturligt at citere en tysk formel fra Jacob Grimms berømte Mytologi, en formel mod orm: „Weicht, ihr weissen leute“, hedder det, „von diesem getauften Gottlieb“ – bort, ud af hans hud, ud af hans liv, ud af hans blod, ud af hans årer, ud af hans ledemod, ud af alle hans lemmer; og formlen fortsætter: „Fern im meer is *ein grosser stein*“ – gå derhen, far derhen, „dort trinket, dort zehret, durch die macht gottes“ etc. – I skemaet er de to formler nærbeslægtede; men der er den forskel, at den tyske formels „hvide folk“ bliver manet ud på stenen fjernt i havet, mens i den danske formel de truende „Nouþær“ bor der. Når man betænker, hvor almindeligt det i trylleformler er netop at mane sygdomme ud på en ensom sten i havet, eller ned på havets bund etc. (bortfly i det bjerg, som ingen bor / og i den sø, som ingen rør“), kan man ikke udelukke den mulighed, at der i Ribeformlen er sket en kontamination og nyudvikling af to motiver; men en sådan forklaring er ikke nødvendig. Trylleformularernes praxis kræver langtfra altid, at sygdomsdæmonerne manes et bestemt sted hen. Hovedsagen er, at de kommer ud af patientens legeme.

Efter den episke formel følger nu en aktiv og dramatisk, en direkte tiltale til patienten, indirekte vendt mod sygdomsdæmonen: Jeg forsikrer dig, at disse uhyrer ikke skal afstå fra at plage din feberdjævel, mod hvem hele denne formel er ristet med runer, førend du får bod og helse.

Denne formeltype: ikke – førend er en overordentlig almindelig afslutning på uddrivelses- eller helbredelses-formularer. Ofte er andet led en komplet usandsynlighed, som: Du skal hverken bulde eller bløde, førend Jomfru Maria føder en bedre søn end Kristus, eller – førend Lucifer kommer i Guds sæde at sidde, men i almindelighed sætter andet led patientens helse som betingelse for sygdomsdjævelens velbefindende, fx. fra Norge: Jeg skal dig selver bote, sagde Jesus . . . du skal hverken få lise eller ro mellem fjeld og tinde, førend denne hest bliver god igen, eller (også norsk): Og den, som haver det gjort – han skal ild æde – og vandet vade – i H. nedersænke, „sønder-spricke“ – den skal ikke – få lise eller ro – førend NN. bliver go'. – eller (dansk): Mod al slags skade på kreaturer. Med hampegarn omvikles en kløver-

plante på marken, mens følgende formel „kvædes“: Jeg binder i alt Godes †††, og du skal være bundet og fanget. Og jeg løser dig ikke, før du helbreder min N. for dens skade, for dens sot og syge, nu og for altid, eller – ganske svarende til Ribe: de skal ingen rolighed få . . . førend NN kommer sig, – mer eller mindre variabelt udtrykt.

Troldmanden og lægen har nu tilendebragt sit værk: han har fyldt sig med overnaturlig kraft, ved hjælp af denne har han drevet sygdomsdjævelen ud, og nu har han truet den med al landsens ulykker, hvis den mod forventning skulde vise sig halstarrig. Hermed slutter hovedparten af de kendte trylleformler. Men mange sætter endnu et punktum til. De *besejler* hele den magiske handling med et fyndord, et kommandoråb, der udløser hele formlens kraft og lader forbandelsen explodere over den skrækslagne sygdomsdjævel. Vi har ovenfor hørt om Sigtuna-amulettens slutord: niut lufia, hav nu gavn af lyf'en!

Ribemesteren ender med ordet *amen* og dets oversættelse til dansk (det ske). Det er dobbeltkonfekt. Men gentagelsen er et af de fornemste virkemidler i tryllekunsten – og måske vidste risteren ikke, hvad 'amen' betød – blot at det var afslutningen på en bøn. Udskiller vi slutningsordene: „amen og det ske“ og skriver dem, som anført – uden noget skilletegn, bliver de en mat og sløv slutning på et forudgået dramatisk afsnit. Det må da også anses for givet, at når formelen blev 'kvædet', forkyndt, fulgte 'amen' efter, med kun en lille pause og med eftertryk. Efter en lidt større pause, med endnu mere eftertryk og med hævet stemme udtaltes den egentlige og endegyldige slutning: Og-Det-Ske! – Det indledende 'og' er her en ren retorisk figur, som indledningerne til nytestamentlige kapitler: Og det begav sig . . . , eller en strofe i Hávamál (Og nær aften / skal du komme, Odin . . .), heller ikke det ukendt fra trylleformlernes verden, fx. (fra Danmark): Stat du blod, som Jordans flod, „i den St. Johannes døffte al Verdens Frelser Jesum Christum. – Og du skall nu stilles i det Navn, som er †††“, (fra Norge): Og det skal fuldkommes og ske i navn F. S. H., eller (for magtstjålen ko): . . . du skal få melken i patterne dine, Og det i de 3 Guds navn, eller: Jeg giver dig magt og mod, jeg giver dig marv i dine ben, jeg giver dig huld og trivsel; og den, som dig har svegen, skal få en stor men. – Og det skal fuldkommes og ske ved det †. Crux Christi clavis est Paradise.

Kvædet, forkyndelsen er endt. Lyden af det sidste ord har fortonet sig. Har runemesteren nu givet patienten den magtladede runepind – eller har han strax kastet den bort, begravet den, for at den kunde tage sygdommen med sig? Vi ved det ikke. Vi ved kun, at runerne i dag står lige så skarpt og

Fig. 3. Ribe runchåndtag. Siden med fingergrebene. 1/1.

klart, som da de blev ristet: hvert lille skær kan følges, hvert lille smut med kniven, fejlene, rettelserne.

Vi har også kunnet følge, hvorledes indskriften blev til, og vi har set, at vi ikke stod over for en original dansk trylleformel, heller ikke en norsk, men en international, samlet fra mange steder og fra mange århundreder.

Tilbage bliver nu blot spørgsmålet om runerne og runemesteren. Fortæller runerne os ikke noget om tid og sted? var det et runeskrevet forlæg, risteren havde – eller var formelen skrevet med latinske bogstaver? Og er runemesteren identisk med lægen? eller har lægen hyret en rune kyndig, knivdygtig mand til det store arbejde, der må have været dyrt – og have været beregnet til en af byens velhavere, der med døden for øje var villig til at betale for at redde sit skrog og sit liv?

Intet af disse spørgsmål kan besvares positivt eller med nogen sikkerhed. Efter runeformerne kan indskriften kun dateres til tiden efter 1200; det er de yngste middelalderlige runeformer, der anvendes, fx. kort- s ' i stedet for $\mathfrak{h}$, $\mathfrak{A}$ i betydningen y, mens den gamle nasalerede a-rune $\mathfrak{f}$ er udspecificeret i to værdier $\mathfrak{f}$ og $\mathfrak{f}$ for o og $\mathfrak{f}$ for ø. Noget yngre alfabettrin findes ikke. Både den typologisk meget unge o-form $\mathfrak{f}$ (hvor øverste bistav udgår fra hovedstavens top) og den specielle ø-rune træffes i andre danske indskrifter; men det gælder om dem som om Ribepinden: de savner et årstal; de kan kun dateres typologisk.

Hvad angår spørgsmålet, hvorvidt det norske forlæg var skrevet med runer eller bogstaver, kan man kun sige, at hvad runeformerne angår, kunde indskriften ligeså godt være ristet af en nordmand som af en dansker – men deri ligger jo intet bevis, hverken for det ene eller det andet.

Den mand, der har ristet runerne, har været en mand, der har omgædedes dem til daglig; hele den flydende ristemåde, den suveræne brug af binde-

Fig. 4. Ribe runehåndtag. Siden med runerne, der står på hovedet i forhold til buerne. Den ujævne masse i det ene hul er de forrustede rester af en jernpløk.

Fig. 5. Et moderne „formgivet“ håndtag til en fløjtekedel.

runer, når det falder ham ind at spare en streg, ja, selv fejlene vidner om en med runer og runeskæring dybt fortrolig mand. Mon ikke den hånd (en munks?, en præsts?), der har ført kniven, har været selve lægens og magikere-rens? det er at gå over åen efter vand at prøve på at indskyde et andet led.

Inden vi forlader den første Ribepind, lyf-staven, for at beskæftige os med den anden, 'håndtaget', vil det være på sin plads at uddybe, *hvorfor* især lyf-staven er et så overordentlig betydningsfuldt fund her i Danmark. I Norge vilde den ikke være nær så „sensationel“; man forstår det bedre, når man hører, at der ved de seneste års udgravninger i Bergen er kommet o. 200 runepinde for dagen foruden alle de mange, der i forvejen kendtes fra dette land; desuden har Norge bevaret adskillige stavkirker, rige på runeindskrifter. Her er det, den danske runeforsker føler sit største savn. Runeindskrifterne i de forsvundne danske trækirker er middelalderrunernes missing link: uden dem mangler vi i virkeligheden forudsætningerne for den rette bedømmelse af lyf-stavens indskrift. Mange ting, der nu er problemer – netop forholdet mellem dansk og norsk runografi – vilde ligge klart i dagen. Gid Ribes jordbund med talrige fund – siden Roskilde hidtil har skuffet – måtte kunne bidrage til at 'bote' denne mangel! –

☆

Om Ribe pind nr. 2 kan vi fatte os i korthed. Den blev fundet i en affaldsdyng, der hidrørte fra en grundudgravning på Støckens plads. En

vågen dreng med det folkevisagtige navn Ivan Germansen fandt den i august 1959; han var sammen med en slægtning, der bragte pinden, mønstergyldigt indpakket i vådt papir, til oldsagssamleren tandlæge E. Kjær-Nielsen i Bramminge, som indsendte pinden til Nationalmuseet – efter først at have læst og tolket indskriften. Efter endt konservering er pinden overdraget Ribe museum som depositum. Også af den foreligger der afstøbninger.

Pindens form og størrelse fremgår af afbildningerne. Runerne er skåret med en tyk, skarp kniv, men ikke som på den lange runepind med to snit, kun med eet. Tandlæge Holger Winther, der har lavet en kopi i samme materiale som originalen, meddeler, at runerne ikke kan være ristet med et tyndt „lommeknivsblad“, der giver skæret en helt anden karakter. Også disse runer er hentet fra det almindelige middelalderlige alfabet uden særligt daterende karakteristika. De vender toppene mod pindens underside.

Uden al tvivl må pinden opfattes som et håndtag. De fire buindskæringer på undersiden passer til håndens fire fingre som ethvert moderne, formgivet håndtag, det være sig til en spand, en fløjtekedel eller et cyklestyr. De to gennemborede huller, der ses mellem de yderste og de næstfølgende buer, sidder således, at hvis man tænker sig to runde pinde stukket igennem hullerne (i det ene sidder resterne af en forrustet jernpløk) og deres fremstikkende ender som holdere for et snoretræk, vilde snorene netop løbe mellem fingrene, når man greb om pinden. Hermed turde det være sandsynliggjort, at håndtaget enten har været et bære- eller trækkehåndtag. Da pinden – af fyrretræ ligesom nr. 1 – er ret spinkel, men navnlig da hullerne sidder ret yderligt, er der grænser for, hvor meget den har kunnet holde til. Inden vi imidlertid fremsætter gisninger herom, var det vel ulejligheden værd at undersøge, om ikke runeindskriften skulde give nogen vejledning.

Indskriften lyder i al sin enkelhed (der er ikke blevet plads til runerne i den firkantede parentes):

in nomine patris æþ filii æþ spiri[tus sancti]

I Faderens, Sønnens og den Helligånds navn

Denne indskrift giver ingen løsning på spørgsmålet om håndtagets brug, og også forf. bliver læserne svar skyldig. Af de mangfoldige forslag, der har været fremme, skal blot to anføres; det ene er forf.s eget, det andet Lennart Edelbergs (Ribe Museum): 1) håndtag til en mønt- og metalvægt, 2) håndtag til en messeklkke. Den ene tolkning kan være lige så god som den anden (messeklkketeorien har dog den fordel, at runerne „står“ rigtigt, når buerne vender opad), men rimeligvis er det en tredie, som er den rigtige. Vi ender derfor med at spørge: Hvad trak eller bar man i Faderens, Sønnens og den Helligånds navn?